

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Konrád György 75 éves

- BALLA ZSÓFIA verse 497
PARTINAGY LAJOS verse 499
KONRÁD GYÖRGY: Inga (*részlet*) 500
SZELÉNYI IVÁN: Kaland a szociológiával 506
KOMORÓCZY GÉZA: A szelíd kritika és toleráns töprengés
klasszikusa 509

*

- KŐRÖSI ZOLTÁN: Szerelmes évek (*– gyávaság –*) 515
DARVASI LÁSZLÓ: Virágzabálók (*regényrészlet*) 529
TANDORI DEZSŐ versei 539
PODMANICZKY SZILÁRD versei 546
VILLÁNYI LÁSZLÓ verse 548
SZVOREN EDINA: Balholmi leányok (*elbeszélés*) 551
VÖRÖS ISTVÁN: Tej (*novella*) 562
ZOLTÁN GÁBOR: Lelket venni (*regényrészlet*) 566
MEZŐSI MIKLÓS versei 570
SZÉKELY SZABOLCS versei 573
SOPOTNIK ZOLTÁN versei 575
NÁDAS PÉTER: Az állatias és az emberies (*Rudaš Jutka beszélgetése*) 577
PINCZEHELYI SÁNDOR: Nem visszalépni kell, hanem előremenni 580

*

- SCHEIN GÁBOR: A magyar Bachmann, avagy mi történt a Paradicsom
fényeivel (*Ingeborg Bachmann: A kimért idő*) 584
LÁSZLÓ EMESE: Szavak rendhagyó fénytörésben (*Kőrösi Zoltán-Burger
Barna: Délutáni alvás. A történet árnyéka*) 590
SÁNTHA JÓZSEF: Abszurd-daráló (*Vörös István: Svejk gyóntatója*) 595
TÓFALVY TAMÁS: Emlékek és művek (*György Péter: A hely szelleme*) 599

2008

MAJUS

GÖRFÖL BALÁZS: Kortársunk, Schiller (*Rüdiger Safranski: Friedrich Schiller avagy a német idealizmus felfedezése*) 606
CSEHY ZOLTÁN: Megcselekedtük, amit...? (*Ponori Thewrewk Emil műfordításai ókori görög és római költészetből*) 610
GÁLÓSI ADRIENN: Határeset (*Rudaš Jutka: A szellem finom játéka – a kortárs magyar irodalom intertextuális aspektusai*) 613

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszbortékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),

az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,

egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

AZ ARTISJUS IRODALMI ALAPÍTVÁNY díjait április 11-én adták át az Artisjus székházában Budapesten. Az Irodalmi Nagydíjjal *Oravec Imre* munkásságát ismerték el, az Irodalmi Díjakat *Bertók László*, *Majoros Sándor*, *Marno János*, *Mesterházi Mónika* és *Vida Gábor* kapták. Gratulálunk a díjazottaknak!

*

AZ ECHO című pécsi folyóirat fennállásának tizedik évfordulója alkalmából rendezett beszélgetést a lap történetéről április 8-án Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában *Aknai Tamás*, *P. Müller Péter*, *Patartics Zorán* részvételével, *Takáts József* vezetésével. – A folyóiratban megjelent fotográfiáiból *Tóth László* tárlata tekinthető meg ugyancsak a Művészetek és Irodalom Házában.

*

GRECSÓ KRISZTIÁN *Tánciskola* című új regényét mutatták be április 24-én Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Nagy Boglárka*, a *Jelenkor* folyóirat szerkesztője beszélgetett.

*

I. NEMZETKÖZI KORTÁRS-IRODALMI FESZTIVÁL. Literális Ingyenkonyha a Költészet Napján címmel a Pécsi Fiatal Írók Alkotói

Köre egész napos rendezvénysorozattal várta a kortárs líra iránt érdeklődő közönséget Pécsen, a Jókai téren és az Ifjúsági Házban. Felolvasott *Acsai Roland*, *Babiczy Tibor*, *Bertók László*, *Csordás Gábor*, *Halmai Tamás*, *Jónás Tamás*, *Ladik Katalin*, *Loschitz Ferenc*, *Meliorisz Béla*, *Méhes Károly*, *Oravec Péter*, *Orcsik Roland* és *Szabó T. Anna*.

*

A XV. NEMZETKÖZI KÖNYVFESZTIVÁLON mutatták be az Alexandra Kiadó Szignatúra Könyvek sorozatának legújabb darabjait, Deák Júlia *Pincebérő* című prózakötetét, Aczél Géza (*Vers*)*szakadás* című verseskötetét és Michel Butor *Különös történet. Esszé Baudelaire egyik ál-máról* című könyvét *Lóránt Zsuzsa* fordításában április 25-én. A szerzőkkel és a fordítóval *Ágoston Zoltán*, a sorozat szerkesztője beszélgetett.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK – Molière *A képzelt beteg* című darabját *Mohácsi István* átdolgozásában mutatták be április 4-én a Pécsi Nemzeti Színházban *Mohácsi János* rendezésében. – A Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című regényéből *Hamvai Kornél* által készített színpadi adaptáció premierje április 12-én volt a Pécsi Nemzeti Színházban. Az előadást *Balikó Tamás* rendezte.

Szerzőink

Balla Zsófia (1949) – költő, Budapesten él.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Konrád György (1933) – író, esszéista, szociológus, Budapesten él.

Szelényi Iván (1938) – szociológus, New Havenben él.

Komoróczy Géza (1937) – történész, Budapesten él.

Kőrösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten és Szegeden él.

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Balatonbogláron él.

Villányi László (1953) – költő, a győri Műhely főszerkesztője, Győrben él.

Szvoren Edina (1974) – író, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Zoltán Gábor (1960) – író, szerkesztő, Budapesten él.

Mezősi Miklós (1960) – irodalom- és operatörténész, ontológus, író és tanár, Budapesten él.

Székely Szabolcs (1983) – költő, újságíró, Budapesten él.

Sopotnik Zoltán (1974) – költő, Tatabányán él.

Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.

Rudaš Jutka (1969) – a Maribori Egyetem magyar tanszékének oktatója, Mariborban él.

Pinczehelyi Sándor (1946) – festő, grafikus, Pécsen él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

László Emese (1978) – kritikus, az ELTE BTK Ókortudományi Programjának PhD-hallgatója, Budapesten él.

Sántha József (1954) – kritikus, Mogyoródon él.

Tófalvy Tamás (1980) – filozófus, a BME GTK (Budapest) és az Institut Nicod (Párizs) PhD-hallgatója, Budapesten él.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, Pécsen él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él

Gálosi Adrienn (1965) – esztéta, Pécsen él.

BALLA ZSÓFIA

Az ég mezői

Konrád Györgynek

*Nem, nem üres az ég.
Tele szárnyal, viharral.
Bevonja lassan, mint a tyúk szemét
alulról fölfelé, a hártya jég.
Markolja ötujjú, parkinsonos levélke.
Forog az ég szemvizében a földgolyó.*

*Pörög, tolul a sűrített zene.
A halványuló holdalak anya
csupán fogyó eszköz az úr kezében:
betakarja öregség szégyene.
Egyetlenegy születésre szorítkozunk.
A házak közül kiszáll a test, kiszakad.
A lélek vedlik itt időt s lélegezne havat.
A föld szemén kicsurran életünk.
Csak a Duna csomózza, vas selyemszalag.
Énekelsz, de átkozott embereknek
átkozott szavakkal. Futásodat
megőrzi a vonósnégyes-magány.
A tél rókacsendjét tördelik
hajtók s kutyák.
Földig hajol a szél. Nyomok után szalad.*

Balla Zsófia, Parti Nagy Lajos, Komoróczy Géza és Szelényi Iván itt olvasható írásai a Konrád György 75. születésnapjára a Noran Kiadó által megjelentetett *Isten hozta a látogatót – Köszöntő-könyv* című egypéldányos kötetben olvashatóak.

*Karácsonyok jég torkolattüzében
kis füstbe megy anyám,
világgá gyermekem.
A légüres tér kiszippant életemből –
csak a Duna csomóz, a vas selyemszalag.*

*Útvesztő az igazság,
égő szavanna, ahol isteniül,
hol túlél a bűn. Természetfölötti cápa.
Az emlékek ventilátorában
tettek füstmérgezése kékül:
világot vet mindenre a rózsahomály.*

*Elszállt velünk a Föld, repül az űrön át.
Már rég az égben élünk.
Ez már az öröklétünk.
A lét rohadt és fűszeres, boldog alkímiája.*

Hetvenöt szó

Megcselekedted, amit – megkövetelni? Na nem.
Tiltott, túrt, s legutóbb tán nem bánt a haza.

*Kicsit muris,
Kedves Gyuri, s
Blaszfém talán,
Hogy épp egy kézirat kíván
Bekapcsolt laptopot,
Mely szorgosan kopog,
Akár a méhek,
A hangyák vagy a lepkék.
Legyen tömérdek repkedet még
Fenn a hegyen,
Mindétig napsütés legyen,
Épp annyi árnyék, ami kellő,
És annyi szellő,
Mitől levett kalap,
Lehullt levél se billen,
S mondom, zümmögjön napra nap
A lap vagy laptopod
Még évtizedekiglen.*

Inga

(részlet)

Megy a gyalogos városkutató, megy a túlélő a halál felé, ki milyen sietősen lépked. Olyanok az alkatrészeim, mint ez az előregedett pesti városrész, ahol nincs egy épkézláb cégfelirat, kocsmá, valami, ami friss életet sejtetne. Van trafikálás a sarkon, van lopott négykerekű kocsin hordozott fémhulladék, amit egy csóró legény bevisz az ócskavasfelvevőbe. A keresztet is ellopták, a márványszobor kőujját letörték. Egészséges nők és férfiak álldogálnak a menhely előtt, panaszmentesek. Egy fehér, kövér nő behív: ráérsz egy kicsit? Végre egy kávézó! Fiatalemberek kedvesen arcon csókolják egymást. Egy kis parkban a padon ülve az újsággal a kezemben elalszom, futball-labda esik az ölembe. Nekem minden templom és minden kocsmá jó. Még a szememben van az utazási iroda hirdetése: vadevezős, sziklamászós, barlangba kúszós, őserdei és északi-sarki kalandtúrákat kínál. Biciklis egyenruhában karikáznak a sisakos, fényes fenekű divatosok, kövér kislányok vonulnak fagyalattal, sportsapkás idős férfi fut a kutyájával, az esőcsatorna fölött marad a szemnek egy szelet ég. A *Time* *café*ban meztelen vállú és alhasú fiatal nők emelik a magasba a kontyukat. Mámorítóan sok italosüveg borítja a polcokat, árad a fiatalság könnyű, színes ruhában. Vonul a piros inges, fehér nadrágos, ősz szakállas kopasz festő, mellette réppapirosra festett hajú nő masszíroz és telefonoz. Egy nő tarka kabátban és rózsaszínű selyemnadrágban a szomszéd asztalnál dohányozni próbál, de a keze reszket, és a cigaretta nem akar beletalálni a szájába. Megnyalja a kezét, felborzolja oldalt stuccolt haját, hússalátát fogyaszt látható élvezettel, de szétzilálja. Egy mellékutcai kínai vendéglőben kötök ki, a helyiség mélyében telepszem le, innen egy üvegfalon át bámulhatom, hogy a szakács kampós villával kiemel egy nagy húscupákot az egyik fazékból, belemártja egy másikba, hosszabban benne tartja, és amikor kivesszi, a hús égőpiros. Egyik város akár a másik. Amúgy köszönöm, hogy emberek és tárgyak közé helyeztettem. Folyamatos vigasz, hogy vannak dolgok körülöttem, öreg emberek, fák, kabátok, kutyák, írógépek, biciklik szépsége. Hazamegyek a szobámba, kiülök a teraszra, s ha mozogni van kedvem, ez a tér is elég. Nagyobb, mint a sétarekesz egy börtönudvaron. Hangyamenet húz át a terasz kövezetén. Mi lesz veled kishangya, ha beleragadsz egy mézcsöppbe, kivel osztod meg a vonaglásodat. A tekintet elmerül a tárgyában, az asztali lámpa, a teáscsésze, a hamutartó, az írógép és a pipa véges kinyilatkoztatásában, az egyszerűségek buta özönében. Ha engem kérdezel, sokszorozni szeretném a világot, isten viszont egy. Hivatásbeli érdekem fűződik ahhoz, hogy a szemlélfelhető világ végtelen számú elem véges kombinációja legyen. A végtelenség nem az én üzletem. Árnyékot keresek az örök fényben.

Nem rajongok a vadságért, és szeretek játszani a világ kétértelműségeivel. Mellőzöm a szent könyvek kánoni erőszakosságát. Mindig az érdekelt a legjobban, hogy én magam mit gondolok valamiről. A próféták állítólag tiszta sugallatra írtak. Lehetetlen, hogy ne javították volna többször is át a szövegüket, hogy jobban tessen. Nem akarok semmit az olvasóimtól, nem parancsolatok nekik titokban sem, és nem biztatom másra őket, mint a legszabadabb szervüknek, az anyanyelvüknek a fesztelen használatára. Tartozom a kortársaimnak azzal, hogy megörökítem őket. A másik emberről riasztóan keveset tudok, ha írok valakiről, elfog a szégyen, hogy az együtt eltöltött idő hosszúságához képest milyen sovány az emlékképem róla. „Nem emlékszem,” mondják a korombeli emberek, mintha a múlt valami szürke pasztik lepedővel volna leborítva, mint a halott az utca kövezetén. Minden papír előbb-utóbb mások szeme elé kerül, s ha egy író meghal, el szokták olvasni a hagyatékát. Évtizedeken át úgy aludtam el, hogy hajnalban jöhetnek, és idegen férfiak olvassák majd el azokat a kéziratokat, amelyeket a feleségemnek sem mutattam meg. Neveket sem akartam leírni, nehogy bajba hozzák másokat. A fordulat után már nem tartottam ettől, de nem akaródzott elfelejtenem, hogy a biztonságunk egy szép napon füst és pára lehet. Észleltem, hogy már senki sem bánja a nyilvános megemlékezést. Lehet, hogy az arcképpingálás a közszolgálatom. Amit nem jegyzek fel, az nincs. Rendet kellene raknom a fiókomban, annyi holmit gyömöszöltem bele, hogy már magam sem tudom, mi van benne. Múltérzékenységem élesedik, jövőérzékenységem tompul. Ami megtörtént, annak teste van, a tervek viszont csak ködalakok. Az évek múltával mindinkább figyelmesen, sőt vágyódva nézem a múltat, akárha mese volna. A kevés és a sok, az üres és a túlzásúfolt a teremtő egyazon művének különböző szelvényei. Megvannak már a sűrítési technikáim, az üresjárat is hoz valamit, vak tyúk is talál szemet. Legyen tehát egy fejezet, amelyben ide hívom meg a barátaimat, és amit eddig nem tudtam megcsinálni sehol sem, azt itt, a kertemben fogom odagondolni arra a színpadmaradványra, amely még a tizenkilencedik századból maradt itt a zsidó kocsmá udvarán terméskövekből, amelyekből bástya, azaz kerítés lett és kővaskó.

Olyan könnyen zuhannak egymásra a testek! Hála a kiválasztottnak, van valaki, aki jóváhagy, van házam, bírám és föloldozóm, van egy ember, aki előtt nincsen szégyenem. Ha a szeretetnek erkölce is volna, azt tanácsolná, hogy a tárgyát ne terheljem túl magammal. Tapintatosan félrevonulni, tisztelni a magányszükségletét, és inkább csak akkor jelen lenni, ha neki van szüksége rám. Beleszeret az ember egy édes lányba, nem történt semmi különös, csak éppen neki adta az életét. Aztán kiderül, hogy mama, édesanya, anyaszörny. Nézed a kedvest, fények játszanak az arcán, egyelőre simogat, vadmacska, hiúz. Ha a gyerek lenni kíván, legyen. A szerelem valósága a gyerek, ő marad, a párosodás elfelejtődik. Úristen! Ki ez itt mellettem, és már mióta?! Kedvesünk a világ női arcát viseli oldalunkon, és a női elemet zsendíti fel a kövezet alól. Amíg a páromat öleltem, éreztem, hogy sohasem tudom bekalandozni ezt a testet, és veszélyesen hittem, hogy nem vagyok egyedül. Jó volt annyit adni neki, amennyim volt. Ígértem, hogy sírig ólalkodom körülötte, és szívinfarktusig szolgálom, de időközönként meglógtam. Nem akartam eltűnni, de féltem attól, hogy nem tűnhetek el. Kedvesem behúzódik, én meg kiterjeszkedem. A hölgynek a kevés is

gyok? Hogy a Gondviselés bábuja, sorsom játékszere lennék? Van-e sorsom? Van, mert kezdődik, végződik, és közben történik valami. Azzal, hogy elolvasom, meg is valósítom. Az a dolgom, hogy betöltsem a sorsomat. Együtt írjuk tőlem független események végtelen tömegével. Hogy tegnap megsejtettem, nem kezesség arra, hogy ma is sejteni fogom.

Eltemettük öreg tanárunkat, akinek a munkáit diákkoromban csónakban, villamoson, éjszaka és a pad alatt olvastam. A fordítási gyakorlatok alatt félrehajtotta a fejét, és egy-egy keresett szó kapcsán annyit mondott el, amennyit akart, kihorgászott egy megoldást, az ablakon át a messzeségből. Most benn van a dobozban, meggy az üzem, a sírás, a fátyol, a *circumdederunt*, a *jiszkadajiszkadaj*, szeretett keresztény testvérünk, szeretett zsidó testvérünk, veled is annyi minden történt, ami mindösszesen nagy semminek bizonyult. Az öreg azért görnyed, mert földre nyomja ballépéseinek és a mulasztásainak a súlya. Átlógnál, papa, a teher alól a túlvilágra? Át bizony, fiam, ha elhinném, de mert csak az itteniben hiszek, inkább cipelem. Mik voltak ezek az egyensúlyzavarok? Most ezt temetjük, most meg azt temetjük, elmegy az ismerős, jönnek az ismeretlenek, mi pedig, kedves kortársak, együtt somfordálunk ki az ajtón. A ravatalozóban az emberek szeretnék köszönteni egymást, de nem merik, csak laposakat pislognak, és ájtatosan összeteszik a hasuk előtt a kezüket. Jönnek az örökösök, feltúrják a szekrényt, személyes holmikat csipegetnek, aztán a sok papírt, fényképet ládába teszik, és örvendezve viszik a mozsarat, a gyertyatartót, meg némelyik fennmaradt velős mondást. Ezt az öregedési mesét, ezt az unatkozó kiszorulást abbahagyhatnám, ebből semmi jó nem jön ki. Ha még van valamennyi időm, azt miért is vesztegetném a hanyatlás részletezésére? Jellemzőbb rám a visszatérő, ritmikus megújulás. Peripatetikus, járva, sétálva, vándorolva, utazva tanulás! Körüljárni a vizsgált tárgyat, akár egy várost. A visszaemlékezésnek a továbbhaladás a feltétele. Az ágyam és az asztalom néhány lépésnyire van egymástól, ide-oda bolyongok közöttük, szaporábbra vált a felvillanások és az elhomályosulások ritmusa. A lekonyuló, ballisztikus ív nem program. A halál legyen baleset, és nem az előkészületek koronája. Az ember megy az utcán és elesik, majd már a lelke sétál tovább a messzeségbe-magasságba, és visszatekint arra a kupacra, ami volt. Meddig nézze? És aztán? Nincs aztán. Egyáltalán? Egyáltalán. Dögletes.

Az állásfoglalás és a szemlélet között tétováztam, ez a falusi visszahúzódás volt az én válaszom arra, hogy tudok-e kelet-európai író lenni. A fenyegetettség állapotát gondolatébresztőnek tartottam, de a fenyegetettség csak akkor érzékelhető, amikor közel jön, amikor muszáj tudomást venni róla. Gyerekkoromtól fogva megvolt belőle a kellő nagyságú adagom. Ellenzékbe húzódtam, ott legalább történik valami. Mondanivalómat epigrammatikus-lakonikus aforizmákba rejtettem. Az egyik példányt vasládában a pincében elástam. Ki a banálisból a paradoxba. Postáztam a kézirataimat, elmentek a bőröndök, jött értük egy diplomata, ezt már csak Nyugaton fogom megkapni, két nehéz táska tele jegyzetekkel. Már minden elcsomózva, internálva vagyok a jelenlétbe. Elemi dolgok körül kering a képzelet, végiglapozom a különböző házakat, ahol laktam Berettyóújfalutól San Franciscóig. Szálldos a kamera a helyszínek között, egymást váltják az otthonok, a családjaim, a szerelmeim, a válások, a mindenütt otthonlét, az elvá-

gyakozások, mindezeket összeköti a test, a vér, a rokonság, az elemi kapcsolatok. Ébredések nők mellett, nem a nagy szerelmi fesztiválok, hanem még csukott szemű, bújós gyengédségek, aztán megriadások, eltűnni akarások. Egy képzelt nap alatt valószínűtlenül sok emberrel találkozom, egy nyugvó ember földézi máshol való nyugtalanságait, rengeteg helyszínen megfordulok, annyi helyre megyek, amennyi egy napon tökéletesen lehetetlen. Álom a városról, budapesti utcákból áttévedünk spanyol vagy orosz városok utcaiba. Téli napfény, nyakig a földszint alatt, kilátok az ablakon, erős szél fúj, hordja a száraz, őszi vadszőlőleveleket.

Gondolkodó és felkészülő vakációhoz elég a világból egyetlen sziget, jó borok, pálmák, kövek, felszabadulás a hazai gondok alól. Kora ősszel erre a szigetre emigrálok, ahol nincs tél, csak januárban egy kis hűvösség, és tíz nap közül csak egyen borul be az ég. Magas, csupasz árboccal úsznak a motoros vitorlások, a parti sétány alól vízlocsogást hallasz, éppenséggel láthatsz néhány bátortalan felhőcskét is, hamar elfoszlanak. Minden, ami történt, bennem lappang; az emlékezetemből többet lehet kihorgászni, mint hinném. Az életem nem volt vereség, inkább válasz egy kihívásra, egy feladat olyan-amilyen megoldása. Október elején ezüstterítő borul a sekély, meleg, dalmát tengeréből sötétkék vizére, és elvakítja a parton sétálót. Fejek merülnek föl a habok közül, a testek kinyúlnak, ugrándoznak, és nekilátnak a boldogságnak. A többség kiszabadítja a testét a ruha börtönéből. Van kiábrándító szabadulás. Nem öltözöm be nyaralónak, nem cipelek strandfelszerelést, télen-nyáron, vízparton és színházban zakó és nadrág van rajtam. Egy hedonista helyet foglal a Három Pálma teraszán, a színház tövében. Kis motoros hajók szántják a felszínt, áthatítják a fényes szőnyeget és kikötnek. A csavargás gyönyöre sohasem hagy cserben, fenyőlevélszagban mámorosodom. A kis csónakok szertefutnak a többi szigetre. Muslinca szállong a bor körül, kőfalak között, sűrű levelek alatt megotthonosodtam, egyedül vagyok, a sarokban két nő hadonászik ceruzával, az egyetlen vendég füldugót használ, így sikerül szinte semmit sem hallania. Előtte kerek tálcán a só, a bors, az olaj és az ecet kis hasas üvegekben. Aki a Három Pálma teraszán ül, kis megvetéssel nézi az izgatott érkezőket a katamarán kikötőjében, vagy az izgatott távozókat, akik lélekben már nincsenek itt; én azonban még egészen itt vagyok. Szívesen nézem a szilárdan megépített pincérnőket, a három nővért, vastag ajkuk van, mind a háromnak kíváncsi és jóindulatú a mosolya, kedvelik az idős, furcsa vendéget, kérdezzetik, hogy mit kér, kicsit zavarba jönnek, amikor rájuk mosolyog. A furcsa vendég mindig nagy borralalót ad. Az egyik bástyán egész évben a költők mondják a verseiket. A márványasztalon törkölypálinka, kávé és ásványvíz erősíti a vendég biztonságát, egy-két pipát elszívott már, hamarosan barátságos lesz. Semmilyen előadásra nem megy el, szeret minél kevesebbet ott lenni, ahol illenék, ahol elvárják, ne légy olyan lelkiismeretes, nem vagy olyan fontos, megvannak nélküled. Pirosodnak a felhők, elpihernek a tarka motorcsónakok. Egy hatemeletes, hófehér hajó megmozdult. Nem lenne jó egy hónapot itt tölteni? Felszabadíthatnád magad, suttogja az ördög, jó borok, kövek, pálmák, gyönyörködés. El kellene menni egy kevésbé forgalmas helyre. A szigeten árnyékból napra megyek, napról árnyékba húzódok, a fényért nem fizetek, ingyen padokon szoktam boldog lenni, hálás vagyok a jó ízű lélegzetvételért.

Keskeny kőlépcsőkön ereszkedem le a sötét parti sziklákhöz, nagy fenyő hajlik fölém, körülfog a nyugalom. Nem kívánom ezt az állapotot semmi másra felcserélni, a tenger mosta vörös sziklán hanyatt fekve, behunyom a szemem, a felszabadulás érdekel a képzelt kötelmek alól. Biccentek egy korombeli sovány nőnek, aki a tengerbe ugrik, és szép mozdulatokkal úszkál a csónakok között, de mert csak félig emeli a feje fölét a jobb karját, arra lehet következtetni, hogy fáj a jobb válla. Minden jel arra mutat, hogy a természet gazdája kedveli ezt a szigetet, és különös részrehajlással mosolyog rá. Nekem elég, ha itt a szigeten a pénzemért szállást, ételt és italt kapok. Egy tengerparti faragott kőhasábon ülve fogalmazom a tudósításaimat. Szürke az ég és vasszínű a tenger, szél támad, pohárkoccanások, három író ciprusok alatt Danilo Kišről beszélget, s mikor az idős vendég beszáll a motorcsónakba, a könyökénél fogva támogatják, újabban valamivel ingatagabb lett. Kisfiú lovagol a papa nyakában, kapargatja a fejét, kócolja a haját. Ez helyeselhető. Lehet egy tengerparti faragott, nagy kövön is olvasni. Mellőzöm a fületem és a szájamat, legalábbis nem működtetem őket, elég, ha a szem és az agy tevékenykedik, no meg a végtagok. Itt van a dolgozószobám egy rövidke mólón, körülötte az öböl vize a finom hullámok alatt, amelyeken a napfény szórakozik, hol sötétkék, hol meg bordó. Tisztán látszik a kavicsos tengerfenék, és a köveket borító ingatag mohaszőrzet. Szemem előtt szőrtelenített, barna combok vonulnak, előttem három pálmafa áll. Minden valahol-lét paradicsom és börtön, be vagy zárva a mai napba. Iramodj! Hova mentél? Nem tudja senki sem, tünékeny az ember. Egy padon ülök, kék tengerút vezet a szememet a messzeségbe. Jobbra az öböl, balra egy szigetlánc, két zöld fal között ki-be járnak a hajók, dörögve ostromolják a parti sziklákat a hullámok, ragyognak a napfény verte kőfalak, ilyen áradó fényben a búskomor sem bírja elhessenteni a derűt. A városok az én agyamban egybeérnek, hazamenés fáradtan a párommal, az éjszaka mélyén mindenki megy a saját szobájába. Szétszaladtak az egérvék, cincogtak, amíg bírtak, aztán, mars vissza a fekete lyukba, és kezdődhet a gyakorlat holnap előlről.

Ki vezet a rögtönzéseimben? Valaki, aki előre ismeri és érti a sorsomat? A sorsom nem én vagyok, mindig eltérés van közöttünk, én valami mást akarok. Hogy a Gondviselés játékszere lennék? Mindenesetre én is játszottam. És jöttek az élmények. Ő, édes nehézkedés: az eszmélés reggelén egy fiú ráfekszik egy nőre, és egy nő önmagával betakar egy fiút. Volt egy barátom, nem is egy talán, akivel sosem untam a beszélgetést, a barátnak a szíve, az agya tetszik, ha ott is lappang a fizikai tetszés, hiszen barátunk a maga teljes testi valójában tetszik nekünk, a girhes csak úgy, mint a köpcös, a tökéletlenségekkel együtt tetszik, egész valójában, amelyhez leginkább az arcát képzeljük hozzá, a hunyorításait, a fintorait, a mosolyait és az elszomorodásait, elkomolyodásait, a beszédességét és az elnémulását. Az embernek minden jár, ami a világon van. Kell a napfény és kell az árnyék, a szabad tér és a zegzugos síkátor, a hátsó udvar és a park, kell a kő, a víz és a nagy fa.

KALAND A SZOCIOLÓGIÁVAL

Gyurival először – ha jól emlékszem – 1965-66 telén, azt sejtem, 1966 januárjában-februárjában találkoztam. Egy értekezletre voltunk hivatalosak a BUVÁTI nevet viselő tervező-intézetbe. Az ország két nagy várostervező intézete, a BUVÁTI és a VÁTI éppen akkor kezdtek el kacérkodni a szociológiával. Egy korabeli legenda szerint az egyik intézet igazgatója, mondjuk, a BUVÁTI-é, mondjuk, Kanadában járt egy konferencián, ahol városszociológiai előadásokat hallott. Hazaérkezett, s kérdezte a helyettesét: ki a mi városszociológusunk? Olyan nem volt. Nyomban ki is adta az utasítást: alkalmazzanak egy szociológust. De ha már a BUVÁTI-nak lesz szociológusa, akkor a VÁTI se maradhat el mögötte, ők is elkezdtek városszociológus után kutatni. A BUVÁTI-nak rám, VÁTI-nak Gyurira esett a választása. Ezen az értekezleten, 1965-66 telén mi a két szomszéd várat „képviseltük”, arról faggattak minket, mi is a városszociológia, s mit kellene az egyik, illetve a másik intézetnek kutatnia, hogy igazgatóiknak ezután ne kelljen szégyenkeznie nemzetközi konferenciákon azért, hogy nem eléggé korszerűek.

Gyuri francia nyelvet és irodalmat tanult az egyetemen, én pedig a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen nem tanultam semmi közgazdaságtant. De azt, hogy a szociológiát eszik-e vagy isszák, egyikünk se tudta igazán. Gyurinak volt ugyan „terep-tapasztalata”, mivel tanárként nem tudott elhelyezkedni, egy ideig „Chicago”-ban, a hetedik kerület sűrűjében volt szociális munkás, vagyis „Látogató”. Én pedig 1962 egyik reggelén arra ébredtem, hogy szociológus vagyok. Gyorsan írtam egy cikket a szabadidő szociológiai problémáiról a *Demográfia* című folyóiratba, s amikor egy évvel később megalkult az MTA Szociológiai Kutató Csoportja, Hegedűs András felállásban odavett, hiszen nekem már volt „munkásságom”. 1964-65-ben az ő javaslatára Ford-ösztöndíjjal az Egyesült Államokba utaztam, ahol belehallgattam néhány szociológiai előadásba a Columbián és Berkeley-ben, s elolvastam amit csak tudtam az úgynevezett „Chicago-iskola” (no ez az Illinois államban levő Chicago, nem a hetedik kerületi) műveiből, s írtam is egy kis könyvet (talán nem is olyan rosszat) a városszociológia történetéről. Ennek ellenére azért mindketten botosnálta városszociológusok voltunk, mindketten állást (én szakmát is) keresve vállaltuk a szociológusi megbízatást.

A BUVÁTI-VÁTI értekezleten egy kicsit szélhámoskodtunk, próbáltuk meggyőzni kollegáinkat, hogy milyen fontosak vagyunk, de egymást rögvést megkedveltük. Az én részemről legalábbis ez barátság volt az első látásra. Az értekezlet végén beültünk, ha jól emlékszem, valami szomszédos presszóba – akkortájt rumot ittam kávéval –, s Gyuri azt javasolta, ne ügyetlenkedjek már egyedül a BUVÁTI-ban, menjek át a VÁTI-hoz, s dolgozzunk együtt. Ketten könnyebben kitaláljuk, mi is a városszociológia. Erre leparoláztunk, s néhány hónap múlva én is a VÁTI félállású kutatója lettem. Jó kis társaság gyűlt idővel össze. A főnökünk Granasztói Pali volt, finom intellektus, művelt ember, s bár oroszlánnak nem nevezném, de éppenséggel a hatvanas évek második felében sok ok oroszlánkodásra nem volt. Úgy tűnhetett fel, hogy végre a világ jó irányba halad. Gyuri hatékonyan építette a „szociológus” csapatot, rábeszélte a VÁTI-t, hogy alkalmazza Hernádi Gyulát és Liska Tibort is. Hetente kétszer jártunk be az „irodába”, saját irodánkat az Alkotás eszpresszóban nyitottuk meg, ahol négyesben igen jókat mulattunk, s alaposan meghánytuk-vetettük a világ sorsát. Talán csak azért, mert fiatal voltam, de úgy emlékszem ezekre az évekre mint a jó időkre. Bár a rum pocsek volt, de szerethettük egymást. Amikor tíz évvel később Ausztráliába keveredtem, s egy új keletű baloldali érzel-

mű barátom megkérdezte – a pozitív válaszban reménykedve –, van-e azért valami jó a szocializmusban, nem sokat kellett töprengenem, mit mondjak: a szocializmusban nem kell egymást utálnunk, mert közösen utálhatjuk a rendszert. Hogy úgy volt! Konrád, Hernádi s Liska 1967-68-ban még felhőtlenül együtt mulathattak, s együtt szidhatták a rendszert hetente két délelőtt az Alkotás presszóban. De jóban voltunk mi akkortájt még Csurka Pistával meg Csoóri Sanyival is. Régi szép idők.

Gyurival barátságunk gyorsan kirügyezett. Országos kutatásba kezdtünk, új lakótelepeket kutattunk Pécsen, Szegeden és Debrecenben. Gyuri is megírta valahol első pécsi utunk történetét. Leérkeztünk Pécsre, vonattal, de az is lehet, repülővel. Akkor még volt Budapest–Pécs-járat, bár Pécsen a repülőtér nem volt éppenséggel világszínvonalú. Ha jól emlékszem, gyepes volt a kifutópálya, ahol birkát legeltettek, s amikor egy nap egyszer közeledett a budapesti járat, egy féllábú ór kisántikált s elzavarta a juhokat, hogy a gép le tudjon szállni. Szóval megérkeztünk, így vagy úgy, s javasoltam, sétáljunk egyet. Telt-múlt az idő, végigpróbáltuk a város legtöbb kocsmáját. A kedvünk egyre jobb lett. Egy idő után Gyuri megkérdezte: Ivánkám, mikor kezdünk akkor dolgozni? Gyurikám, már most dolgozunk – válaszoltam nagy bölcsen. Gyorsan megkedveltük s lassan megtanultuk – így, vagy úgy – a szociológusi munkát. 1968-1974 között, azt hiszem, több időt töltöttünk kettesben, mint a családjainkkal.

Az új lakótelepeken végzett kérdőíves felmérésünk adatait 1967 táján kezdtük elemezni. Nagyon korszerűek voltunk, az MTA Úri utcai számítástechnikai központjában levő Ural számítógépen dolgoztattuk fel az adatokat. Az Ural betöltött egy egész termet, s belelelt vagy öt percbe, amíg egy statisztikai keresztábrát előállított, miközben fények villogtak, s a gép zümmögve rágta az adatokat. Matematikust kellett alkalmazni, hogy beprogramozza a műveletet. Manapság a „laptop”-omon egy gombot megnyomok a statisztikai programcsomagon, s egy másodperc töredéke alatt megjelenik a képernyőn a keresztábra. Jól emlékszem az egyik estére, amikor Gyuri Irinyi József utcai lakásában – ami sok másról is igencsak emlékezetes maradt nekem, ha Pesten járok, gyakran elballagok oda, s elérzékenyedve próbálok kitalálni, melyikek is voltak a Konrádék ablakai – először próbáltunk valamit kimasszírozni az adatokból. A kutatás megtervezésekor fogalmunk sem volt, mit is kell kérdeznünk, így az elemzéskor se tudhattuk, milyen kérdésre kell választ adnunk. Szerencsénkre azonban sok számár kérdés mellett azért megkérdeztük a válaszadóinktól, hogy mi az iskolai végzettségük, foglalkozásuk és jövedelmük. Arra számítottunk természetesen, hogy az állami tulajdonban levő új lakótelepi bérlakásokban elsősorban alacsonyabb végzettségűeket és munkásokat találunk majd. Nos, azon a bizonyos estén ennek az ellenkezőjét látszottak a számítógépes papírok, outputok mutatni, mintha a városi átlagnál rendszeresebben a magasabb jövedelműek, az iskolázottabbak s magasabb állásúak kaptak volna lakótelepi lakást.

Ez annyira meglepett bennünket, hogy arra gondoltunk, talán elrontottuk a kódolást. 1-nek kódoljuk, mondjuk, a legmagasabb iskolai végzettséget, s 4-nek a legalacsonyabbat. Meg is kértük a programozónkat, ellenőrizze, nem rossz-e a kód. Nem volt rossz, a hiba az államszocialista lakáselosztási rendszerben volt, ami a szubvencionált állami bérlakásokat a módosabbaknak jutatta, s a szegényeket pedig arra kényszerítette, hogy a piacon próbáljanak javítani a lakáshelyzetükön. Arra a következtetésre jutottunk, hogy az államszocialista rendszer a tőkés piacgazdaság tükröképe: míg a tőkés gazdaságban a piac hozza létre az egyenlőtlenségeket, s az állami redistribúció mérsékli azokat, addig a szocializmusban az állami redistribúció felelős az egyenlőtlenségekért, s azokat a piac korrigálja. Hamarosan írtunk erről egy tanulmányt, ami rögvest megjelent a *Valóság*ban, illetve a könyvünket is nyomban kiadta az Akadémiai Kiadó, „Az új lakótelepek szociológiai problémái” nem túl szellemes, de azért a témát ha szárazon is, de pontosan leíró címen.

Akkor még nem tudtuk, hogy ez a vég kezdete. Ez a cikk, illetve a könyv a mi – akkor

még úgy gondoltuk – bal-radikális államszocializmus kritikánknak a bevezető aktusa volt. Csehszlovákia megszállása előtt azonban a magyar politika toleráns volt, se a cikkből, se a könyvből nem volt semmi botrány. Akkortájt sokszor tartottam előadásokat különböző pártiskolákban, Marxizmus-Leninizmus Egyetemeken. Hallgatóim többnyire döbbenet figyelve, s a végén felsóhajtottak: hát, ha ezek a tények, ezek a tények.

Azon az estén az Irinyi József utcában mi elindultunk a radikalizálódás útján, míg a rendszer 1968 augusztusa után éppenséggel brezsnyevizálódott. Mi viszont már nem akartunk s nem is tudtunk megállni. Gyuri sziporkázó volt, biztos voltam benne, nem az a kérdés, hogy megkapja-e a Nobel-díjat, hanem csak az, hogy mikor kapja meg. Gyuri is viccelt erről, ígérte akkori feleségének Julinak, no meg feleségemnek, Katinak, majd vesz nekik bundát a Nobel-díjból. Szegény Katikámnak, akit azóta eltemettem, ötvenedik születésnapjára UCLA-i fizetésemből vettem bundát, Julika meg még várhat a Nobel-díjra. Engem sziporkázónak aligha lehetett mondani, magamról úgy gondoltam: olyan kevés jó gondolatom van, hogy nem engedhetem meg magamnak, hogy a legjobbakat ne írjam le, még ha azért nagy bajba is kerülök. 1971-ben jelent meg az utolsó írásunk a szocialista Magyarországon – de abban mi is ludasok voltunk, hogy ez volt az utolsó. Emlékszem, amikor a címet próbáltuk megfogalmazni, tudatosan olyat választottunk, ami „majd nagyot durran”: „A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai”. Ízelgettük a szavakat: „késleltetett” és „konfliktus” – bármilyen furcsán hangzik ma, ezek akkor nagyon radikális szavak voltak. S nem is tévedtünk – ezt már nem hagyhatta válasz nélkül a pártközpont, megsemmisítő ellencikkeket íratott, s nemcsak Apró Évával (akinek a fia – a sors iróniája – egyik kislányom gavallérja volt éppen ebben az időpontban), de olyan kiváló tudósokat, akkori s későbbi jó barátaimat, mint Berend T. Ivánt és Enyedi Györgyöt is rábírta arra, hogy vitába szálljanak velünk. Kulcsár Kálmán, akkori igazgatóm könyörgött nekem: csak ne dolgozzak, abból nem lehet semmi baj. „Ti olyan káderpukkasztók vagytok” – mondta, s valóban, ha Schiele erotikus rajzai a századelőn polgárpukkasztóak voltak, akkor a mi írásainkat is lehetett „káderpukkasztónak” mondani. Ha úgy tetszik, az államszocializmus pornográfiáját festettük, ha Schiele megérdemelt egy kis időt a ferencjósokai börtönökben, nekünk is kijárt egy kis kádárista elzárás.

Ezzel Gyuri kalandja a szociológiával a végéhez közeledett. „A késleltetett városfejlődéssel”, majd a Haraszti-perrel a hátunk megett sikeresen kidolgoztuk magunkat a rendszerből, Gyuri az állását is elvesztette (amit nem nagyon bánt), én pedig szilencium alatt voltam (amit igencsak megszenvedtem). Ekkor béreltük ki Zsigmond atyától, a csobánkai plébánostól a harangozóházat, ahol időnk jó részét töltöttük munkával, de nem csak munkával (a bennünket szeretettel gondozó Tarzícia nővér sok imájába kerülhetett – az ő szűzi szemében talán nem is büntelen – ottani létünk). Életem legszebb és legnehezebb éve volt, feledhetetlen élmény a kor egyik legkiválóbb gondolkodójával való közös munka, a nyári esti borozgatás a harangozóház kertjében, a téli éjszakákon szerelmesem testének melege a dunyha alatt a lassan lehűlő szobában. Ekkor született „Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz”, Gyuri búcsúja a szociológiától, s az én búcsúm Magyarországtól. Ez a könyv utószó volt, már nem vezetett sehova, Gyuri menekült az irodalomba, én menekültem az ausztráliai Adelaide-be.

Ennyi dióhéjban a ma éppen hetvenöt éves Konrád Györgynek a szociológiával való kalandjának a története. Barátságunk története viszont még „in progress”, magyarrá úgy fordítanám „még munka alatt” van. Igazi barátja az embernek kevés van, nekem Gyurit is beleszámítva kettő akadt hetven év alatt. Az igazi barátság, akárcsak az igazi szerelem, életre szóló.

A világ másik végéből kívánok hát neked, Gyurikám, boldog születésnapot. Ha megígéred, nem viszonzod átokként, akkor: bis Hundertundzwanzig. Te megérdemelnéd, mert szépen öregszel. Bár a százhusz év engem nem nagyon lelkesít, de miért ne húznánk ki most már addig, amíg megünnepelhetjük barátságunk fél évszázados évfordulóját?

A SZELÍD KRITIKA ÉS TOLERÁNS TÖPRENGÉS KLASSZIKUSA

„Teremtő ég, mit mondjak nekik?” – írja Konrád György, a *Fenn a hegyen, napfogyatkozás-kor* (2003) vége felé, egy másnap tartandó beszédére készülve. Mit írok, mondom magamban én is, Kőrösi P. József kérésére, a titokban készülő születésnap ajándék-kötetbe, én, aki nem kedvelem az ünnepeket. Mit írok, méghozzá kézzel, mint Konrád az említett könyv előzetes kiadásának első és utolsó lapjain. Hiszen több mint két évtizede már írógépen sem írok, csak a kezem alól időről időre kifutó – rendre elavuló – computereken, a folyton változó – javuló vagy inkább egyre bonyolultabbá váló – szövegszerkesztőkben. Igaz, jegyzetelni továbbra is csak kézzel szoktam; legyen pusztán jegyzet ez is.

Leveszem könyvespolcainkról a Konrádokat: valami 17-et számolok össze, igen kevés szerző van, akinek könyvei elérik nálam ezt a számot. Könyvek, kezdve *A látogató* első kiadásától (1969), ebbe akkor még a recenziók adatait is beleírtam, ahogy a szakkönyvekbe szoktam. Ez a sok azonban nem mind: fele vagy kétharmada lehet a magyarul megjelenteknek talán. Itt van az *Antipolitika* stencilezett szamizdat kiadása (1986), ezt a könyvet először nem is magyarul olvastam: angolul, a Csendes-óceán partjához közeli egyetem könyvtári példányát, *A cinkost* (1982) szintén.

Szelényi Ivánnal közös könyve, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (1978), berni-párizsi kiadásban van meg, a példányt – emlékezetem szerint – Londonból hoztam magammal, Szent Pálnak hála, a katedrális melletti, a fellazításunkra fenntartott kis ingyen-könyvesboltból, ahol pompás művészeti könyvek mellett itthon tiltott könyveket is választhatott magának a betérő kelet-európai, ez volt az egyetlen magyar nyelvű könyv, amelyet magammal mertem hozni, és amely szerencsésen át is jutott a hegyeshalmi vasfüggönyön (igen, vonaton mentem-jöttem: fontos volt, hogy egy-egy fél napra megállhatam, Párizsban a Louvre, Münchenben az assziriológiai szeminárium könyvtára miatt, az utóbbiban készített szakirodalom-xeroxok tömegében lapult meg *Az értelmiség*, a kalkulátor fennakadt, ez nem). Annak idején, 1980 körül, az Ókortudományi Társaságban szerettem volna egy felolvasó ülést szervezni, amelyen Konrád tartja a bevezető előadást, a tudományos ókori témák előtt egy közérdekűt, a Társaság akadémikus elnöke leintett, Gyuri elutazott külföldre, a nem egészen naív tervből nem lett semmi, de a könyv engem továbbra is foglalkoztatott, biztosan szerepe volt abban, hogy már jóval később egyik könyvem alcímében ezt a kifejezést használtam: „az értelmiség felelőssége”. Azt hiszem, az az izgatottság, amelyet Konrád és Szelényi könyve itthon bizonyos körökben kiváltott, indokolt volt, de a rendőrség és a titkosszolgálat helyett, amelyek már a kézirat példányait is, mint nehezen fogható szabad hírekből tudni lehetett, nagy erővel vadászták (1974), a rendőrség helyett inkább a vezető értelmiségnek kellett volna idegesen reagálnia, a tudós – helyenként, a kor elterjedt módszerével szándékosan eltudományosított – fejtegetések konkluziója ugyanis, ahogyan én értettem, az volt, hogy napjainkban az értelmiség eladta magát a párt-hatalomnak. Az értelmiségnek, hogy jobbító eszméit érvényre juttassa, cselekvési térre van szüksége, ezért közelébe akar kerülni a hatalomnak: a könyv Posa márki és Don Carlos tragédiája helyett a diktatorikus rendszer szolga-értelmiségének valószínűleg oszttálya szerveződését írja le.

Régóta van kapcsolatom Konráddal. Nem szoros, talán még barátinak se nevezhető, de figyelni mindig tudtam rá. 1961/62-ben egy szobában ültünk a Magyar Helikon könyvkiadóban, ő a Tolsztoj-összest szerkesztette, szerkesztőségi értekezleteken bátor kritikus volt; akkoriban ültem egyszobás lakásában is, valahol a Marczibányi tér közelében, ahol spanyolfal különítette el a világtól íróasztalát; majd ittunk együtt kávé Párizsban, véletlenül összetalálkoztunk a Notre-Dame előtt, irigykedve néztem útlevelében a végtelenül hosszú (365 napos?) kinntartózkodási engedélyt, én éveken át, mindig az utolsó percben, egy-egy konferencia öt napjára kaptam – de persze, tudtam, hogy az ő kerek éve valójában egyfajta távoltagezés, száműzetés; terveztünk közösen – párhuzamos – írásokat Jeremiásról, az én cikkem elkészült (1985), de közös könyv nem lett, amit ő írt volna erről, benne van az életművében; meghívott a Demokratikus Charta önkéntes bizottságába, tanúsíthatom, hogy a kezdeményezésnek nem két párt összebékítése volt a célja, amint némely politológus utólag rosszhiszeműen félreértelmezi: az 1990-es évek elején sokan tiltakozni akartak, és valóban tiltakozni kellett, az utcára is kiömlő barna politikai szenny ellen, amelynek az akkori kormányzat utat engedett, sőt, a közeli öntötték is, és amely ellen tiltakozásra van szükség ma is; nemrég pedig elnök voltam Lángh Júlia és Gyuri Miklós nevű – még a helikonos időkben született – fiának angol nyelvű, kitűnő előadásán, amelyet a XX. század eleji zsidó polgárosodásról tartott. Sorolhatnám, ahogy a nyegle szleng mondja. Mindezt csak azért, hogy jelezzem: születésnap ide vagy oda, csaknem fél évszázad óta tisztelem és szeretem Konrád Györgyöt.

Egyszer írtam is róla, *A láthatatlan hang. Zsidó tárgyú elméletek* (1997) című kötetéről (ÉS, 1997/51–52). Idemácsolom érdemi részeit, megvan a minta hozzá, talán nem színezem ki túlságosan a történetet. Úgy emlékszem, egy alkalommal, Hegymagason, Gyuri utcára néző szép dolgozószobájában ülve feltűnt, hogy egyszerű, de óriási íróasztalán két computer van. Csodálkozva kérdeztem, minek. Lefegyverzően komoly válasza az volt, hogy a bal oldalin, mintha írógép volna, megírja a szöveget, majd kézzel lemásolja papírra, ezzel végleges alakot ad neki, és a jobb oldali gépbe beírja a tisztázatot. Így teszek most én is, kicsit húzva a tízéves cikkből, keveset beleírva. Ez tán jobb, mint az anekdoták.

A szövegek, amelyeket Konrád *A láthatatlan hang*ban közöl, fogalmazásukat tekintve pontosan azonosak a korábban önállóan megjelent írásokkal. Csak néhány kivételre figyeltem fel: az *Európa köldökén* (1990) egy bekezdéséből (223. old.), amelyet akkor 1986/88-ra datált, az újraközléskor (53. old.), 1986-os keltezéssel, kihagyott egy-két mondatot. Az egyik így hangzik: „A zsidóságból valahogy kiléptem.” Egy másik (221., illetve 49. old.): „Ha a zsidók kollektíven vállalják a szenvedés elviselésének érdemét, akkor kollektíven kell vállalniuk a szenvedés okozás ódiáját is.” A kihagyott mondatok fenntartásokat fogalmaztak meg, finoman és óvatosan s a vállalás általános gesztusa mellett; de azért fenntartásokat. Az utólagos *deleatur* azt jelzi, hogy Konrád időközben, visszamenőleg is, szorosabbra vonta kapcsolatát a zsidósággal. Nem a személyes talán, ez bele van égetve az élményekbe, adottság: a nyilvános vállalást. Ez adja *A láthatatlan hang* igazi jelentőségét.

Konrád szorgalmas, munkás író. Ez a kötet is folyamatos, kitartó munka eredménye. Elméleteinek, de legalábbis gondolkodása egy nagyon tág tartományának a szellemi kvintesszenciája: aszú vagy párlat. (A metaforával a minőséget is jelezni akarom.) A töprengés folyamatosságát Konrád most külső, jelképes formában is kifejezésre juttatta azzal, hogy önálló – és egymáshoz tárgyakat tekintve csak lazán kapcsolódódó – cikkeinek gyűjteménye ebben az új gyűjteményben folyamatos bekezdés-sorszámozást kapott (1–375). Ez az eljárás önmagában is figyelmet érdemel. A numerikus szervezettséggel Konrád a szöveg(ek) belső egységének formai keretét teremtette meg. Úgy sejtem, egy kicsit a *Biblia*-szerűséget is jelezni akarta: a *Biblia* – a régi fordításokban – külön bekezdésbe

tördelt mondatai számozva vannak. A *Bibliában*, ez a zsidó tanítás, nincs előbb és később, minden egyidejű (egyidejűleg érvényes benne), azaz egyik rész magyarázza a másikat. Konrád könyvét is egyetlen gesztusnak kell tekintenünk.

Konrád, mint ezt egy korábbi tanulmányából tudjuk, egyetemi szakdolgozatát Pap Károlyról írta (1956). Maga idézi fel a kiadatlan dolgozat egyik végkövetkeztetését, hogy Pap Károly „a maga krisztianus messianizmusával” belement „a populista–nacionalista kelepçébe” (*Az újjászületés melancholiája*, 272. old.). Ez a formula roppant fontos, mert kijelöli Konrád kritikai gondolkodásának irányát. A *láthatatlan hangban* ő is zsidó gondolkodóként lép elénk. Gondolkodása azonban nem Pap Károly vallási nacionalizmusba vivő hagyománya. Becsüljük Pap Károlyt, amiért és amennyire lehet; magam is, másfél vagy két évvel később, mint Konrád, játszottam a gondolattal, hogy róla írom majd a szakdolgozatomat. De a „sebek és bűnök”-gondolat – szerintem – nem követni való hagyomány. Mindenesetre, Konrád éppen nem ehhez csatlakozik, hanem – anélkül, hogy hivatkozni kellene rájuk – Komlós Aladárhoz és Tábor Bélához, akik a magyar kultúrán belül, és a társadalomban is, az önálló zsidó szellemi identitás megfogalmazásában példát mutatnak, olyannyira, hogy ma már valóságos prófétáknak láthatjuk őket.

Konrád könyve az identitás problémáival foglalkozik. Ír a zsidó identitásról a diaszpóra körülményei között, a zsidó identitásról a magyar történelemben és Európa történelmében, és a zsidó identitásról Izraelben. A személyes és a csoport-identitás problémáiról. A politikai közegről, és Izrael sajátos – zsidó szempontból sajátos – viszonyairól. Ír saját Izrael-élményeiről is, persze. Ez utóbbiak nemcsak számára jelentősek: olvasva is szívet melengetők. Mindenki, akinek az elmúlt időkben volt alkalmá Izraelben lenni, láthatja a könyvben, Konrád sok mindent átélt abból, amit ő maga, s meg is fogalmazza pontos szavakkal, mit jelent Izrael a hosszabb-rövidebb időre odalátogató, rokonait fölkereső, a tudatos viszony nélkül is régmúltjának élet-mozzanataira rácsodálkozó, az antiszemizmustól-féltében alternatívát kereső diaszpóra-zsidónak. Mit jelent Izrael egy magyarnak, aki történetesen zsidó. Egy embernek.

Konrád a csoport-identitás ellen beszél, ezt a tömeggé darálás technikájának tekinti. Mint ahogy elutasítja a kollektív bűn fogalmát is. A személyes választást és a személyes felelősséget hangsúlyozza. Ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy nem lehet kilépni abból a helyzetből, amelyet az ember születésével, családi közegével örökölt. Születési identitásunk adottság. Nem lehet kilépni az adott emberi helyzetek akcideneciáiból: ezek a születésünk előtti állapotok hatása ránk. Azt, hogy minek születünk, magunk nem változtathatjuk meg, legfeljebb módosítani tudunk rajta, nincs más választásunk, és ebből az adottságból kell kialakítanunk most már felelős személyiségünket. Nem a születésünkért vagyunk felelősek: tetteinkért és gondolkodásunkért. És ez az identitásnak éppúgy komponense. Vagy még inkább. A zsidó hagyomány a felelősségre épül.

Konrád, a szelíd gondolkodó legerősebb aggálya éppen az ethnikai választóvonalak mentén való identitás-kereséssel szemben van. Európa politikai történelmében – és jelenében. Nem az identitás keresése a baj; ez természetes törekvés. Az ethnikai politizálás inkább. Vagy a származás értéké, jogcímé, sőt, erkölcsi minőséggé emelése. Mi több, a másokkal szembeni lebecsülés vagy kizárás kritériumává tétele. Olvassuk Konrád szavait úgy, hogy a zsidó szó helyett ezt olvassuk: magyarországi román vagy magyarországi cigány, vagy éppen romániai/erdélyi magyar, szlovákiai, szerbiai/vajdasági magyar: ezeknek a helyzeteknek pontosan ugyanaz a morfológiájuk. A zsidó diaszpóra története, és igen, éppen a Holocaust, megtanította mindenkinek, aki egyáltalán tanulni tud a megtörténekből, hogy ha nem fogadjuk el teljes jogú magyarnak, a jogi státus minden jogi és jogen túli következményével, a Magyarországon élő zsidót, cigányt, akkor nem emelhetünk szót, mondjuk, az erdélyi magyarok érdekében sem.

Hogy magyar-e, aki Magyarországon él, magyarul beszél, a magyar kultúrában ne-

velkedett, és szolidaritást tart fenn, vállal a többi magyar állampolgárral, a magyarországi zsidók esetében ma csak a szélső-„jobb” vonja kétségbe. A cigányokkal kapcsolatban már sokkal szűkebb körben van konszenzus. De hogy azok, akiket egyébként az iménti kritériumok határoznak meg, lehetnek-e mindamellet – nincs jobb szavam rá – teljes körű zsidók is, ritkán tárgya a nyilvános beszédnek. (Még az sem biztos, hogy az érintettek akarnák-e.) Bibó István írta (1948): „Számításba kell vennünk annak a tisztító hatását is, ha a külön zsidó öntudat vállalása és megszervezése számára tiszta és szabad lehetőségek jönnek létre.” Konrád könyve éppen azzal teremt új helyzetet az identitás-vitákban, hogy vonzóan mutatja be a szekuláris zsidó identitás egy személyes változatát: hogy lehet, és akarni kell, Magyarországon is zsidónak lenni.

Konrád nem tartja elégségesnek a kettős identitás elméletét, amely az 1990-es években oly erős visszhangot váltott ki, pozitív felhangokkal, Magyarországon. Az ő számára az individuális identitás feltétlenül személyes, éppen ezért komplex, sok tényezőből álló jelenség. Az amerikai meghatározások, például a WASP – fehér, angol-szász, protestáns –, amely szinte jelképpértékű formulává vált, csak az első lépés a komplex meghatározás személy-fölötti szintje felé, de már ez is több tényezőt foglal magában. Említék egy másik példát is, olyant, amely közel áll Konrád izraeli helyzetképehez. Arab – keresztény – izraeli, Jeruzsálemben. Ez ugyanazt a személyt jelenti, sőt, ugyanazt a társadalmi csoportot. Amikor a mesterségesen felszított *intifáda* legtüzesebb napjai voltak, tapasztalhattuk, hogy a jeruzsálemi keresztény arabok némely dologban más véleményen voltak, mint a palesztin szervezet hívei és uszító ügynökei, és a rakéták napjaiban – Szaddám Huszejn pokoli ünnepén – ők nem táncoltak a háztetőkön.

Konrád értelmezésében az identitás keresése és fenntartása, a tudatosság szintjén, jellegzetesen értelmiségi reflexivitás. Kíváncsiságból kicéduláztam a könyvet abból a szempontból, hogy mi benne a zsidó tudás, mi az, amit a szó hagyománytartó értelmében is el lehet fogadni egy magát nem a vallás koordinátái között meghatározó személyiség kötődésének a zsidó hagyományhoz.

Konrád tud arról, hogy a zsidóság nem toboroz betérőket, az önként jelentkezőket lebeszéli, a betérési rítust halasztja. Tud arról, hogy az alijának legalább két értelme van: felhívás a Tóra-olvasáshoz és Jeruzsálembé / Izraelbe menés, az ő szavával: „főlvándorlás”. Tud arról, hogy mit jelent a kohanita származás, és megemlíti a könyv két helyén is, hogy maga is ehhez az ághoz tartozik. Tud „360” vallási parancsról – igaz, hogy ebben nem egészen pontos, az ő számához még hozzá kell adnunk 5-öt (365 negatív parancsolat), és még 248-at (pozitív parancsolatok), így jön ki a tényleges 613, a *TRJ*’G (*tarjag micvot*), amely összesen, e betűk számértéke mutatja, 613; de mindenesetre tud arról, hogy nagyon sok *micve* van. Tud a szív körülméltetéséről – „a szív körülméletlensége” a próféták feddő formulája (Jer. 9,25; Ez. 44,9). Tud a *kóser* és a *tréfli* kibékíthetetlen ellentétéről; az engesztelőnap előestéjéről (ez a *Kol nidré* esti istentisztelet); a „tanulás” (értsd: közös Talmud-olvasás) ima értékéről. Tud a „cionista” táncról – ez a hóra, a közelmúltban már táncházakban is műsorba került. Tud a jó és rossz tudásáról, amely a Genesis (2,17) nyomán közhasználatú kifejezéssé vált. Tud a Tóra-tekerccsel mint menyasszonyával táncoló jámbor zsidó férfiről – aki rendszerint hászid rebe. A „vagyok, aki vagyok” formuláról (Ex. 3,14); az ima előtti kézmosásról, ami különösen bensőséges tudás, mert ez inkább csak a hagyománytartók szűk körében szokás. Stb. El lehet fogadni valódi hagyománykeretnek azt, ami Konrád személyes élménye, emléke.

Konrád szavai a Holocaustról, a deportálásokról, rokonai sorsáról, saját sorsáról, s különösen egy könnyű – látszólag könnyű – tollal megírt emlékező írás a legszebb lapok, ha szabad e szörnyűséges tárgy kapcsán a szép szót használni: a legszebb lapok közé tartoznak, amelyeket a magyar irodalomban a nemzet és a zsidók tragédiájáról írtak: egy kisfiú megmeneküléséről, bíráló-ironikusságában megrendítően.

Konrád könyvét a magas intellektuális szintű racionalitás jellemzi a vallással kapcsolatosan, viszonya a zsidó valláshoz, ezt megismételnem talán fölösleges is, nem éppen a *somré sabbát*, a szigorúan szombatartó orthodox zsidóké, hanem éppen az, amely a lehető legszélesebbre nyitja az utat a zsidó identitás fenntartása előtt, a szombat-örzéstől egészen a vallással mit sem akaró szekuláris zsidó identitásig. [A *Fenn a hegyen...*-ben (a „vékony” kiadásban a 49–50. old., a „vastag”-ban, másképpen tördelt bekezdésben, 60. old.) leírta azt is, hogy anyjával hajdan egyszer „sült, fokhagymás disznókolbász”-t vittek haza a berettyóújfalui piacról, s apja, aki ragaszkodott a kasruthoz, benyitva a konyhába, „mindent látott, és úgy tett, mintha nem látott volna semmit”: leírt egy életformát, kisebb-nagyobb lazaságokkal, amely életforma e hangulatos leírását, pillanatképét fel akarom venni a „Források és dokumentumok a zsidók történetéhez Magyarországon” című, készülő szöveggyűjteményembe.] Konrád mint itthon ellenzéki, helyesebben, már száműzött, de mégis, inkább mint kritikai értelmiségi megy el Izraelbe, helyzet-leírását az akkori magyar közállapotok bírálóvá hegyezi ki, és a zsidó téma csak ürügy számára ahhoz, hogy az izraeli helyzetről kifejtse gondolatait, bírálóit is. Izraelben is gyakorolja a haza-bírálat jogát. Izraelben, ezt sokan tapasztalhatták már, nem nagyon szeretik, ha a frissen megérkező *ole hadas* vagy a vendég rögtön bírálgatni kezd, mert – mondják – ott kell élni ahhoz, hogy az ember jogot szerezzen a bírálathoz. Konrád úgy tartja, hogy ahol vagyunk, bíráljunk ott kell: mindig kritikailag kell néznünk körülményeinket. Modern zsidó identitás, egy modern zsidó értelmiségi szellemi magatartása az, ami a könyv Izrael-szövegeiből kibontakozik. Dicsérni látogatásban szokás, ott illik is; a hazát kemény bírálat illeti. A bibliai próféták, Jeremiás, régi református prédikátorok, Kölcsey erkölcsé ez.

Furcsa volna, ha most arról kezdenék elmélkedni, hogy Konrád magyar író-e, zsidó író-e, Konrád mint személy magyar-e vagy zsidó. Az egész könyv – nem indulatos, hanem szelíd, nem elutasító, hanem szeretettel teljes – érv amellett, hogy ez a kérdés: rossz. Azt mondja, hogy amikor ír, nem mint zsidó ül az íróasztalnál. Ugyanakkor az, amiről ír, alapvetően a zsidó sors és egy zsidó személynek, ha tetszik: a zsidó személynek a helyzete. Az ő számára a zsidó irodalom része olyan mű is, amelyben nem is fordul elő a zsidó szó, csak éppen azt a helyzetet írja le, amelyben a zsidók helyzete mint probléma fölmerül. Ha azt állítanám, hogy Konrád zsidó író, ugyanazzal a gonosz és hamis eszközzel élnék, mint amellyel Kolosváry-Borcsa az indexre teendő szerzők jegyzékét állította össze 1944-ben. Konrád könyve éppen arról szól, hogy ezeket az egytényezőjű klasszifikációkat egyszer s mindenkorra el kell utasítanunk; arról, hogy egyszerre lehet valaki magyar író és zsidó író; magyar értelmiségi és zsidó értelmiségi; magyar, kozmopolita és zsidó.

Mi Konrád 375 számozott bekezdésre tagolt szövege? Nem más, mint beszéd arról, amiről általában nem szoktunk beszélni, amiről egy időben nem volt szabad, nem lehetett, amiről nagyon sokan nem akarnak, vagy nem mernek, vagy nem tudnak beszélni. Nyilvános beszéd arról, hogy kik vagyunk. Akár zsidónak születünk, akár magyarnak, izraelinek vagy amerikaiaknak.

Konrád a nyilvános beszédet gyakorolja; szándékosan nem a hasonló jelentésű publicisztika szót használom most. Mert könyve igazi *szép-irodalom* – emlékezzünk a magyar régiség *szép-literatúra* szavára. A könyv egy olyan erényt is felmutat, amely igazi gyönyörűséget okoz. Szinte a szöveg harmadát is át lehetne venni akár egy aforizma-, szentencia-, apophthegma-gyűjteménybe. A gondolatok úgy vannak megfogalmazva, hogy az ember agya rögtön zakatolni kezd, milyen jó lenne egy egész cikket kerekíteni egy ilyen frappáns mottó alá. Úgy vannak megfogalmazva, hogy ki lehetne plakátolni a mondatait. Konrád szövege mesterien esztergályozott és csiszolt, nyelvi formájukra nézve is gyönyörű mondásokból van összerakva – és mégis, az elbeszélő én ura maradt a kompozíciónak.

Azt hiszem, a legszebb, de legalábbis *A látogató* (1969) mellett egyik legszebb könyve ez. [Azóta legszebb lett a *Fenn a hegyen* is.] Talán nem örül annak, hogy ezt mondom, talán mások sem értenek egyet velem: e könyv gondolatai- és mondásaitól – az itt szentenciákba préselt élethelyzetektől – visszatekintve, számomra különösen tisztán látszik, hogy még regényeinek is legtöbbször a gondolati sík az igazi erőssége, kevésbé a mese-szöveg.

Konrád György klasszikus könyveket adott a kezünkbe. A *klasszikus* jelzõt erősíteni szeretném azzal, hogy kibővítem: modern klasszikus. Ezt is kibővítem, hogy hozzáteszem: az elfogulatlan másként gondolkodás klasszikusa. Még tovább erősítem, hozzátevé: a szelíd, de nem megalkuvó kritika és a toleráns töprengés klasszikusa.

Isten éltesen, Gyuri, bis hundert-und-zwanzig!

KEDVES JELENKOR-OLVASÓ!

Köszönetet mondunk mindazoknak,
akik 2006-ban személyi jövedelemadójuk egy százalékával
lapunk működési költségeihez
– 99.843 forinttal – hozzájárultak.

JELENKOR ALAPÍTVÁNY
7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Kedves Jelenkor-olvasó!

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik 2007-ban személyi jövedelemadójuk 1 %-ával lapunk működési költségeihez hozzájárultak.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap fenntartásához, csatolja adóbevallásához a mellékelt „Rendelkező nyilatkozat”-ot a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

RENDELKEZŐ NYILATKOZAT
A BEFIZETETT ADÓ EGY SZÁZALÉKÁRÓL

A kedvezményezett adószáma:

1	8	3	0	8	8	8	4	-	2	-	0	2
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

A kedvezményezett neve:

Ennek kitöltése nem kötelező.

Jelenkor Alapítvány

TUDNIVALÓK

Ezt a nyilatkozatot csak akkor töltsse ki, ha valamely társadalmi szervezet, alapítvány vagy külön nevesített intézmény, elkülönített alap javára kíván rendelkezni.

A nyilatkozatot tegye egy olyan postai szabvány méretű borítékba, amely e lap méretét csak annyiban haladja meg, hogy abba a nyilatkozat elhelyezhető legyen.

FONTOS!

A rendelkezése csak akkor érvényes és teljesíthető, ha a nyilatkozaton a kedvezményezett adószámát, a borítékon pedig az ÖN NEVÉT, LAKCÍMÉT ÉS AZ ADÓAZONOSÍTÓ JELÉT pontosan tünteti fel.

Szerelmes évek

(– gyávaság –)

Az egykori Krausz család, miként a környékre költözött németek és zsidók többsége, valamikor az ezerhétszázados évek elején, a Habsburgok által oly nagyon kedvelt áttelepítések egyikének sodrában érkezett meg a faluba.

Gerendatutaj

Azt ugyan nem tudni, hogy akkor, a morvaországi dombok között vajon a nincstelenség sarkallta kétségbeesés, a közigazgatási erőszak, a hétköznapi néha oly kiszámíthatatlanul merésszé, vagy ha mássá nem is, de elszánttá tévő féelme, netán valami másfajta bátorság, például a vagyonosodás utáni vágy bírta őket a hosszú útra; mindenesetre az egymást követő, s a faluban letelepedő ágon hamarosan Kertészre magyarosító nemzedékek, legalábbis, ami a vagyonszerzést illeti, hiába vállalkoztak az új otthon keresésére: bérleményekben, mi több, a hitközség nyújtotta, közös udvarra nyíló sorlakásban éltek le az életüket, és dacára minden szorgalomnak és mesterségbeli tudásnak, se házhelyet, se földet nem tudtak szerezni.

Csak az ezerkilencszázhuszas, az Esterházy-birtokból a hadirokkantaknak telket juttató földreform során kapott a falu szélén egy háromszáz négyszögöles helyet Kertész Gizella férje, Kertész Áron, aki az első világháborúban az olasz fronton harcolt, s egy hajnali gáztámadásban a kitartásra buzdító parancsnak fittyt hányva a fegyelem helyett inkább az ösztönének engedelmesskedett.

Szokatlanul nagy csendre ébredt, s ahogy a sötétségbe kémlelt, a bunker résein át hirtelen meglátta odafönn a csillagokat, kihunytak és feléledtek megint, ahogy a felhők elszáguldottak előttük.

A földön feküdt, a köpenyén, és érezte, ahogy a derekánál megmozdul a föld.

Odébb hengeredett, a köpenyét is elhúzta, és a holdfény beeső sugarainál látta, ahogy ott, ahol az imént még a köpenye hevert, a szétszórt szalmatörek és a fenyőágak között egy vakond túrja fel magát. Pillanatnyi kétsége sem volt, hogy ez olyan jel, amelynek engedelmesskednie kell: mégis, ahelyett, hogy a buzgó barlangásót elriasztotta volna, óvatosan odébb telepedett, annak ellenére, hogy este, a szolgálat végén nem kis ügyeskedésébe került, hogy megszerezze ezt a vaskályhához közelebb és kényelmesebb fekvőhelyet. Akármilyen elővigyázatos volt is azonban, a vakond éppen csak egy rövid pillanatra dugta ki az orrát a friss járatból, aztán visszahúzódott, s eltűnt a föld alatt.

Csend volt, a friss kupac tetejéről apró göröngyöcske gördült le a letaposott földre, a szalmaszálak közé.

Göröngy

A következő pillanatban viszont lövések dördültek, ágyútűz és puskalövések is a távolból, kiáltások harsantak, s felbolydult az egész lövészárók. A petróleumlámpa lecsavart fényében egymásnak ütköztek a fekhelyükről felugráló, s iz-

gatottan ide-oda kapkodó bakák, kíméletlenül lökdösték egymást, tülekedtek a fagerendás kijárat felé. Kertész Áron látta, hogy Kaszás, a káplárjuk szokása szerint négyszögletesre nyitott szájjal ordít, de a hang, s főként a szavak értelme csak pillanatokkal később, két robbanás között jutott el hozzá, mintha a bunker félhomálya nem csak a látást, de a hang terjedését is akadályozta volna. Egy akna beszakította a bunker tetődeszkáit: éppen oda zuhant, ahol az imént még ő feküdt, oda, ahol annak az álomittas társának, aki az ő vakondtúrásos helyét egy pillanatra elfoglalta, már mozdulni se volt ideje.

Kertész Áron nem gondolkodott, esze ágában sem volt felöltözni, és nem tördődött az utánakapó, ordító tisztessel: a hátitáskát, szuronyt és lőszeritáskát fel se véve rohant el a lövészárokból, felkapaszkodott az ágakból ácsolt falépcsőkre, majd ugyanazzal a lendülettel ugrott ki a szabad ég alá, és csak futott, hátra a lángra kapott bokrok között, a srápnelzáró lyuggatta füstölő földön át.

Az életét még megmentette ugyan, ám a fél tüdeje így is elégett a csipős szágu gázfelhőben.

Hallani már hallott arról, hogy az első világháborúban mind a két oldalon rendszeresen elrendelték a harci gáz bevetését, senkit nem zavart, hogy korábban, a háború előtti nagyszabású konferenciákon a tárgyaló felek egyezményes határozatokat hoztak a gázok bevetésének tilalmáról, s hogy a stratégiák megállapítása szerint a harci gáz ugyan roppant alkalmas volt az ellenség demoralizálására, ellenben az előrehaladást, a vonalak áttörését nem tette lehetővé. A csapatok, beleértve Kertész Áronék gyalogosezredét is, rendszeresen gyakorolták a gázálcok gyors felvételét, s az elbeszélésekből tudni lehetett, hogy a mustárgáznak például tényleg mustárszaga van. A körbeadott újságok hírt adtak arról is, hogy a fényes és büszke Angliában egymillió nő dolgozott a fegyvergyárakban, bombákat és harci gázokat állítottak elő, naponta átlagosan tizennyolcan vakultak meg, sokakkal a gázmérgezés végzett, narancssárga volt a hajuk és az arcuk is sárga lett, az emberek kanáriknak nevezték őket. Azt viszont már nem írták le a lapok, hogy milyen egy váratlan gáztámadás: azok a katonák, akiknek nem volt idejük a gázálc felvételére, mert senki nem figyelmeztette őket, vagy esetleg azért, mert nem is volt gázálcuk, úgy viselkedtek, mintha fuldokolnának: az úszás mozdulatait utánózták, csapkodtak a karjukkal és rugdalóztak a lábukkal, mintha egy gyors sodrású folyóban küzdenének, valami fekete vízű tóban, ólomsúlyúvá nehezült ruhában keresnek a partot.

Kertész Áron a magyar oldalról lényegében lövések nélkül zajló hajnali csata után hanyatt feküdt a földön, s nem is kapkodott már levegő után: szétvetett karral repült egyre fölfelé, a felhők közelébe, tágra nyílt szeme úgy fénylett, mint aki mégiscsak át tudott látni a füstökön, egészen az odafönti kékségig. Erős pofacsontján nedvességet érzett: arra gondolt, hogy akár izzadság is lehet, akár vér, akár könny.

Aztán meg arra gondolt, mindegy is, hogy melyik.

Micsoda gyorsan száguldanak a felhők.

Körülötte zörgött a föld, lecsupaszodva kapaszkodtak a bokrok, mintha valami rettenetes kéz által kifacsart, megfeketedett csontok heverték volna szanaszét.

Az alsóneműben, mezítláb heverő, magatehetetlen katonát végül a kitarthatóan bölklászó szanitécek találták meg, érthetetlenül messze a lövészároktól, mintha

egy óriási erejű légnyomás dobta volna oda, arra a földhányásra. Már eszméletlen volt, amikor a hordágyra nyalábolták, s csak a vakszerencsén múlt, hogy még éppen időben hadikórházba került.

Vöröskeresztes kórházvontat hozta Budapestig.

A nyitott, be nem gyógyuló sebeknek olyan szaga van, mint a romlott sajt-nak, fullasztó a levegő, hiába fúj keresztül a vagonon a szél.

Két hétig, nem tovább, a Svábhegyen tartották, aztán elengedték, leléphet, fiam, magának nincsen miért itt maradnia már, bocsátotta el a hadnagy rangú katonarvos, mondjuk azt, hogy ami gyógyult, az úgysis rendben van, a többin pedig már csak odafönt tudnak majd segíteni.

– Köszönöm, hadnagy úr – suttogta Kertész Áron, a mezítelen lába sarkát összeértetve meg is hajolt az orvos felé, aki életkora szerint a fia lehetett volna.

Persze nem volt ez gyógyulás; a hazatérése után nem tudott visszaállni a munkába sem: meg-megszédült, s napközben is gyakorta le kellett feküdnie. Hiába próbálta újra és újra: még a varrógép hajtása is túlzásnak bizonyult, kapkodva vette a levegőt, az izzadságtól átnedvesedett vörös haja a halántékához tapadt.

Minek akarjon lenni az ember

– Minek akarjon lenni az ember, ha már minden erejét elveszi maga a létezés?

– Ilyesmit még csak mondani sem szabad.

– Nem a szavaktól kellene félned.

– Inkább takard be jól magad.

Kertész Áron az utolsó transzportokkal hazatérő katonák budapesti, őszirózsás zavargásairól is ott, a hitközségi bérlemény félhomályos hálószobájában értesült, mint ahogyan arról is az ágyában fekve, az egymásnak felelgető óraütéseket számolva hallott, hogy a fél évig se tartó szovjethatalom után egy az aratáshoz összeverődött, de munka nélkül tébláboló, leszerelt katonákból, földtelen parasztokból és még ki tudja, kiből verbuválódott alkalmi sereg indult el Tapolcáról, hogy pogrom révén vegyen elégtételt az elmúlt évek keserveiért és bűneiért a környékbeli falvak zsidóságán.

Pogrom

Feltápáskodott, megállt a szobaajtóban, nézte a feleségét, aki éppen orsót cserélt a gépen.

– Csak jöjjenek – suttogta rekedten. – Csak jöjjenek. Őket legalább látom majd, amikor ideérnek, tudom, kikkel kell megküzdeni.

– A katolikusok és az evangélikusok is megmondták, hogy ide, a mi falunkba semmiféle csöcselék be nem teheti a lábát – nézett fel rá Kertész Gizella. Nézte a férje hajdan kövérségre hajlamos, s most oly rémisztően megsoványodott alakját, izzadságtól fénylő, fehér arcát.

– Ha jönnek, akkor mondhatnak azok bármit is. Akkor majd nem a szavak döntenek.

– Jó is lesz ám az, ha egy hatvanöt éves hadirokkant fog megvédeni bennünket.

Másnap, amikor az egyhangú délutánból a szétfolyó estébe süppedve a szédült, átizzadt ágyon üldögélve fürkészte az odakinti homályt, Kertész Áron egyszer csak egy alakot látott elsuhanni az ablak előtt. Csak egy pillanat volt, de azonnal felismerte: Heimann Ernő volt a katonabajtársa, aki két hónapig a jobb-
jában harcolt az olasz fronton, mindaddig, míg egy gyalogroham előtti pergőtűzben egy srapnelszilánk miatt a szeme világát nem vesztette. Csupa vér volt az

arca, és nem is kiáltozott, csak suttogta megállás nélkül maga elé: jaj, a szemem, jaj, a világ, jaj, a szemem, jaj, a világ. Hiába kötözték be sebtében a szanitécek, vörösre ázott azonnal a kötés.

Integettek is a másik brigádból, ámbar nem mondták ki hangosan, fölösleges az erőfeszítés, lesz jobb helye is a gyolcsnak.

De hogyan kerül ez a Heimann ide, a faluba?

És miért volt olyan vidám, hiszen Kertész Áron azt is látta, hogy nemcsak olyan határozottan, egyenesen lépett el az ablak előtt, mint aki nyilvánvalóan visszanyerte a szeme világát, de mintha ráadásul mosolygott is volna, csak egy villanás, az igaz, de mosolygott elégedetten.

Feltápáskodott, s az ablakhoz lépett.

Felhők takarták a csillagokat, olyan sűrű volt az este, mintha a bokrok alól bújt volna elő.

Hiába nyitotta meg az ablakot, hiába hajolt ki, sehol senki az üres utcán, csak az árokparton parázslott egy tövig szívott, eldobott cigarettavég, mintha még egy pillanattal előbb ott járt volna valaki.

– Heimann! – kiáltotta a sötétbe Kertész Áron.

– Eddig vártalak, most már nem érek rá, mennem kell – válaszolt egy hang az összeolvadó sötétségből. Tompa, komor volt a hangja, egyáltalán nem érződött rajta semmiféle vidámság és mosolygás.

– Mit csinálsz te itt? – kérdezte Kertész Áron. Látta, ahogy egy férfialak válik ki a sötétségből, igaz, csak a körvonalait sejtette, s azt, hogy a fején fehérén dereng valami kötésféle is.

– Hogyan kerülsz ide? Meghaltál már vagy még élni akarsz?

– Nem, már nem akarok én semmit. Elég volt ennyi élet, köszönni jöttem hozzád, cimbora.

– Köszönni?

– Kár, hogy nem foghatod meg a kezem.

Másnap, a földosztás után szűk egy évvel, azon a tavaszi hajnalon Kertész Áron nem aludt el többé: hideg verejtékben úszva, a lábával kallózó mozdulatokat próbálva, a karját meg-megfeszítve kapkodott levegőért.

A szemközti falhoz tolt ágyon kimerülten, mozdulatlanul aludt a felesége.

Kertész Áron hallotta a srapnelek füttyülését, megrázkódott az ágya a becsapódások erejétől.

Kiáltani akart, de benne rekedt a hang; csak valami elnyújtott, nyögéshez hasonlatos hörgés tört elő a torkából, aztán az is elhallgatott.

Odakint világosodott már, alighanem felkelt a nap, Kertész Áron mégis csak azt látta, hogy ugyanolyan, hol összetapadó, majd hirtelen könnyedséggel odébb libbenő párafelhők imbolyognak a nyitott ablaknál, mint amilyen ködbe vesző alakok mozogtak a szemközti dombokon az isonzói lövészárók előtt.

Érezte, ahogyan a megfeszülő, hátraszegett nyakán lüktetnek a kiduzzadó erek, magasra tartotta a fejét.

Még egyszer, utoljára megmozdult a karja: végre jó volt, végre könnyűvé vált a teste, úgy úszott a feldúlt ágyon, mintha megint gyerekké lett volna, forró a nyár, szalmasárgára, szárazra égett a fű végig az árokparton, összepöndörödtek a falevelek, ő pedig a kifakult klottgatyában, félmeztelenül, odalent, a Szaller-

A marok felé fordított cigarettá parázsát nem látja az ellenség

Átlátott az odafönti kékségig

malom zubogójánál elrekesztett jéghideg vízben merül alá. Még a lélegzete is elakadt a hirtelen bátorságtól, és bizsereg a bőre, csapna még egyet, aztán hagyná, hadd sodorja a megeresztett ár, csak most visszafelé, amerre egyébként soha nem volt szabad úszni, visszafelé, a mohos lapátkerék alá.

Kár, hogy nem foghatod meg a kezem.

Kertész Gizella, az akkor már a hatvanadik életévébe lépő felesége a sorházi szomszédunktól kapott segítséget a mosdatáshoz és öltöztetéshez.

Amikor végigsimította a férje már hűvös arcát, érezte, hogy Kertész Áron halántékán végre felszáradtak azok az évek óta megülő hideg verejtékcseppek, s úgy látta, a szájszegletében halványan, de jól észrevehetően könnyű mosoly dereng.

A teste hajlékony volt, megadással tűrte, hogy a halotti ruhába öltöztessék, s a szíve fölé becsempésszék az utolsó útra szóló zsoldárüzenetet.

A szertartás szabályával hétszer álltak meg a sírhelyhez vezető legnehezebb úton, s minden megálláskor, a sírnál is, fennhangon mondták el a kilencvenegyedik zsoldárt. A régi szokás szerint lyukakat fúrtak az alsó deszkákba, hogy az írás szavait betartva a teste valóban visszatérhessen a földbe, s mielőtt letették, fejfel nyugalat, lábbal kelet felé, a gyászolók sorban megérintették a láb felől a koporsót, utánakiáltva a halottnak a nevét, hogy majd a számonkéréskor el ne felejtse.

*Lyukakat
fúrtak a koporsóba*

Kertész Gizella érezte még a tenyerén a koporsóra dobott föld érintését, amikor megtorpant a temető kapujában az utolsó bocsánatkérésre.

Kár, hogy nem lehet megfogni a föld kezét.

Három nap múltán aztán összecsomagolta a ruháit, visszavitte a kölcsönzött varrógépet, átadta megőrzésre a bútorokat és a bérlakás kulcsát a hitközségi gondnoknak.

Mielőtt elment volna, megállt a háromszáz négyszögölnyi földdarab mellett, nézte a tavaszi szántás kiforgatta sárgás, agyagos fényű hantokat.

Szürke kabátos dolmányos varjak lépegettek a barázdák között, fekete fejükkel úgy bólogtak, mint akik tudván tudnak, s éppen ezért legyűrhetetlen türellemmel várnak valamit. Ám Kertész Gizella most nem őket nézte: behunyta a szemét, és egy fehérre meszelt falú, cseréptetős házat látott maga előtt, két szobát, s a tornácot, ahol a szépen kirakott téglákon reggelente vizes csíkokat húz a seprés, az oszlopnak döntött szék halkán megroppan a délelőtti fényben, a kerítésen túli, hegyes lombú nyárfák árnyéka éppen az ajtóig ér, oda, ahol a falnak dőlve, elüldögélve a domb fölötti felhőfoltokat nézheti az ember.

A veszprémi vonattal utazott fel Budapestre, a lányához, Kertész Magdához, aki a székesfőváros varrógéphanagú területében immár fél esztendeje a férje nevét felvéve, Márkus Magda néven élt.

Varrógéphanagú utcák

Magda, aki az apja halálakor már betöltötte a harmincötödik esztendejét, még az ezernyolcszázados évek végén, gyereklányként tanulta meg az anyjától a szabóságot. Külséjében nem is hasonlított az anyjára; apja rőt hajszínét, fehéres, mindig sápadt szeplősségét, s kövérségre hajlamos testalkatát örökölte: ha megsütötte a nap, vörösre pirult az arca, a karján apró hólyagokkal hámlott le a bőr.

Tapolcán kosztra és szállásra adva varrólánnyként dolgozott, majd a hazatérést követően, amikor a faluban minधिába próbáltak anyjával, Kertész Gizellával

a pesti divatlapok képeit mutogatva kedvet ébreszteni az itteni asszonyoknak ahhoz, hogy egy megrendelhető ruhával változtassák meg az életüket, úgy döntöttek, okosabb, ha a fővárosba utazik. Anyja a kockás, vasalt sarkú papírbőrönd belső zsebébe, a ruháktól elkülönítve készítette össze a varróeszközöket, a gyűszűkészletet és a fényes papírra tűzött varrótűket, Magda pedig a Balaton partján végigfüstölő gőzössel elment Krauszékhoz, a pesti rokonsághoz, hogy ott még inkább kitanulja a divatot.

*Budapest
ugyanolyan
gyorsan fej-
lődött, mint
Chicago*

A még az Ezredévi kiállítás bódulatában és a vakolatszagú, szédítő építkezések forgatagában élő székesfővárosban az új módi szerint a próbákra kijártak a megrendelők házához. Így történt, hogy noha nagynénje, Alíz néni, a szabómeszter Krausz József terebélyes termetű, rengő keblű s mindig jó kedélyű felesége több házassági ajánlatot is közvetített neki, Magda mégis a véletlen révén ismerkedett meg a férjével, Kaufmann Lajossal, aki a mindinkább városiasodó Ferenc körúton, a Mester utca torkolatának közelében, az Angyal vendéglővel átellenben működő családi vegyeskereskedésben dolgozott.

Noha Kaufmannék családja már csak bizonyos ünnepekben tartotta a vallást, azért az esküvőt a megegyezés után a bevett szabályok szerint, közvetítő bevonásával, a tisztesség és illendőség kívánalmainak megfelelően szervezték meg, úgy, mintha a menyasszony és a vőlegény annak előtte soha nem is találkoztak volna. A fürdőlátogatás és öltözködés után alkonyatra járt már, amikor anyja és leendő anyósa kíséretében hétszer kerültek meg a vőlegényt, Magda egészen rövidre vágott hajjal, parókában és kendőben állt a baldachin alatt, korgott a gyomra az egész napi böjtöléstől, vagy, bár még magának se igen merte bevallani, azoktól a minduntalan elötölakodó érzésektől, amelyek az immár bizonyosan elkövetkező éjszaka nem éppen részletekbe menő és világos, ám mégis nyomasztó képeit idézték fel benne.

Kevéssel a szarajevói merénylet és a háború kitörése előtt Kaufmannék egy gabonaszállító nagykereskedő ismerősük révén udvari beszállítói megrendelésről szóló papírokat szereztek, így aztán Kaufmann Lajosnak nem kellett tartania a sorozástól. Sőt a vegyeskereskedés mellett hamarosan újabb boltot is nyithattak, azt is a Mester utca közelében, a Bokréta utcában, s mi tagadás, határozott gyarapodás közepette élték meg a háború végét.

– Ja, kérem, az élet már csak így van kitalálva – mondogatta Kaufmann Lajos. – Minden rossz, minden, ami szenvedés a világnak, az országnak és sok derék emberének, de mit csináljunk, ha az attól még hozhat egy kis hasznot nekünk. Jól van megmondva, hogy ha valahol becsukódik egy ajtó, akkor kinyílik egy másik, s jól van elrendezve, hogy a teremtő egyik keze ha elvesz az életből, csak kipótolja a másik kezével valahol. Nekünk meg persze a családnak, a gyerekeknek, ha végre megszületnek.

– Ha végre megszületnek, bizony.

Esős, hűvös napok jártak ezerkilencszáztizennyolc novemberében.

Károlyi Mihály

Egy hónapja múlt, hogy az új erőre kapott olasz hadsereg áttörte az osztrák-magyar vonalakat a Piavénál, s Kauffmannék hírt kaptak Kertész Áron sebesüléséről. Rá két napra, éppen akkor, hogy Budapesten Károlyi Mihály gróf vezetésével koalíciós kormány alakult, s a haza sorsát latolgató újságok szalagcímeikkel adták tudtul mindenkinek azt is, hogy ismeretlen katonák agyonlőtték Tisza Istvánt, ők hivatalos értesítést kaptak Kertész Áron hazaszállításáról.

Borongós volt az idő, a felhők úgy kergették egymást a város fölött, mintha odafönt is azok a feldühített, hadviselt, újra és újra összeverődő csapatok randalíroznának, akik olyan harcias kedvvel, annyi dühvel és fájdalommal érkeztek haza a háborúból, mintha nem is azért imádkoztak volna odakint a fronton éveken át, hogy végre nyugalomban, fegyverek ropogása és félelmek nélkül alhaszanak otthon. Ráadásul a meghosszabbított nyitvatartással működő kávéházak, kimerések, de még az utcák is telve voltak ráérő, s magukkal semmit kezdeni nem tudó idegenekkel, vidékről nincstelenül felutazott vagy éppen menekült, Budapesten rekedt, különös, félelmet keltő emberekkel, akik ugyan szívesen keresték a beszélgetéseket, ám sokszor elég volt egy rossz szó, egy észrevétlen szikra, s már kirobbant a csetepaté. A rendőrség jószerével nem is igen szállt már ki az efféle rendbontásokhoz: nem csak azért, mert a tapasztalat azt sugallta, hogy a felek úgyis elrendezik a vitát egymás között, hanem mert senki nem tudhatta, a kabátzsebekből, csizmaszárakból miféle fegyverek kerülhetnek elő, okos ember, még ha rendőr is, ha megteheti, ne keresse magának a bajt. Más kérdés, hogy a baj, ha akarja, keresés nélkül is rátalál az áldozatára: amikor a Garay tér közelében az üzletkötésből hazafelé sétáló, s lényegében véletlenül arra járó Kauffmann Lajost egy kocsmai összetűzésben a kisodródó verekedők hanyatt lökték a járdaszegélyre, a kereskedő úgy huppant le a földre, hátracsuklott a nyaka, mint aki halálosan részeg, s úgy is feküdt ott tovább, senki nem vette észre, hogy a sötét öltönyös teste alatt egy még sötétebb tócsa szívárogo.

Csak amikor a rend helyreálltával megfordították, akkor látták, hogy nem valami halálosan ittas vendég hever ott, a tarkóján, kibomló virág, eleven, vörös seb ragyog, már meg is találták a piaci hentesek pultjától a zöld hátú húslegyek.

Osszegyűlnek a döglegyek

Édeskés a nyers hús és az alvadó vér szaga, keserű a nyitott seb párája.

A hosszú, fekete kabátot viselő ismeretlen férfi, alighanem holmi zsidó kereskedő, tágra nyílt szemmel, csodálkozva bámult fel a szürke pesti égre, látszott, hogy még a fájdalomra se volt ideje, nemhogy a szenvedésre. Mint az emberek többségét, felkészületlenül és meglepetésként érte a halál, félig elnyílt szája körül az elmúlás hirtelen izzadságát szívogatták az elnehezült rovarok.

– Húzzák félre legalább, ne legyen annyira szem előtt.

A temetés után Magda, ez az immár a harmincharmadik évében járó, s gyermektelen özvegy nem utazott haza a faluba az anyjához és a Svábhegyről már hazaküldött apjához, viszont odahagyta a Kauffmann családot, s odahagyta a vegyeskereskedést is. Visszaköltözött a Bokréta utcai Krauszokhoz, beállt a szabóságba, felvette a tűt és a gyűszűt, mintha nem is fordult volna közben tíz évet az idő.

– Tudni kell, hogy nem csak téged kerget a sorsod, Magdusom.

– Soha nem gondoltam magamról ilyen sokat.

– Bizony, minden elromlik, ami az embert körülveszi. Képzeld, meghalt Ady Endre, a költő – mondta Krausz József.

– Hiszen háború van a világban, bácsi, meghaltak sokan. Miért pont az az Ady volna kivétel?

Ki az az Ady Endre?

Magdának munkával teltek a napjai, igaz, inkább csak javításokat rendeltek tőlük, viszont versenyt kellett futni a romló pénzzel is. Márciusban magyar földön is megalakult a Tanácsköztársaság, nem csupán a fővárosban, de a nagyobb városokban is, aztán a Felvidéken súlyos harcok dúltak, ám ahelyett, hogy az el-

veszett országrészek visszakerülhettek volna, augusztusban már román csapatok vonultak be Budapestre, antantszijas francia tisztek selypegő beszéde hangzott fel a pesti éttermekben. Már nem is kellett arról sutogni, hogy Kun Béla a Vérmezőről aeroplánnal menekült el, kiment az országból, de nemcsak az összeharácsolt ékszereket vitte magával, hanem a reményeket is, hogy az elcsatolt tájak hamarosan szuronyokkal kerüljenek vissza az anyaországhoz, hihette volna valaha valaki is, hogy lábszárvédős román katonáktól kell félni a budapesti utcákon, úgy betelepедtek, hogy aztán csak novemberben adták át a helyüket a Nemzeti Hadsereg élén bemasírozó Horthy Miklósnak és katonáinak. Magda azonban csak ruhákat, összegöngyölt és szétterített anyagokat, magukat lassan kirúgó szöveteket és a szekrény tetején tárolt szabásmintákat, javításra beadott szakadásokat, nehezen körülvarrható gomblyukákat és ügyesen eltüntetett foltokat látott: csakis a munkának élt, vak szorgalommal és semmire nem néző elkeseredéssel dolgozott napkeltétől a késő esti lámpaoltásig.

Néha, amikor már olyan este volt, hogy egyedül ült a varróasztalnál, s a gyér lámpafényben káprázni kezdett a szeme, a szövetek és a már elvégzett ruhák illatán áthatolva hirtelen megérezte a vegyesbolt semmivel össze nem téveszthető szagát, a tisztítószerek, edények, kenyerek és sajtok összevegyülő páráját. Félt tőle és várta is, mégis minden alkalommal felkészületlenül érte, érezte ezt az átható, kicsit csípős, erős illatot, behunyta a szemét, és halkán, hogy a nyugovóra tért család ne hallja, mozdulatlanul, a ruhákat félretolva, a kezét az ölébe ejtve, könnyek nélkül sírt.

Sírt, mert megértette, hogy az elmúlt évek, vagy nem is a napok, hónapok, évek, hanem maga az idő, amit mindaddig valami díszesen font zsinórnak, színes és egyenesen futó szalagnak látott maga előtt, s ami nem csupán a képzeletében, de a valóságban is, ahogy tisztán érezte, keresztülvezette őt a hol sötétebb és világosabb, hol árnyékosabb és fényesebb szobákon, de volt, megbízhatóan és kétségbevonhatatlanul, tapinthatóan és láthatóan, most pedig már tudta, hogy valójában ez a szalag egyáltalán nem egyenes vonalban fut, és nem is vezet sehová; igen, ahogyan a múlt törekszik folyton a jelen felé, s a jövő a múltba zuhan a jelen pillanatán át, úgy ez a színes szalag is összevissza tekeredik, újra és újra összegubancolódik, csigavonalakat ír le és félbemaradt köröket, mert hiszen nem is tart sehonnan sehová. Van, de ezzel ki is meríti a létezését, egymásra rakódnak a történetek, mozdulatok és események, mint a minták egy hanyagul odavetett szöveten, s nincsen, aki ebből az ismétlődésből jeleket láthatna, kiolvashatná a csakis neki szóló üzenetet.

Az éjszakára ott vannak az álmok, de nincsen nehezebb, mint az elalvás, és nincsen nehezebb, mint a hajnal.

– Sírtál megint, Magdikám?

– Tudod, Lizi néni, hogy soha nem sírok. Csak a fáradság teszi.

– Nem az a bátorság, hogy megőrizd a férjed emlékét, és főleg nem az, hogy magadba süppedve mindennap sírdogálj, csakis azért, hogy emlékezzél rá – mondta Alíz néni, tekintélyes melle előtt áhítatosan felemelve a kezét. – Az a bátorság, hogy mindennap felébredve okosan élj tovább. És ne csak élj, de tudj is: az emlékeidet viheted magaddal, akármerre vessen a sors, viszont az élet, ami benned van, úgyis erősebb nálad.

- Van olyan, hogy sors?
- Csak az van. Zsidó asszonyként ezt igazán tudhatnád.
- Jaj, néni, miért hangzik ez mégis úgy, ez a bátorságról szóló beszéd, mintha gyávaságot mondanál? – nézett át a konyhaasztal fölött Magda.
- Nekem pedig elhiheted, a megszokásban lakik a legmegbízhatóbb szerelem. Az ember néha azt hiszi, hogy bosszút állhat az életen, s mire észbe kapna, már késő megérteni, hogy önmagát csúfolta meg.
- Nem gondolok én semmire – hajtotta le a fejét Magda.

Így történt, hogy aztán Alíz nagynénje szünni nem akaró tanácsait megfogadva, s az illemszabályok megtartásával Magda megismerkedett Márkus Gézával, azzal a megfelelőnek látszó, hosszas és körültekintő munkával kiválasztott férfiúval, aki nem csupán az életkorát és agglegénységét tekintve tűnt rendjén valónak, de azért is, mert a Bakáts téren ugyancsak jól működő szabóságot tartott egy bérelt üzlethelyiségben.

Magda harminchat éves volt már, amikor ebből a második házasságából éppen és egészségesen megszületett a lánya, Márkus Gizella. Éppen a másnapján annak, amikor otthon, a faluban az apját temették.

- Na, látod, édes lányom, ez a sors.
- Milyen sors?
- Az, hogy nem az akaratod és a vágyaid kell, hogy vezessenek, hiszen azok úgysem láthatják előre az utat. Ellenben ha átadod magad, akkor megmutatja magát a rendelés: becukódik egy ajtó, ám az Istened azonnal ki is nyit egy másikat.

Magda anyja, Kertész Gizella, a férje temetése után felköltözött a fővárosba. A gangra nyíló kisszobában rendezkedett be, s ugyan csak néhány hétre, esetleg a tél idejére mondta az ott-tartózkodását, mégis tizenegy évig élt a lányával, az unokájával és a Márkus családdal. Igaz, közben mindegyre azt tervezgette, miként fog visszatérni a gazdátlanul hagyott földre, s hogyan kezd neki végre a saját háza építésének, s nem is múlt el nyár, hogy ne utazott volna vissza a faluba, ilyenkor megállt a háromszáz négyszögölnyi telek mellett, nézte az évről évre felszántatott, nyersen fénylő hantokat. Hetekről és hónapokról beszélt, de ehhez képest olyan ideiglenességben élt, aminek csakis ő ismerhette a belső időszámítását, s olyan elszánás mozgatta, amit a többiek, még ha sejtették is, nem csak elhinni, de megérteni se tudtak volna.

Ezerkilencszázharminchárom májusában, amikor a Márkusék felügyeletében működtetett szabósággal már sikerült valamelyes pénzt összegyűjtenie, újra felült a Balaton felé tartó vonatra.

Másodosztályon utazott, nézte az ablak előtt elsuhanó fákat.

Függén és könnyedén lépett le a rácsos lépcsőről; az évek alatt szikárrá karcsúsodott alakján, egyenes tartásán, napsütötte bőrén, amely olyannyira más volt, mint a lánya, Magda szeplőkkel telehintett fehérsége, a még akkor is szinte ránctalan arcán, mintha nem is a hetvenegyedik évében járt volna, nem fogott az idő.

Azért utazott a faluba s immár azért költözött oda az egész nyárra, hogy elindítsa az építkezést. A hitközségen hiánytalanul megőrizték a régi bútorait, beleértve azt az aranyrámás állótükröt is, amit egykoron a divatos ruhák próbájához Tapolcán vásároltak, s aminek a helyét Kertész Gizella pontosan elképzelte

Egy tükröben összeér a két világ

a felépítendő ház nagyobbik szobájában, a csipkés függönyhöz éppen csak hozzásimulva, hogy a fény ráessen az ablak előtt.

Szeptember végéig a faluban maradt, addigra kiásatta a ház alapjait, új fákat ültetett a telekre. Gyakran már hajnalban kiment a földre, a ház mellé tervezett kiskertben kapált, vagy akár ásót, lapátot fogva egyengette az alapok közé túrt földhalmokat. Napkeltétől napnyugtáig csakis ennek élt, aztán pedig álomtalanul, mélyen aludt. Éppúgy nem törődött a Németországból érkező hírekkel, mint azzal a hírveréssel, ünnepélyes felvonulással, amivel a falubeli gyerekek is köszöntötték a gödöllői cserkész-világtalálkozót, mint a jövődő győzedelmes ifjúságának nagy, baráti találkozóját. Neki még beszélgetésre se igen jutott ideje: csakis a jelenben élt, és csakis a saját munkabírásában és szorgalmában bízott. Nem is reménykedés volt ez, hanem befelé forduló, s egyre csak beljebb törekvő szenvedély; mintha ezzel a szorgalommal akart volna felelni mindarra a bátorságra, vagy bátorságnak tűnő hitre, ami a szüntelen tervezgetések ellenére úgy tűnt, oly megfoghatatlanul sikkadt el a sok elmúlt év során.

Második veje, Márkus Géza viszont már öt éve, a numerus clausus módosításával foglalkozó törvény kiadása óta gyözködte a családot, hogy nincsen más útjuk a békére és a boldogulásra, mint a kikeresztelkedés.

A gyávaság a bátorság, és a bátorság gyávaságnak látszik

– Néha a bátorság közletről akár gyávaságnak is tűnhet – mondta. – Csakhogy gyávaság és bátorság mibenlétét a túlélés dönti el, értitek?

– A túlélés?

– Igenis, a túlélés. Mert az élet nem az, amit az ember átélt, hanem az, amire visszaemlékszik, és az, ahogyan visszaemlékszik, amikor el akarja mesélni.

– Kinek akarnál mesélni, mondd?

– Kinek? És a lányunk? Ha nem tudsz visszaemlékezni, akkor még azt is gondolhatod, talán nem is volt életed.

Így történt, hogy hosszas viták és előkészületek után, ezerkilencszázharmincnyolc februárjában, a nagy eucharisztikus kongresszus szervezésének országgra szóló lelkesedését is kihasználva Márkus Géza, a felesége, Márkus Magda, s az akkor már tizenöt éves lányuk, Márkus Gizella a római katolikus vallást felvéve kikeresztelkedtek az Üllői úti Örökimádás-templomban. Velük tartott az akkor már hetvenöt éves Kertész Gizella is.

Legfeljebb minden ötödik lehet zsidó

Egy hónappal később Ausztria egyesült Németországgal, s májusban, amikor Kertész Gizella már újra a faluban lakott, a magyar kormány kihirdette az ezerkilencszázharmincnyolcadik évi tizenötödik törvénycikkelyt, amelyben legfeljebb húsz százalékban szabták meg a zsidó vallásúak arányát egyes foglalkozásokban és pályákon.

Márkusék és az ősztől megint csak a Bokréta utcába költöző Kertész Gizella eleinte az Üllői útra, az Örökimádás-templomba, majd később a Bakáts téri ferences templomba jártak vasárnaponként istentiszteletre.

A rákövetkező év márciusában, amikor a magyar honvédség alakulatai megkezdtek a Kárpátalja visszafoglalását, Kertész Gizella kifizette a ház munkálataira járó utolsó előleget, és a két segéddel dolgozó kőművesmester elkezdte a külső vakolást. Május hatodikán, egy nappal azután, hogy kihirdették a második zsidótörvényt, előreküldte a csomagjait, elbúcsúzott a vejétől, a lányától és a keresztség után is az ő nevét viselő unokájától, és végre leköltözött az elkészült

házba. A lóval és szekérral is bíró Béndek Lászlóval elhozatta a maradék bútorokat a régi raktárból, az aranyrámás tükröt a nagyobbik szobába állította, az ablak elé, úgy, pontosan úgy, ahogyan azt elképzelte: a Pestről hozott függöny, ha mozdult a levegő, éppen csak finoman hozzásimult, összeolvadt a két csipke, nem lehetett tudni, hol végződik az egyik, a tükörkép, és hol kezdődik a másik, az a világ, ami a tükörben látszik.

*Az a világ,
ami a tükör-
ben látszik*

Facölöpökre feszített dróthálóval rekesztette el a patak felé nyúló hátsó kert egy részét, s tyúkokat, kacsákat, libákat tartott, elképzelte, milyen lesz az, amikor majd valósággal fehérlik az udvar a baromfitól, pezsegni fog az élet, nem lesz egy percnyi csend sem, tolakodnak majd, kiabálnak, ha itt az etetési idő.

Néha elsétált a falu tulsó széléig, még mindig karcsún, soványan, mint egy fiatalasszony.

Megállt a patakparton, hallgatta a vízcso bogást.

Elment egészen az erdőszélig, a süppedős, puha talajon óvakodva, a lábnyomai, mint szándékos jelek.

– Gondolkodtál már azon, hogy ugyan, mit bánsz a világból, ha elmegy innen egyszer?

– Csak a sok régi lábnyomomat, hogy olyan szertelenül hagytam mindenfelé, azt sajnálom.

Alkonyodott már, amikor, inkább csak öntudatlanul lépegetve, semmint tudatosan keresve valamit, s főként nem holmi elszánással, bemerészkedett a fák közé is, oda, ahol a sűrűsödő lombok közé már alig-alig hatol be a fény. Csupán néhány lépés, és már ráborult a víz alatti csend, hogyan is, igen, akárha egy aranyrámás tükör túloldalára lépett volna át. Csend volt, de nem békés és nyugalmas hallgatás: hirtelen az a zavaros érzése támadt, mintha az egymásra nőző bokrok mögött, a fák homályában nem csak a máskor oly hűvösnek tűnő, avarszagú levegő, hanem, akár holmi rossz sejtelmek, az elmúlt évek nyugtalan árnyai várnának rá, leskelődve és hallgatagon várnak, s megrémítette, hogy mennyire felkészületlennek érzi még magát erre a találkozásra.

Dermedten állt.

Moccanatlan volt az erdő, még a lombok se rezdültek.

Kertész Gizella se mozdult, sőt, még a lélegzetét is visszafojtotta volna, holott egyre áthatóbban érezte a rothadó avar szagát, érezte a szagot, de mintha nem is csak valami pára érne el hozzá, hanem egyre följebb fogná már körbe valami nagyon is tapintható, láthatatlan, mégis hideg víz. Süket csend volt, aztán meg egy roppanás hallatszott, talán egy ág reccsenése, mégis úgy csattant, akár a puska-lövés.

*Mint a pus-
kalövés*

Futásnak eredt, könnyűnek érezte a lábát, mintha hátulról lökte volna a szél, mégis zihálva érte el a falu szélő házait.

Béndekék háza előtt állt; amikor megpihent, hogy ne csak a ruháját, de a mindkét karján vörös csíkokat rajzoló karcolásokat is szemügyre vegye, látta a fényt odabent, s hirtelen ötlettel bekopogott hozzájuk.

Az asszony élesre soványodott arccal, a párnákba süppedve hevert a fakere-tes ágyon. Seszínű, gyér haja mint valami apró állat gereznája terült szét a csíkos huzaton. Vastag dunyhával takarózott, fázott a kora nyári langymelegben is.

Nem fordította Kertész Gizella felé a fejét, fájt neki minden apró mozdulat, csak a szeme kereste a váratlan vendéget.

Fojtó, a rothadó sajt keserű szagához hasonló sűrű pára lebegett az ágy körül.

– Valami baj van?

– Semmi, csak benéztem egy kicsit.

– Egy kicsit?

– Igen.

– Az jó. Ha kicsit is jött, de örülök neki. Örülök magának.

– Fáj? A betegség.

– Úgy érzem már, nem is én fájok, hanem a bőröm fáj, és fáj, ahogy hozzám ér, körülöttem a levegő – suttogta az asszony. – Érzi, milyen ilyen hűvös van itt? Ezek a falak tartják a téli hideget.

Egy gonosz démon rakta össze az emberi testet

– Hiszen megjön most már a nyár.

– Néha arra gondolok, nem is lehet másként, egy gonosz démon találta ki az ember testét.

– Nem fél ilyesmit mondani?

– Egy gonosz akarat. És csak arra figyelt, hogy minél több szenvedés és fájdalom szorulhasson belé.

Másnap hajnalban Kertész Gizella a nyitott kerti ablakon át hallotta a neszező baromfiudvar hangjait. Nézte a fehér paplanhuzat derengését a sötét szobában, s arra gondolt, hogy a boldogság talán nem is más, mint maga a várakozás, sőt, talán az a bátorság, hogy valamire is várakozni merjen egyáltalán.

Vagy nincs is olyan, hogy bátorság.

A vágytalanság a boldogság.

Nyár volt, július, reggelente már olyan perzselőn bukott át a fák fölött a nap, hogy az este megérkezéssel még mindig az egész napi forróságtól részeg bogarak kavarogtak a fonnyadó lombok között.

Egy késő délután a hazaszekerező, a vasalt kocsikerekék nyomán aranyos porfelhőt kavaró Béndek beköszönt a kerítésen át.

Ki az a Szálasi Ferenc?

– Hallotta? Háromévi fegyházra ítélték a Szálasi Ferencet.

– Ó, a szegény! Ki az a Szálasi Ferenc? László, sajnálom a feleségét.

– Köszönöm.

Kertész Gizella a hosszú délutánokat a tornácra kitett fonott székben üldögélve nézte végig: ha félig behunyta a szemét, apró, folyton egymásba olvadó karikákat látott, aranyossárga köröket, amelyek úgy vonultak a szeme előtt, mint valami szélfúttá felhők.

Ahogy olykor könnyedén, szinte súly nélkül megmoccant a teste, mintha bogarak motoznának odalent, hallotta a fonatok finom reccsenéseit.

Olyan az idő, akár a víz alá ejtett kő.

Dolmányos varjak bóklásztak az útszélen, szürke kabátos madarak, fekete fejükkel úgy bólogattak, mint akik tudván tudnak, s türelemmel várnak valamit.

Végére járt a délután, a nap hatalmas korongja már egészen a szemközti fák csúcsára ereszkedett.

Kertész Gizellának eszébe jutott egy réges-régi délelőtt, amikor még fiatal lány volt, varrópróbára ment fel a Várba, s karján a selyempapírba göngyölt, már összeöltött ruhával valami sokadalmat látva megállt a Vérmező nevű lapály

felső szélén. Láttá, hogy a fák között egy óriási vörös gömb lebegett, úgy, hogy alatta a bonyolult s látszólag minduntalan összekeveredő kötélrendszerre függesztve nagy, sárgára mázolt, fonott kosár ingadozott, abban pedig a karját a magasba emelő, hegyesre pödrött bajuszú férfi kiabált; børsapkája kétoldalt úgy leffegett, mint valami nyughatatlan vizslakölyök füle. Az egész szerkezet lassan emelkedett felfelé, a férfi pedig egyre integetett az összeverődött tömegnek. Ráadásul oldalt, a tisztás szélén rázendített egy katonazenekar, ám még azt is elnyomta a nézőközönség kitörő tapsvihara, így végképp nem lehetett hallani a léghajós szavait, mindössze annyi látszott, hogy kitarja a karját, aztán pedig felfelé mutogat, mosolygott, és újra csak integetett.

Sárga kosár

– Mit mond?

– Nem tudom.

– Én tudom. Illetve nem tudom, de azt hiszem, a boldogságról és a könnyűségről beszél.

Dobpergés hallatszott, aztán egy pillanatnyi szünet, rövidke csend támadt, és kitört újra az éljenzés. A mindaddig a fák közt, de legalábbis biztonságban bábmészködő tömeg meglódult, hogy közelebb férjen az egyre magasabbra emelkedő léghajóhoz, mindenki igyekezett, hogy a nyakát megfeszítve lássa, miként emelkedik a vörös gömb feljebb és feljebb.

Ekkor azonban éles, száraz durranás remegtette meg a levegőt.

Míntha ágyúlövés lett volna.

Elhallgatott a zene és elnémult minden kiáltás.

A léggömb egy pillanat alatt elernyed, de úgy, hogy már odafönt a levegőben összetöppedt, s csak aztán kezdett egyre gyorsulva süllyedni lefelé. Előbb a kosár zuhant vissza a földre, majd rácsapódtak a kötelek és ráterült a vörös selyem. A szerteszét szaladó emberek helyén csak a letaposott fű maradt, s középpütt a roncsok, a szétesett kosár szilánkjai.

A léghajó úgy hevert a tisztáson, akár egy óriási, mesebeli állat levedlett, gyűrött bőre.

Aztán fellibbentette a szél, és Gizella meglátta a füles sapkás léghajós kifacsarodott, összezúzott testét; mint valami letört faágak, átfúródtak a bőrén a csontjai, körülötte a vörös selymet megsötétítette a kiömlő vér.

Megint csak kiabálás hallatszott, ahogyan a fák biztonságába menekülve visszaneztek, sikoltoztak és lökdösődtek, de visszajönni, odalépni még nem mertek az imént még oly lelkesen tapsoló és bámészködő emberek.

Kertész Gizella hátradőlt a fonott fotelban.

Hat éven át építette ezt a kétszobás, tornácos, cseréptetős házat, tizennyolc éven át képzelte el, milyen lesz, amikor az ablakhoz állított aranyrámás tükörben összeolvad a csipkés függöny és a csipkés függönnyt tükröző kép, mint ahogyan évtizedeken át álmodoztak Krauszok és Kertészek arról, miként zajonganak a helyüket keresve, egymást lökdösve és fel-felkiabálva, majd lassan újra elcsendesülve kacsák és libák és tyúkok a hátsó udvarban, s miként libbennek párafelhők, ködbe vesző alakok a házzal szemközti domboldalon.

Minek a könnyű léptek, minek a karcsúság, hetvennyolc éves volt, s elfogyott már belőle az erő.

Felállt, a combjával a falhoz tolta a fonott széket.

Mint ahogyan a levegő fogyott, úgy szállt el az idő

Lámpát gyújtott odabent, rendet rakott a konyhában, végignézte a szekrényben lógó, még mindig makulátlan ruhákat.

Finom öltések, gondos mesterember keze nyomát mutatja valamennyi.

Egy aranyrámás tükör, amiben egy másik tükör képe látszik.

Égve hagyta a lámpát, soha nem volt pazarló, de most nem bánta, fogyjon el belőle a petróleum.

Észrevétlenül aludt el, s hajnalban, amikor felébredt, ugyanilyen észrevétlenül siklott át az álom és az ébrenlét határán. Nyitott szemmel vette sorba a szoba elmosódó vonalait, s csaknem jókedve támadt, amikor eszébe jutott, hogy ha valamikor, hát éppen ezen az éjszakán ébren akart maradni, mégis milyen észrevétlenül és álomtalanul aludt el; ugyanolyan észrevétlenül és álomtalanul, mint ahogyan egyszeriben csak az ébrenlétben találta magát, ezek között az elmosódó, valószerűtlen tárgyak között, a fehér falak derengésében, az ablakon túli világ beszűrődő percegésében, lám, önhittség és vágyak nélkül, a könnyűség bátorságával is lehet.

A mellén összefont, elzsibbadt kézzel feküdt, erőtlenség, pedig mintha valami egyre csak gyűlő, sötét víz vette volna körül, látni ugyan nem látta, de érezte a nedvességét és a hidegét.

A szemcsék és árnyékok a mennyezeten.

Hogy még egy lélegzetre felbukjon az árból, magasra tartotta a fejét, a nyaka megfeszült, érezte, ahogyan lüktettek az erek.

Nincs is olyan, hogy bátorság, suttogetta.

Hiszen az éjszakára ott vannak az álmok, de nincsen nehezebb, mint az elalvás, és nincsen nehezebb, mint a hajnal.

Elmosolyodott, és mintha újra álomtalan alvásba süppedne csupán, lassan visszaengedte magát.

Kinyújtotta karját s a lábát is, csapott egyet, aztán még egyet, majd hagyta ezt is, és csupán sodortatta magát, hanyatt fekve, széttárt karokkal, nyitott szemmel, felbámulva a fényre, nem is a fényre, de a csillagokig, vagy még azokon is túl, felnézett, és hagyta, hadd vigye egyre gyorsabban, hadd sodorja tovább az a láthatatlan víz.

Virágzabálók

(Regényrészlet)

Az engedélyeket újra Schütz bácsi szállította, ő beszélte rá arra is, hogy meg kell látogatnia a férjét. Nincs több apelláta, több hitves megtette már az utat! Imre három éve raboskodik Josephstadban, s az a néhány levél, melyet kézbe vehetett, nyilván csak a nyomorúságát táplálta. Schütz bácsi tudta, Klára kevés levelet bíz a postára, az üzenetekben tartózkodó, csak a leglényegesebb eseményekről számol be részvétlen, már-már fagyos hangon, s a doktornak igaza volt, és ő csak a vállát vonogatta, amikor a doktor szóba hozta a dolgot, és beadta a derekát. Különben nem merészelt volna efféle utazásra gondolni, még arra se tellett, hogy Pesten töltsön néhány napot. Pétertől néha érkezett egy kisebb összeg, ennyi az életre volt elég. Schütz bácsi a szakállát simogatta, asztmás tüdejével melódiákat sípolgatott, jól van, jól van, ha a szándék kihajtott, az anyagiakon nem múlhat a vállalkozás. Megropogtatta a derekát, már indult is, fűrgén szaladt a pallókon és a frissen lerakott utcaköveken, a zsidónegyed felé került, s alig fertályóra múlva Derera Ignác házának ablakát kocogtatta a botjával. De mert nem kapott választ, hirtelen belényilallt, hiszen szombat délután van, hát persze, alig látott sétafikáló zsidót, ám aztán, mesélte köhécselve Klárának, annyira fölbosszantotta a felesleges sietség, hogy úgy döntött, azért se tágít, tehát nyitotta az utcakaput, s bár az udvaron megbotlott egy földbe szúrt késen, már be is lépett Derera Ignác lakásába, a nagyszobába rontott.

Hagar, a gombkereskedő felesége, vékony, de nagy keblű asszony, a szája elé kapta a kezét, s mozdulatlanra dermedt, mintha az ördög rontott volna rájuk. Az öt gyerek, mert Dererának éppen öt fia született, tényleg akár az orgonasípok, egymás mellett ültek a fatámlás székeken. Valószerűtlenül egyformák voltak a kék szemükkel, a vörösés hajukkal és a szeplős orrukkal, éppen olvasgattak. A legnagyobbak Ármin volt a neve, már túl volt a barmicván. Az anyjukkal ellentétben rémület nélkül, kíváncsian méregették a doktort, de ők sem szóltak. A doktor egy pillanatra megingott, nem volna szabad épp ezen a napon előállni az ajánlattal, ám a konyha felől érkező huzat olyan erős babillatot lengetett az arcába, hogy másként döntött. Na igen, a sólet, ami akkor is meleg marad, ha csütörtökön sütik, csak ügyesen be kell bugyolálni. Intett a vacogó Hágárnak, ne agódjon, nem lesz baj. A gyerekek még mindig őt bámulták, a legkisebbnek nem ért le a lába a székről, lassan kalimpált vele.

Derera Ignác az ágyon hevert, akár egy halott, szőrös kezét domborodó háján kulcsolta össze, még a hosszú szárú, fűzős cipőjét se vette le. Az imént dőlhetett le, az asztalon kihajtott imakönyv hevert, egy kisebb széken az esti öröm bevilágítására hivatott viaszgyertyák sorakoztak. A konyhaajtó félig tárva, a lá-

bosok toronyban álltak a tűzhelyen, a sarokban koszos gyerekruhák halma púposodott, a nagyasztalon, az imakönyv mellett, néhány porcelántányér maradt, benne sólet maradéka, morzsák és kalácsok megtépázott gerezdjei, s több lekvárfolt piroslott a hímzett terítőn mint valami gyerekes bűntény emléke. És a lakásban mindenféle gombok csillogtak, különböző színekben és alakokban, tele volt velük a padló, a szekrény, az asztal, az ablak párkánya, s még Derera mellett, az ágyon is hevert néhány. Virágos mező, gondolta a doktor, mire a kereskedő úgy nyitotta fel a szemét, mintha olajban forduló olívbogyó lenne a szemgolyója. De a nézésében nem volt fény, máris ráncos függönyként ereszkedett alá a szemhéja. A doktor széket ragadott, az ágy mellé állította, s lovagló ülésben helyezkedett el rajta.

Alszik, reb Schütz, suttogott mögötte Hágár, a doktor meg se hallotta, Derera vörös arcát fürkészte.

Szólna néhány szót az ő Derera barátjával, így kezdte Schütz bácsi, mire az alvó szemöldöke emelkedett, mint aki álmában csodálkozik. Jóllehet, talán nem a legmegfelelőbb a pillanat, krárogott a doktor, hogy amikor Derera úr és testvérei a Szombat Királynőt ünneplik, így betörnek hozzá! Derera reszelt a torkán, a szájával csücsörített, de a szeme továbbra is csukva maradt.

Bizonyára emlékszik Derera úr az ő kőgyűjteményének egyik legértékesebb darabjára, lendült bele a doktor, az olmtüzi borostyánkőre, amely egy ősi virágszirmot őriz, s amelyre a Nemzeti Múzeum munkatársa, a híres kőgyűjtő Podmaniczky báró, de még a Lobkowitz-gyűjtemény titkára is ajánlatot tett. Emlékezni kell, hiszen, a doktor a legnagyobb gyerekek felé pillantott, Ármin mellfájásánál Derera úr maga jött el hozzá, s miközben a segítségét kérte, megtekintette ezt a ritkaságot. És észrevette, hogy a borostyánba fagyott szíromra bogárka ragadt! Derera úr lelkesen kiabált, nagyítót kért, azt bizonygatta, a bogár éppen olyan, akár Samuel bácsikája, aki a bécsi Oppenheimereknél volt házi szabó, és Derera urat járni, beszélni, énekelni tanította. Ej, ej, ne nehezteljen Derera úr, hogy ő, Schütz doktor, most huzakodik elő egy szívszorító emlékkel, a gyermek betegségénél aligha akad fájóbb élmény a szülő számára, s azt is jól tudja, szombaton a Mózes-hitűek népe örvend, és nem ad helyet szívében a bánatnak.

Derera nyögdecsejt, forgolódott, semmi kétség, nem aludt jól.

Ám micsoda öröm volt, folytatta Schütz bácsi, hogy Ármin meggyógyult! Szép, nagyfiú lett, és az is tudvalevő, hogy a napokban felavatták!

Derera néhányat horkantott is.

S ama szörnyű fogfájás hasonlóképpen szombati napra esett, arra emlékszik-e, Derera úr?! Akkor is őerte küldetett, és nem mondhatja, hogy igazán szükség lett volna rá, amikor megérkezett!

Derera nagyot horkantott, az álom elkomorult.

Az már igaz, különös törvényei vannak a zsidó embereknek, Schütz doktor kiránthatja Derera úr szuvas fogát szombaton, ő ezt magának nem teheti. Nos, ha szombaton Mózes szögbe lépett, a talpában hagyta, s csak vasárnap rángatta ki?! Aztán hogyan örvendezzen valaki szombaton, ha annyira fáj a foga, hogy az üvöltését se türtőztetheti?!

Derera Ignác sóhajtott.

Hanem ez a csodás borostyánkő gyógyír lehet akármi bajra! E kijelentésre megrándult Derera Ignác, az orra fölhúzódott, s vonta magával az ajkát, és állának szakállas foltját, majd tüszentett. A doktort nem érdekelte a babszagú párafelhő, olyan közel hajolt, hogy valósággal Derera húsos szájára beszélt, ő bizony, magyarázta, lát egy különös álmot. Ebben az álomban ketten utaznak messzi vidékekre, egy öregember és egy fiatal nő, egy rideg várbörtönig tart az utazásuk. De a borostyánkövet nem viszik magukkal, mert már nincsen a birtokukban. A borostyánkő lehetne náluk is, de mert ők utaznak, másnál van.

Derera akkorát ásított, hogy Schütz bácsi meglátta a kitépett fog rózsás helyét. A doktor olyan komoran nézett, mint akit megcsalt az egész világ, de erőt vett magán, csikorogva elmosolyodott, és a csillagachát nevű kő tulajdonságáról kezdett beszélni. Nemcsak a füvek, magvak, olajok gyógyítják a beteg testet és lelket, hanem a kövek is! Egy hitvány emlék félelemmel tölt el bennünket, ám mielőtt a bánat megmérgezné a lelkünket, fogjuk az achátkövünket, s hopp, inal is tőlük a rossz!

Derera Ignác erős horkolásba fogott, a feje oldalra billent, az orrlyukából gúnyosan remegő szőrszálak kandikáltak elő. Schütz bácsi a szakállát babrálta, majd annyit jegyzett meg, a szerencsés embernek lehet két csillagachátja is, s ha az egyik elvész, segít a másik. S mert Derera Ignác rendületlenül fortyogott tovább, most Schütz bácsi horkantott, dühtől vörös képpel emelte a botját, hogy a szűzmáriás kirelejzumát, most aztán ráver a kapzsi zsidóra. Hágár felállt, úgy ingatta a fejét, mint aki megbolondult. A gyerekek egérhangon kuncogtak, a legkisebb tapsolt. Ám ekkor az alvó karja előrenyúlt, akárha nyújtózna, még jólesően nyögött is néhányat, majd a kézfejek mozogni, hullámozni kezdtek, mintha úsznának, kinyílt a tenyér, összecukódott, a horkolás alábbhagyott. A kereskedő ábrázata kisimult, lélegzése egyenletes és tiszta lett. Nagyot sóhajtott, mint aki révbe ért. Schütz bácsi gyorsan visszaült.

Igen?!

Igen, drága Derera barátom?!

Az alvó újra felhorkantott, a fal felé fordult, és olyan erővel kezdett horkolni, hogy a nagyasztal tányérjain megremegtek a süteménymorzszák.

Igy történt, hogy hétfőn kora reggel Ármin felzörgette a doktort, és lihegve kérte, azonnal jöjjön, mert az édesapja a halálán van. Schütz bácsi kapta a táskáját, kicsit sóhajtozott a borostyános doboz helye fölött, aztán futott a gyerek után. Igen, Derera Ignác valóban nagyon beteg volt. Vörös volt a torka, tüszögött, és a bütykei is csúnyán begyulladtak.

*

A gyermeket az utazás idejére Zsófia vette pártfogásba, és Berger szállította fel a Nyírségbe. A terv szerint hajóval utaznak Szolnokig, aztán kocsival haladnak észak felé, s az is elhatározás tárgya volt, hogy ha megengedi az utak állapota, átkerekeznek a Hortobágyon. Berger részletesen elmondta az út menetét, az állomásokat és a pihenőhelyeket. Amikor a gőzös eltávolodott a parttól, a kislány rázni kezdte a korlátot, az anyja a gépek dohogásán át is hallotta a bömbölését. Klára hosszan lobogtatta a kendőjét, mígnem Schütz bácsi szólt rá, hagyja, kedvesem, hiszen már a hajó sem látszik.

Első fontosabb állomásuk Pest volt, majd a soktornyú Pozsony következett, ahol várta őket Derera rokona és üzlettársa, reb Jichak Solmo, aki amilyen kövér, olyan szívélyes volt, a mozdulataiból lekvár csorgott, jómódú ember volt, akkor a kőházban élt a családjával, amely abban az időben csak a tehetős szegedi hajósoknak vagy német polgároknak dukált. De akkor elkomorult, amikor Schütz bácsi leszámolta neki az utazás biztosítási fedezetét és a szállásköltséget, reb Solmo a fejét rázta, egyre dühösebb lett, csaknem a ruháját tépte, nem ennyiről volt szó, amikor megállapodtak azzal az ostoba gombossal, így nevezte ő Dererát! Sokkal többről volt szó, és a következő pillanatban reb Solmo nagyot kacagott, arról volt szó, hogy ez a gyönyörűséges fiatalasszony, nézett Klárára, ad nekem egy csókot ide meg ide, s az arca jobb és bal felére mutatott. Schütz bácsi idegesen vakargatta a fejét, ne viccelődjünk már annyit, kérem szépen.

De reb Solmo csak nevetett, remegett a tokája.

Ugyan, hát mit tudnak a világról azok a fűszál testvérek Szegeden?! Mit tud reb Solomon és a bölcs, bár papírcú Lów, vagy ez a gombkirály Derera? Hát ő, dicsekedett Jichak Solmó, hetente átrándul Bécsbe, sőt Berlinbe, a Spré-parti Athénba, ahol csodás dolgokat láthat. És így tovább, megállás nélkül, három napon át dicsekedett, fontoskodott és kedveskedett nekik reb Solmó, míg nem a felesége, Marja, egy nap megsúgta nekik, hogy negyvennyolc áprilisában, amikor náluk Pozsonyban is kitört a kravál, és a suhancok megtámadták a zsidó iskolát, az ura, aki egyébként rideg, kemény szívű ember volt, Marja lesütötte a szemét, bocsássanak meg, hogy ezt mondja, de így van igazság, még ha nem is tartozik rájuk, szóval ez a rideg ember valamiért mégis az iskolához futott, hogy védje, és aztán nem sokkal később úgy jött haza, hogy baltát hozott a hátában, és két üveg megmentett kóser lekvár volt nála, azóta ilyen. Azóta kedves, beszél, a haját is kifésülné, ha hagyná. Marja bocsánatkérően tárta szét a karjait. Talán jobb lenne a régi Solmó, de hát ez van, a világ nem ok nélkül lesz más, mint amilyen volt.

S nekik még akkor is zsongott a fejük, amikor a bécsi vonatra szálltak. Jichak Solmó kiabált a vonat mellett, mondják meg Dererának, mondják meg, hogy nem a gomb teszi a ruhát.

Schütz bácsi dühében visszaordított.

Ha nincs begombolva, leesik magáról a nadrág, reb Solmó!

Már nem hallották, mit mond a másik, igazoltatták őket. Fekete ruhás férfi kérte a papírjaikat, aki átellenben üldögélt velük, a gombos hasonlat fölkeltette az érdeklődését. Sokáig nézegette a papírokat, aztán tisztelegve adta vissza, s az úton már nem is nézett rájuk.

A bécsújhelyi állomáson leszálltak a vonatról, Schütz bácsi indítványára postakocsival utaztak tovább. Az öregember tekintete elé szomorú pára ereszkedett, pedig az út mentén zölden hullámoztak a veteményesek és a szőlőskertek, kövér fogadók ígértek vendéglátást, virágzott az orgona és a tulipán, s az sem volt kellemetlen, amikor az Alpokból lezuhanó hús levegő kavargott körülöttük.

Egyszer csaknem fölkötöttem magam, szólt tűnődve Schütz bácsi, és Klára csodálkozott, annyira valószínűtlen volt, hogy a doktor ilyesmit tett volna. Félt megkérdezni az okot, inkább találgatott, s arra jutott, nő lehetett a dologban, mi más, mint szerelmi csalódás.

Hirtelen rázni kezdett a kocsi, már köveken gurultak, a város külső kerületé-

ben jártak, csinos kőházak, kertecskék, és karcsú templomok között. Csakhamar megérkeztek a Hotel National elé, a szálloda néhány napja nyílt a Lipótváros szívében. Közel volt a kikötő, ahol hatalmas gőzösök és uszályok ringatóztak, és a matrózok úgy sűrűgtek, mint a kékhátú bogarak. A mólók nagyobbak voltak, mint a pesti kikötőkben, rengeteg vasat és fát raktak halomba, Klára látott egy valószínű ládahegyet, csoda volt, hogy nem dől le, a sétaut melletti gesztenyefasor árnyékában festett oldalú bérkocsik várakoztak. Vonat sípolt a közelben, fehér füstöket lengetett feléjük a szél, a kikötőtől néhány sarokra vasúti pályaudvar működött.

A Hotel National négy emelete úgy magasodott fölénk, mint egy hegy, oldalból tágas kapu ásított, rajta a legnagyobb szállító kocsik is könnyen átfértek. Klára nevetett, lószart talicskáztak a belső udvarból. Cilinderes szolgák sorakoztak a függönyözött bejáratnál, egy fiúcska kövér bőrtáskákat állított sorba, majd éleset füttyentett a kocsisok felé. Schütz bácsi negyedik emeleti szobákat javasolt, melyek persze legyenek egymás mellett, és Klára csodálkozott, ilyen magasra felkaptatni nem lehetett egyszerű erőpróba, de az öreg makacskodott, ő mindig lent, a porban élt, és most kipróbálja, milyen magasban lakni. Aztán persze dühöngött minden lépcsőfordulónál, és a tüdejével Mozart-dallamokat sípolt. A szálloda csilláros éttermében ebédeltek, Klára tormás marhahúst, bécsi kiflit, a doktor rántott húst és vörös káposztát rendelt, bécsi muskotályos fehérbort ittak, majd az öreg átvezette Klárát a biliárdszalonba, s megmutatta, hogy egyáltalán nem ért ehhez a nagy ügyességet kívánó játékhoz, a csúnyán fölszakadt asztalszövetre újságot dobott, s gyorsan az olvasóterem felé vették az irányt. Ott szivarozás közben elaludt, s ha Klára, ki újságokat lapozgatott mellett, nem veszi észre, talán fel is gyűjtja magát.

Miért kísérte el?, kérdezte másnap a reggelinél, s bár nem számított rá, a válasz nyomban érkezett, a lányai végett, dörmögött a doktor, tudhatja Klára, itt élnek, komoran rágcsálta a kiflivéget, olyan lett az arca, mint egy egéré, a lányai, a két gyönyörű lánya, akik harminc éve elmentek tőle, miattuk is jött, nem csak Klára végett, az öreg már sírt. Klára megfogta a kezét, felemelte, s arcát a májfoltos kézfejre engedte. Aztán az öreg rendelt egy üveg bort, és maga itta meg.

Este a Carl Színházba vetek jegyet, s egy mutatványos, Klára el nem tudta képzelni, hogyan képes, az orrlukából is tüzet fűjt, majd piros sálát húzott ki a füléből, virágbimbóvá varázsolta, és a semmibe dobta. Klára csuklott az izgalomtól, most az öreg fogta meg a kezét. Másnap sokáig reggeliztek, az étterem fényei úgy élesedtek, mintha ketté akarnák metszeni a tárgyakat, a porcelán tányérokat, ezüstözött evőeszközöket, a kicsi asztalkát, melyen büszkén sorakoztak a lekvárok és mézek butéliái. Újra elvonultak az olvasószobába, melyet Schütz bácsi hamar megunt, kádfürdőt vett, masszírozta magát, jeges vízből a forróba ült, aztán piros képpel kiáltozott Klára után.

A teraszról a forgalmas utcára lehetett látni. Klára kiállt a szabadba, az ég váratlanul elborult, az Alpok komor vonulata felől szürke felhők nyargaltak a város felé. A forgatagból egyszerre kivált egy alak, hatalmas férfi volt, fehér inge vakított, igen, Péter volt az. Fölnézett, elmosolyodott, talán intett is, Klára mereven állt, majd gyorsan, mint egy gyerek, lehunyta a szemét, s arra gondolt, a doktor cselszövése ez, ő rendezte úgy, hogy ezzel a gyalázatos alakkal találkozzon.

zon. Amikor nyitotta a szemét, a férfi nem volt sehol, kicsi, púpos hordár álldogált a helyén. Délután Schütz bácsi elcipelte egy komor épülethez, amely előtt fekete ruhás hivatalnokok és katonák nyüzsögtek. Klára kelleetlenül hunyorgott, ugyan mit kellene látnia!?

Ez a Kriminál-Gericht székhelye, mein Schatz! Néhány napig itt tartották fogva Imrét, innen vitték tovább Olmützbe!

Furcsa volt látni azt, amiről csak olvasott eddig, a pompás Burgot, a Kärtnerstrassét, a Grabent vagy a Kohlmarkt forgatagát. Itt élt Beethoven, Schubert! Itt élnek Schütz bácsi titokzatos lányai, akik elhagyták az apjukat. És itt van az a dög Péter is, talán az ócskapiacon báméskodik, és azt gondolja, nemsokára nyélbe üti az élete üzletét.

Bár Klára kissé szédült, a doktor biztosította arról, pompásan fogja érezni magát Liesingben! Schütz bácsi még ebéd előtt kocsit bérelt, és a híres bécsi sörforráshoz zötyögtek, ahol már mámoros kiáltásokkal kugliztak a helyi polgárok. Az emberek ledobták a kabátokat, és ingben, könnyű felöltőkben napoztak, a meleg szél úgy lengett a virágzó gesztenyék és zöldbe borult platánok között, mintha fátylak szakadtak volna le az égből. Hatalmas kosárból pereceket árult egy főköötös, kicsi lány, sült kolbász és virsli illata szállt, és akkora hordókból csapolták a sört, amelyek egy átlagos szekérre is alig fértek fel. A kockás nadrágos férfiak a fűbe terítették a gehrockokat, azon heverésztek, a tehetősebbje pezsgőt ivott, a nők fodros napernyők alatt üldögéltek, s váratlanul, mintha mutatvány lenne, az úton, melyen át ők is érkeztek, hatalmas szállítókosci közeledett, rajta feketén csillogó zongorával. Klára úgy megijedt, mintha látomás kísértene. Mintha maga az apja rendezte volna a jelenetet, s a férfi, aki a bakon ült, valóban hasonlított Pelsőczyre, és a nő, aki a zongorába kapaszkodott, az anyja volt, Margit. A kocsi megállt, a kocsis kifogta, és elvezette a lovakat, majd visszatérvén felmászott a zongorához, és bemutatkozott, ő Ladiszlauz, a világhírű zongorista, akit London, Róma és Párizs is ünnepelt, s társa a hasonlóképp világhíres Margaret művésznő, és most Schubert *Winterreise* dalciklusából adnak elő a nagyérdeműnek. Taps, taps, kérem! A közönséges emberek kurjongattak, füttyültek, a kalapjukat dobálták. A koncert csaknem egy óráig tartott, aztán az énekesnő, ki kövér volt és bandzsított, és már egyáltalán nem emlékeztetett Klára anyjára, pénzt szedett. Aztán a zenészek egy lacikonyhástól ebédet kaptak, majd visszaindultak a városba. Klára hosszan nézett utánuk, csalódott volt. Milyen jó lett volna, ha valóban az anyját és az apját látja! A távolban zöldellő dombok hullámoztak, némelyiken pipacsszőnyeg terült, s a szőlők végtelen tengere mögött sötét csíkban fenyegetőztek a Bécset ölelő erdők. Klára sört ivott, a bécsi hölgyek felháborodva pislogtak, egyáltalán nem zavarta. Schütz bácsi becsípett, a harmadik korsó habját egymásra fujkálták, a doktor olyan lett, mint egy gyerek, a homlokáról hab csúszott az orrára, váratlanul könnyezni kezdett, nagyokat trombitált a zsebkendőjébe, a lányairól beszélt hüppögve. Klára megértette, egyik lánya egy igen tehetős ember felesége, ám a másik szerencsétlen, özvegy, csúnyának teremtette a világ, de ő, Schütz bácsi mégis elérte, hogy megváltozzon, hogy szép legyen, ha már a sorsa rosszul alakult.

Miért alakult rosszul?

Iszákos volt a férje.

Az mással is megesik, bólított Klára, szédült.
Mi van a harmadik lányával, Schütz bácsi?!
Az öreg úgy nézett rá, mintha vérig sértették volna, a döbbenettől tátva maradt a szája.
Dadogott.
Honnan, honnan tudja?!
Imre említette egyszer, vagy maga mesélt róla, nem?!
De igen, motyogta az öreg, és meghúzta a korsóját.

*

Május közepére értek Olmützbe, hirtelen lehűlt a levegő, gomolygott a leheletük, és Klára fázott, a csontjaiban érezte a nyirkos, gonosz hideget. A fagyos idő egy díszlet része volt csupán, szomorú helyre jönnek, hát legyen nekik is rosszabb, mutassa savanyúbb ábrázatát a világ. Pedig Szent Nepomuk napja volt, egész Csehország a Moldova vizébe fojtott papot ünnepelte, s Olmütz lakói egyáltalán nem törődtek azzal, hogy kora nyárból a kora tavaszba sodródtak vissza, ünneplőben, olykor csak ingben sétáltak, és sört, édes likőröket ittak a csattogó szélben, kolbászt és gombócokat sütöttek, a terekre hordott fapadokon üldögéltek, és nagyokat nevettek az utcaköveken guruló kalapokon, melyek után kiabálva futott a gádzája.

Ahogy a főtérről kikocsiznak, hamar előtte magasodik a rettegett épület, és ő elképzeli, mit láthat a férje, amikor a bástyára hajtják, hol ekkor is dolgozik néhány rab. Látja a hullámzó mezőkön felejtett hófoltokat, melyek a barna földön olyanok, mint az óriási köpések. Hogyan maradhattak ezek itt májusig?! A Mettau árad, a vize szürke és zavaros, gallyakat, zöldellő ágakat sodor, fölöttük, a magaslatokon még hó ragyog, fehér sipkában üldögélnek a bánatos és unott hegyek, mint akik nem várnak semmit és senkit, s a tavasz csak kellemetlen kötelesség nekik. Imre is látja Olmütz tornyait, a templomok ezüstös kupoláit, s a kanyargó erdősávokat, melyeket kockás szántóföldek szakítanak meg. A bástyától keletre komlóültetvény nyúlik, a vár tövében lovardák húzódnak, hosszú és lapos, piszkossárga épületek, elszaladnak tőlük a sáros futtatók, s a keresztút magasánál, honnan bámészkodnak, már hozzájuk ér a lószar illata, egy megrakott szekér abrakot hoz, a pajták mellett fénylő szőrű, fekete lovat vezet egy félmeztelen katona.

A fogadóban, ahol megszállnak, császári tiszték lebzselnek, s ahogy Klára belép az ajtón, némelyik mosolyogva emeli a poharát. Hallott róluk, a garnizon tisztcskéi múlatják végtelen idejüket, meg-megszólítják a rabok feleségeit, a bakfislányokat, udvarolnak, teszik a szépet, a csillagokat lehazudják. Szép arcú, kedves fiúk, fényesre borotvált állal, finom modorral. Egyenruhájuk feszít, csizmájuk ragyog, évek óta rohadnak itt élve eltemetve. Van köztük cseh, morva, magyar és osztrák, akad köztük horvát és még sötét bőrű, fürtös hajú olasz is, éppúgy, ahogyan a foglyok között. Ugyanazok a népek vigyáznak ugyanazokra a népekre, fogoly és foglár egy anya szülöttje, s hogy kit hová vetett a sorsa, hajszálon múlt. Akad olyan sorstársa Klárának, aki megszedül e férfiszagos mennyországbán. Délelőtt kelletlen látogatás a börtön savanyúságában búsko-

morra lett férjnél, de este légyott a császári hadsereg tisztjével, meleg hátsó helyiség, derengő lámpafény, sokat ígérő pillantásokkal fűszerezett vacsora, esetleg lázas polkázás egy helyi bálocska gyér forgatagában, és összefekvés. A férfi pedig a börtönben dobálgatja a kockát, hogy nője az ellenségtől vált viselőssé, a szajha, szajha, szajha!

A fogadósnénak nagy és széles arca van, a keze is akkora, mint egy béresé, ám a teste vékony. Tekintetét égeti a bánat, szőrös az álla, rosszak a fogai, Magyarországon veszett el a fia, közli férfias hangon, miközben kihozza a vacsorát, hideg kolbászok, dermedt mustár a tányéron, aztán szótlánul tesz-vesz a söntésnél, néha kifújja az orrát. Szótlánul esznek, Schütz bácsi szakállára kolbász zsírja csepeg, szája sarkára sajtdarab ragad, a tisztok szemérmetlenül figyelik őket, hallják a lázas suttogást, a poharak koccanását, a fiatal férfiak csöndes, önhitt röhgését. Schütz bácsi ingerülten dörzsölgeti a szemét, pislog, mintha valami beleszállt volna.

Egy pillanatra sem gondolta, hogy másnap aztán bent, az erődben külön szobát kapnak, ő és a férje, hogy van ilyen lehetőség, elvonulni, kettesben lenni, és bármit megtenni. Milyen volt újra látni Imrét? Mintha egy ismerős, régi kútba nézett volna. Ugyanaz a kút, ugyanaz a távoli, fenyegető sötétség, semmi rossz nem múlt el, és nem akarok a vizéből inni most sem, soha többé. Lehajtotta a fejét, az őr krákogott, s elköszönt, léptei elhaltak a folyosón. Imre nem szólt, sokáig ültek egymás mellett a pokróccal letakart szalmaágyon, Klára nem tudta, mennyi idő telhetett el, a szövet alól kandikáló szalmaszálakat nézte, végül a férfi megfogta a kezét.

Én nem tudok magához érni, mondta neki.

Tudom, mondta a férfi, és visszavonta az ujjait.

Nem is akar mondani semmit?

Mit mondjak, mit szeretne hallani?, nyomban érezte, hogy ez így kegyetlenebb lett, mintsem tisztességes.

A férfi zihálva lélegzett, vegye le a ruháját, kérem.

Klára lassan vetkőzött, mindenét levette, a blúzt, a szoknyát, a harisnyát s az alsóneműket maga mellé hajtogatta, majd hátradőlt, elfeküdt a durva pokrócon, ami szúrta a hátát, és didergett, bár felöltözve jobban érezte a falakból szivárgó fagyot. A férfi följe hajolt, nézte a bőrét, szívta az illatát. Engedelmes volt, nem ért hozzá, de egy állat tekintetével bámult. Klára lehunyta a szemét, olyan erővel kapaszkodott a pokróc gyűrődésébe, hogy megfájdultak az ujjai.

Tegyen magáévá, suttogta.

Imre nem ért hozzá, és ő hallotta visszafojtott sírását, meleg hullt az ölére, egy csepp, még egy, az ágydeszka nyikordult, a férfi szinte ráfeküdt. Kiáltottak a folyosón, lábasok, láncok és tolokocsik zörögtek, valahol ütemesen verték a falat. Még mindig nem nyitotta ki a szemét, olyan volt, mintha Imre imádkozna. Meg kell kérdezni Schütz bácsit, sírva lehet-e imádkozni. Egészen közelről lehetett hasára a férfi, köldökét sütötte a lélegzete, és a boldogtalan, éhes száj mintha ette volna őt, szörcsögött, csámcsogott, a húsát falta, öklendezve zabálta a semmit, ami ő volt, amivé vált, mert nem volt már ő sem itt, e börtönben, sem ott, ahonnan eljött, abban a városban, semmi.

Csak egy kívánság volt.

Halj meg, Szép Imre, halj meg, Imre, kérlek szépen, halj meg.

Zörgött a zár, lassan kinyílt az ajtó. Érezte a hűvös légáramot, koppant a kő, valaki a szobába lépett, nem szólt. Néhány pillanatig tartott csupán. Újra biztosan kiment az imént. Kinyitotta a szemét, Imre az ablaknál állt, szürke négyyszög az arca előtt, melyen át az égre lehet látni, a keze magasságában csenevész cserepes virág. Gyorsan, de nem kapkodva öltözött. Aztán, míg fésülte a haját, lelassultak a mozdulatai, elfáradt. Imre sem szólt többet. Amikor ment, a fiatal prófosz, aki Imréhez kísérte, követte a várkapuig, majd megszólította. Csúnya fiú volt, lóarcú, és nagy sárga fogai voltak, hatalmas ujjaival mentéje gombjait csavargatta, de a nézése jólesett, Danke schön, mondta. Danke schön, és máris szaladt a rabházak irányába. Ő kilépett a szabadba, nagyot nyelt. Olyan ízt érzett a szájában, mintha Péter valamelyik lopott likőrjébe kóstolt volna.

Schütz bácsi később úgy mesélte, hogy ő maga tehet a szörnyűségről, miatta történt, mert egyik pillanatról a másikra megvakult, sötétség borult a szeme elé, és ő elesett, beverte a fejét az asztalába, elvesztette az eszméletét, majd arra ébredt, hogy a fogadósasszony kutyája nyalogatja az arcára száradt vért, éjszaka volt, és Klára sikoltozását hallotta a szomszéd szobából. Segített volna, de nem tudott mozdulni! Mióta feküdt a kihűlt szobában, fogalma sem volt. Klára ne nevetgéljen, pokoli napok voltak ezek, szépen kéri, suttogott Schütz bácsi, ne kuncogjon Klára, ő, soha nem mondja, nem mondhatja el Imrének, mi történt velük, miután meglátogatta a férjét. Klára mégis nevetett, gyengén és köhécselve, a láztól elgyötörve, fáj a kezén a piros folt, az öle üres éggé vált.

A doktor borzongva vizsgálta a testét, mein Gott, mein Gott, harapásnyomot talált a comb belső párnáján, micsoda állatok, úristen micsoda vadállatok! Nem Imre volt, nevetett Klára, aztán vért hányt, és tovább kuncogott. A hasán, akárha forró drótokat húztak volna végig, kövér hurkák vöröslöttek, s a két vállá tele volt sárga és kék foltokkal, mert ami erővel le kellett fogni, hogy azok a maguké-
vá tegyék, nem múlhatott nyomtalanul. Péter, aki eddig a szomszéd szobában ivott, most bedugta a fejét, aztán gyorsan visszahúzta. Majd mégis rájuk tört, nincs több idő, menekülniük kell, néhány perc múlva rájuk tör a garnizon összes katonája! A szobában két ájult tiszt hevert, Péter odébb rúgta az egyiket, szalma-
bábuként emelte a nevetgélő Klárát.

Ádám, Ádám, cirógatta a borostás arcot Klára, miközben Péter sötéten fújta-tott, s vitte őt lefelé a recsegő falépcsőn. A gazdaasszony némán, a rémülettől megzavart elmével dőlt az ajtófélfának. Kezében egy kancsó letört füle. Minden csupa rom, a fogadó szétverve, katonák hevernek szanaszét, agyonvert, ájult tisztek, vérükben fetrengő közlegények. Péter megállt az asszony előtt, te dög, téged is agyon kellett volna, hogy verjelek.

A fogadós nő bólogatott, némán bólogatott.

Ádám, Ádám, ismételte Klára.

Péter a szabadba lépett, s a botladozó öreggel megindult egy szűk utca torka felé. Klára megérezte, hogy meleg van, nocsak, hát visszatért, valóban visszatért a jó idő!

*

Az a hír sistergett végig a garnizontól a téri kocsmáig, az utcakupuk homályától a kávéházakig, hogy a fogadó felső szintjén nyitva a folyosó végi ajtó, és azon nyugodtan be lehet lépni. A vetett ágyban gyönyörű, ruhátlan nő hever. Ez a nő vár mindenkit, rangra, beosztásra, életkorra való tekintet nélkül, ez a nő nem szajha, kevesebb és több annál, ez a nő forró, kedves és odaadó, aki nem utasít el. Olyan volt a hír, mint életük legfontosabb parancsa, melyre mindig vártak titkon és álmodozva. Gyönyörűséges parancs volt, háborút kért, veszéllyel nem törődött, lehet úgy is öldökölni, hogy senki nem halhat meg, de a vér mámorító ízét érzi közben. Az a nő hánykolódik az ágyban, válla fehér és törékeny, s ha a testére ereszkedsz, beszél, és olyanokat mond, mint senki se még.

Teát kell vinni neki, vagy likórt, édes bort!

Illesz közben a szájába virágszálat, kamerád.

Öntsd, Josef, a likórt az ajkai közé, azt nagyon szereti!

Mosd a mellét, mosd le szépen, Bart kapitány, mert a bimbókat még összefényli Karel, a cseh tüzérhadnagy nyála!

Mosd a száját is, mert Boban nagyon megharapdálta!

Mosd az ölet, Hlinka, mert benne locsog Vasziljev magja!

Nem alszik, jó neki, olyan nő, akinek minden jó, ölelések, vér íze, jó neki a tesztünk, a férfiasságunk, a kaszárnyaszagunk, birodalmi becsületünk, adott szavunk, kötelességtudatunk, szalutálásunk pontossága, gálánsságunk, jó modorunk, csak mosd ki az ölet langyos kendővel, és ereszkedj rá,

a tiéd, katona,

a tiéd,

a tiéd!

Schütz bácsit kiröhögték, főtt tojással, friss retekkal, céklával dobálták, elkergették, talán meg is verték. Többször elesett, ruhája véres volt, magyarul átkozódott. Még el tudott támolyogni a postahivatalba. Táviratot adott fel egy bizonyos Sperlné, született Schütz Valéria részére, hogy a bécsi asszonyság a magyar vendégét, a Péter nevűt, haladéktalanul értesítse, mert baj van. Nagyon nagy baj van, az olműtzi „Jó rabokhoz!” címzett vendégfogadóban. Szóljon Sperlné a magyar vendégének, hogy induljon, mentse meg őket!

Aztán háború tört ki.

Ebben a harcban részt vett Mama Gyökér és Levél úr, Féreg úr és Kócmadonna, akiket végigűztek a fogadó szobáin és folyosóin, s akik vihogva, sikoltozva, bömbölve, sziszegve álltak ellen a támadásoknak, akik aztán a szabadban, a fogadó udvarán is megküzdöttek a császári tisztekkel, állták az ütleget, a kardszúrást, a lövéseket, mígnem egy furcsa, fehér árny a segítségükre nem sietett.

Klára ült az ágyban, talpa a hideg padlóra ereszkedett.

Pallagi Ádám állt az ajtóban, ő mentette meg.

Kb. gyerekkor, mennyi plapla tűnt hasonlat – vajon hova?

ep.-nek

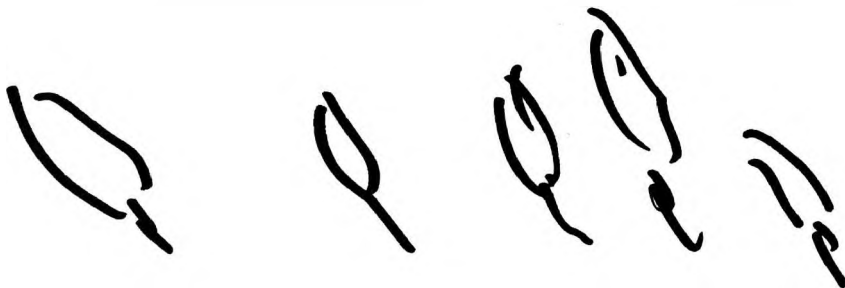
(És előtte szép rímnek a:sora, soha stb.)

*Az emberiség gyermekkora voltam,
mikor költő, író, műfordító,
a Sennelier-krétát kikoholtam,
mint Degas-nak a jó
nyugat-franczuz, most én úgy megszerettem
a közel ezer színt, főleg a 464-esben
gyönyörködöm, kék mozdonyt, jegenyékkal,
kanyart lehet rajzolni vele (nem kivétel
ebben a többi krétaszám sem, persze),
elkenve
főleg éles a kép,
kiemelik a kencült Sennelier-k
a Sennelier-élet, éleket,
íme, élet az életet.*

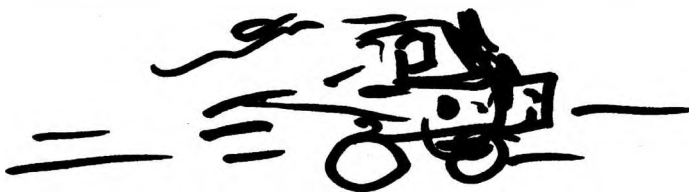
*Azonban a Ferrario,
igen, a jó talján Ferrario is imádni való,
meg a Rembrandt, van egy 60-as feles
(egy doboz félbevágott) Rembrandtom, kivételes
kenésfelület
hozható létre, ha ezeket
ujjammal mázolom,
s vagy előbb rajzolom
oda az ujjongó embervonalakat,*

vagy hajlongó jegenyéket,

ahogy örvendenek a tavaszébredésnek, szakkerment!
hogy a vonat épp elment.

De mit is akartam mondani?
A sínek kanyar(j)ai
kikanyarítják,
az emberek, mint kis parittyák,
a lelkesedést, ahogy a kence-alapon
ébred tavaszom,
didergető fehérrel,
fogcsikorgatva, mint egy halálfej,
igen, egy halálfej jel, jégbajuszos
balsors-utolsó szusz,
nincs plusz, írtam másutt, slusz-
sz,
sz-sz-sz, elszisszen a tél,
de a tavasz önfeledt örömén
még egy utolsó – adta lelke! –
csorbát ejtve.

Ah, Ferrarióm, Rembrandtom, Sennelier-m,
deboldogíróköltőműfordítóeszmerajzoló voltam én,
az emberiség gyermekkorát éltem,
mikor reméltem,
de jaj, soha
nem tér vissza ez a hasonlat, az emb. gyerm.-kora,
Goethe megmondta, minden hasonlat,

csak azt mondhatom: SEMMI HASONLAT.
Jaj, minden csak hasonlít,
nincs erő, mely időt megállít.
Faust, rilkéstül (hogyan írják irr, nagy R-rel,
nem tudom), vagy Kleetül a Villa R-rel
elmehetünk a sutba,
legföljebb a Villa R-nek
(csupa hajdani gyermek)
sutjába, a Fa-sut-
ba.

Jaj, hát na. Ja, ja. Ja.

2008 ja.

Kieg. költ.

Kis madaramnak

Jaj, kis madaram,
Potyi, nagy sora van,
hogy te kipottyantál,
de megmenekültél,
várjon rád sok tél,
sok tavasz, sok nyár,

sok ősz. Az ősszel,
mint az egésszel,
költő mit kezdjen?
Az evidencban (az víg videnben)
sok evidenc van, sok evidenc veni-vidi-vicc van. Ven.
Vigasz, vögösz, vugusz, költő ilyet de unsz.
Velence, Valanca, Vulunca, Vülünce,
de a Kosztolányi-viccből egyet (is) unsz-e?
Csak hogy meghalt, nem volt
vicc, a Kosztolányi.
Kis veréb, ne akarj életből kiszállni.
Két-napos húsfalat, sok-napos életre
te meg lettél mentve,
ügyes kezek által,
járjon konyha-áldás, járjon sok szerencse,
azzal, hogy mi is evidencre

*járhassunk ezzel az édes, kicsi, sánta madárral!
Melyhez a költőtrómúfordevidencle sok jókat kívánal.*

*

*(S ah, az egész: talány,
mind az egyáltalán, az is egy-ál-talány,
eddig-addig talán
eláll, elálldogál,
de közben csak talán-x,
talán-y,
falanksz, falány.
Két-napos kis hús-adag, tollatlan,
nem lettél hús-adag
sas-féle gyomorban.
Nézd magunk-sorsunkat.
Nézd, míg a villomás, villamez,
villarák, torok, orr-fül-gége
cápaként el nem rág.
Vagy, mondom, villa-más,
épp csak egy villanás,
s léssz cápában Jónás.*

*Na és ha!
E sápadt cápa
a világ? Itt ülünk kis madarammal,
felettünk számtalan angyal,
nézi egy a másikat.
Míg ez is nem megy tovább...!)*

Szintén.

Fődalok mellékdalhoz

Jaj, világ, te, világ,
de nagyon világ vagy!
Egyik a másikat,
nincs, hogy ez alábbhagy.
Legfőlebb alább hagy.

Karinthy Frigyesnek, 2008

*Jöjjenek fődalok.
Mi gyalog oldalog,
nem gyalogol oldalt,
vagy oda, boldogok,
ott elgyakorolt alt
hangú énekesnő.
Érte Orfeusz jó.*

SZÉTFÚTTAM A FÜSTKÖDÖT, EGY-KÉT NAGYOT KÖHÖGÖTT.

*Büszke gégefőjét,
büszke két fül-fejét
emeli, lengeti,
elefánt mit neki,
orr-fül-gége bőség,
választhatod bajod,
ott máris orvosod.*

SZÉTFÚTTAM A FÜSTKÖDÖT, EGY-KÉT DE-JÓT KÖPKÖDÖTT.

*Magam másképp voltam.
Mit sem „orvos”-oltam,
nem, hogy megorroltam,
épp csak hogy nem mentem,
pedig zúzott válltól
csuklóig befeketültem,
lejjebb is, ujjakba.
Vagy térjek újabbra,
fejjel mentem fának,
elég nagy gyalázat,
hogy gyalog, autó nem
fogta föl, reccsentem,
ez a koponyám volt.
Fülem is leszakadt,
szerencse, fül alatt*

a gégém, az már nem,
de orrom is fájt, hm,
egy kis agyrázkódás
nyitott vörös rózsát.
Kicsi madaramat
még épp, hogy elláttam,
túl messze nem láttam,
csak végighullottam
a földön, hullattam
véretem táskámra,
csak úgy éjféltájjra
ábrádtam (ébredtem),
igazán szép ábra,
földön a ház ura,
vérben a táskája.
S a többi. Összeforrt
leszakadott fülem,
de ez a csattanás
csak nem volt nélkülem,
gépi jármű helyett
mindent én fogtam fel,
igaz, roncsból sem kell
szabadítani az ilyet.

ELFÚTTAM A FÜSTKÖDÖT, EGY-KÉT JOBBAT BÖFÖGÖTT.

Két jó nap kifekvés
helyett ettem, ittam,
madárkám gondoztam,
fejemre jó kenés,
orvoshoz-nem-menés.
Aztán a pirosba, menten,
hét sávba, bementem,
tegnap egy kis furgon
tükre majdnem elvágott.
Meddig értem e világot?
Meddig fogom fel?
Meddig jön új meg új jel,
hogy őriznek folyton,
erős angyal-szárnyak,
jaj, csak el-csukolhat
egyszer egy ily szárny-tő,
egyszer egy ily szárny-nyak,
akkor mit csináljak?
Pláne pár végtagot
vesztve, Kosztolányi

*embere, hat ordításnyi
búcsún az életre,
akkor mihez fogok,
pláne, kezem nem lesz,
mit hogy majd megfogok,
merre mint lábalok,
nem lesz, hogy oldalog,
járművön vagy gyalog.*

SZÉTGÚTTAM A FÜSTKÖDÖT, EGY-KÉT MOHÓT HÖHÖGÖTT.

*Tényleg, amíg vigyázhatok,
poézist utcán hagyhatok,
néztek csak a forgalomra,
lábam alatt a halomra,
a jégre, min elcsúszhatok,
túl soká már nem bízhatok.
(Meg 69 is vagyok.)*

A FÜSTKÖD ELDÖCÖGÖTT, AZTÁN VISSZAKÖLTÖZÖTT.

szintén 2008 januárjában,
s szint' én.

A létezés elmarad című programból

Gothár Péternek és Tóth Krisztinának

*Nem akarok engedelmeskedni
csak a gondolataimnak
nem akarok engedelmeskedni
a szokásoknak a szokásaimnak
az élet menetének a pénznek
elkezdett és befejezetlen dolgaimnak
a feladataimnak a terveimnek
Nem akarok engedelmeskedni
csak a gondolataimnak
melyek őszi fényből
és falrepedésekből állnak
asztalra teszem a bögrém
madár figyel a fáról
körmeim rózsaszín fényvel világítanak
beszélgetés indul aztán megáll
El kell tűnnöm a gondolataimból
A gondolataimnak kell elfoglalni a helyem
A gondolataimnak úgy kell megszólalniuk
mintha soha nem is léteztem volna*

Haza és semmi

*Hazajöttem
és itthon semmit nem találtam
eltört a kéz a csontban
a szem a lábadozásban
hazajöttem
és itthon semmit nem találtam
a fa fészket rakott az ágyban
a hegy gerincén átmászott a kő
hazajöttem
és itthon semmit nem találtam
az ég kék felhőket forgat
zöld szőlőcukor olvad a lázban
a folyó eltört a kanyarodásban
ami elmúlt az a vágyakozásban
hazajöttem
és semmit nem találtam*

rend a lelke

– mondja édesanyám –

*itt van a kislfia
hajol édesanyám fölé az ápolónő
higgyem el tudja hogy itt vagyok
bizonygatja látva a szobatárs legyintését*

*

*apám nem jár udvarolni
nem megy tánciskolába
nem visz moziba lányokat
szép öltönyt cipőt csináltat
vajon mit kezd ezzel a kislánnyal
hallja édesanyám a sugdolózást amikor Győrbe érkezik*

*

*anyák napján járjuk a kanásztáncot
én szót fogadva a tanító néninek mackóalsóban
élre vasalt nadrágban a többiek
a végén a tanító néni útmutatása szerint
kézcsókkal illik kifejezni hálánkat
én arcon csókolom szomorú édesanyámat
s hallgatva hazafelé nem tudom eldönteni
rám haragszik-e vagy kopott mackónadrágomra*

*

*Imre és Rudi nagybátyám híresek humorukról
előbbi vakbélfájdalmat szimulál bevonulás után
kiveteti ép vakbelét hogy megússza a háborút
beleszeret Idába
első felesége nem akar válni
Ida a fényképe hátuljára írja
örök szerelemmel
és az ő férje se akar válni Kolozsváron
ahol két közös gyerekük marad*

Imre bácsi Ida férjének nevére Kőrösfalvira magyarosít
házasság híján is azonos nevük legyen
Rudi bácsi viszont minden különösebb indok nélkül
Mezeire magyarosít szimbolizálva a családi összetartozást
Imre bácsi egy pesti kórházban haldoklik
nem akar meggyógyulni
viseltes öltönyét küldi a temetéshez Ida
Amálka nagynéném hosszasan sírdogál emiatt
egyedül ő hal meg Meszaricsként

*

ki tudja miféle lelkiismeret-furdalás indítja útnak
nagyanyámat kislányként férjhez adott lánya után
s talál lebombázott házat
hiába vezetik el apám szüleihez
megnyugtató hír nincs Németországból
vonattétőn utazva egy nappal a határ lezárása előtt ér haza
ágyának esik és betegségéből nem gyógyul ki soha

*

tizenegy év múlik el az esküvő és a viszontlátás között
édesanyám az eltelt idő alatt
Németországban megéli a háború végét
szül két gyereket huszonnyolc éves
s az első beregszászi éjszakán nagyanyámmal alszik

*

rend a lelke mindennek
jelenti ki időről időre édesanyám
a Nap se akar mást
a Nap is csak rendbe akarja szedni magát
magyarázom édesanyámnak
mert hát eléggé bizonytalan csillag
kitörései is azt bizonyítják
hogyan folytonosan keresi egyensúlyát

*

apám még nem utazhatott
nélküle állunk a kút körül Beregszászban
nővérem nagyszülei feleségestül nagybátyáim
öt unokatestvérem édesanyám virágos nyári ruhában
beszélni tanulok de nem kérdezem
miért nagyanyám tartja a fényképezőgépet felé apám fotóját

*

a kis németországi falu főutcáján
egymást átölelve sírnak
vége a háborúnak
először és utoljára érznek meghittséget
ha ott maradnak Walkertshofenben
talán egymásba szeret édesanyám és édesapám

*

nagyapám 1916-ban a K.u.K. hadsereg katonájaként
Galiciába kerül majd a román fronton megsebesül az arcán
később Isonzónál lövést kap a lábába
Győrbe hozzák az egyik orvos megsajnálja
és a legegyszerűbb megoldás az amputálás helyett
megoperálja de szilánk marad a térdében
néhány évtized múltán lassú járásához igazodva
kezét fogva sétálok vele a tábori kórház helyén

*

gyerekkorában egyszer nyaral édesanyám
Visken állandóan puliszkával etetik
egy reggelen átmennek a hídon Erdélybe
látja a kifestett arcú román katonákat
visszafelé csempészárut rejtenek ruhája alá
rettegve lépeget a Tisza fölött
félelme felnőttként se múlik
valamitől mindennap fél édesanyám

*

ha kinézek otthonom bármelyik ablakán
látom a kórházat ahol megszülettem
hajdanvolt házasságom albérletének fáit
a boldog versek tízemeletesét
a Szent Imre-templom tornyát
tövében ott van porrá lett édesapám és édesanyám

Balholmi lányok

Ez itt Baba néni, az igazgató, ezek itt a harmadikosok. Ez a mamád ecetes szájszaga, ezek pedig a te csipkésre rágott körmeid.

Eleinte észre sem veszed, hogy figyelnek. Gyanútlanul jársz-kelsz, a lépteid-től visszhangzik a folyosó. Szereted a visszhangot, az általános iskolában ilyen nem volt. Föl-le sétálsz a lépcsőházban, csodálkozol a réz szőnyegfogókon. A tablókat nézegeted, a furcsa hajakat. Eléred, hogy a kerek orrú Baba néni megszólítson. Dédelgeted az új tankönyveket, veszel rájuk mustársárga csomagolópapírt, mindegyikbe beleszagsz, a szabásmintákat tanulmányozod. Kész vagy örülni a vonatjegyek drágulásának: majd ritkábban jársz haza. Osztálytársaidal a városban sétálsz, a moziműsort böngészitek, fagyiztok – soha többé nem fogtok fagyizni –, andalogtok a Léta-patak partján, megnézitek a régi malmot, fölmáshoztok a víztornyba. Ki a stégre, föl a hídra, be a parkba. S miközben az a legnagyobb gondod, hogy a nedves fűtől (nem gyep az) bezöldül a szeptember elsején vásárolt kordnadrágod, egy másodikos már a végzősöknek szállítja az első híreket. Ne kérdezd, cserébe mitől menekült meg.

Két hét, és kezded kényelmetlenül érezni magad. Úgy intézik, hogy az elkapott pillantásokat vedd észre, ne a fixírozást. Amikor a közelükbe érsz, szétrebbenek, hogy azt hidd, rólad beszéltek. Nem vagy egy Rozemár Burda, üti meg a füled. Lámpaoltás előtt fölvered a párnát, figyelnek. Mosdás közben egy harmadikos a hónaljadat nézi. A lépcsőházban valaki a fejét csóválja. Az ágyad már megvan? Nem meglepő. Egy harmadikos a tanulóban csupán azért kezd olvasni, hogy időnként jelentőségteljesen rád nézhessen a könyv fölött. Vacsoránál a nagy ovális asztalhoz intenek és két harmadikos lány kedvesen hellyel kínál. Remeg a kezed, ahogy a levest kanalazod, kezd lelkiismeret-furdalásod lenni valamért. Azt álmodod, hogy szerda van és mindenki a fejét csóválja.

Már kapiskálsz, hogy ártatlanság nem létezik, csak túl tág határok. Nincs bátorság, csak ostobaság. Itt a makulátlanság vakság, a segg piccsa. Ha más a szó, más a jelentése is. Még nem tudod, mik a rossz szokásaid? Majd ők megmondják. Eszed a hajad. Tizenöt évesen az ujjadat szopod. Az ujjadon följebb tekered a gyűrűt és beszagsz alá. Tekergeted, beszagsz. Túrsz, eszed. Pizkálgsz, szádba veszed. Babrálsz, szívogatod, lenyeled. Kiköpöd. Rázod, belepi, lesöpöröd. Széttrancsírozod, odakened. Kaparod, meggyűlik, kipöckölöd. Simogatod, rágsz, nyalogatod. Összenyomod, ragad, szétválik, összenyomod, ragad, szétválik, nem bírod abbahagyni. Minél többen figyelik ezeket a mozdulatokat, annál inkább szükséged van rájuk.

Ágyad még nincs, de már szeretnél hazamenni, pedig otthon se jó. A papa piacozik, nem akarsz a mamával egyedül maradni.

Éjjel különös hangokat hallasz a mosókonyha felől. Mintha gyufásdobozt rázogatna valaki, és mintha nyögne. Rázza, nyög.

Nem lehetnek titkaid. Épp, amit senkivel nem osztasz meg és a naplóból is kihagysz, s ami miatt az első hónap vége felé végül majd magát a naplóírást is abbahagyod, kezd egy idő után, valahogyan, szépen lassan, láthatóvá válni. Nyomot hagy rajtad. Felismerik a járásodról. Jellegzetesen elszíneződik a bőröd. Párna nélkül alszol, na, ez. A székleted szaga árul el. Pedig inkább gondolni sem igen gondolsz rá, biztos, ami biztos. Igyekszel nem álmodni róla, s ez többnyire sikerül is. (Vannak bizonyos technikák.) S ha egyszer-egyszer mégsem tudnád megakadályozni, hogy álmodj róla, megjelenik abban az álomban egy arc, még épp időben, egy harmadikosé, még nem röhög rajtad, de már látod, hogy, ami a kegyetlenség csalhatatlan jele, fodrozódni kezd szemében a szivárványhártya széle, már látod, hogy mindjárt odahajol egy másodikoshoz, akinek azonban csak a válla lóg bele az álomba, már levegőt vesz, már nyílik a szája, hogy elújsá-golja, mit is fedezett fel rajtad, amikor verítékben úszva – de a verítékkel is vi-gyázni kell – fölriadsz, és nem álmodod tovább, amit álmodtál. Te magad küld-ted az arcot. Te magad küldted az álomba a szivárványhártya fodrozódását, az álomba lógó vállat, a nyíló száját, hogy még idejében fölébredj. Fölébredtél, de hiába. Épp a legféltebb titkaid lesznek, épp a rejtegetés félreismerhetetlen jele-inek köszönhetően, mindenki számára nyilvánvalók. Beszopod, megharapod.

Felejtsd el a neved. Itt még a harmadikosokat is egykori harmadikosok ne-vezték el, és nem beceneveket adtak nekik. Ha nem akarsz valakit a gúnynevé-n szólítani, ne szólítsd meg. Jobb, ha épp azokhoz nem szólsz három éven át, akik-ről azt hiszed, a barátaid lehetnének. A padtársad Paca Luca. Október vége óta izzad, nem tudni, miért. Patakokban folyik róla a víz, a tenyere állandóan nyir-kos, a tú minduntalan kicsúszik az ujjai közül. Amihez csak hozzáér, azon nyo-mot hagy, a szék műbőr borításán pillangó alakú izzadságfolt marad utána.

Arra készülj, hogy az első félévben nem lesz állandó ágyad. Az évnnyitó után felolvastak ugyan egy szobabeosztást, de Baba nénin kívül mindenki tudja, hogy az a beosztás nem érvényes. Ki se pakolj. Hogy ki hol alhat, azt a végzősök dön-tik el. Időről időre meg kell jelened egy öt-hat fős, befolyásos harmadikosokból álló bizottság előtt, arra készülj. Többnyire valamelyik másodikkal üzennek, hogy menj. Gyere. A beszélgetések általában a hétvégére esnek, amikor haza-utaznál, de érdekedben áll minél hamarabb túlesni a procedúrán, mert amíg nincs döntés, minden éjszaka más szobában kell aludnod. Este, mikor már azt hiszed, ezúttal megfeledeztek rólad, jön valaki, aki magát kegyencnek hiszi, pedig csak csicska, és megmondja, hol kell aludnod aznap. Úgyhogy ha hívnak, menj, a bizonytalanságot nem lehet sokáig bírni. Ha szerencséd van, már no-venberre kijelölik az ágyad – gondolod, amikor bekopogsz. A harmadikosok az ágyon hasálnak vagy lovaglólülésben a széktámlára könyökölnek, mintha házubulira hívtak volna. Világos van, mint a tiszta lelkiismeretű emberek szobá-jában. Sziasztok, mondod. Majdnem kedvesen visszaköszönnek. Ül le. Leülsz az odakészített székre, ez azért mégsem házibuli. Tulajdonképpen nem kérdez-nek semmi kínosat. Ma utaztál volna haza, kérdezik majdnem figyelmesen. Igen. Ő, sajnálják. A kijelentő mondatok végét elhúzzák és megemelik, mintha kérdeznének, a kérdéseik végét pedig elmélyítik, mintha valamit, amiben ko-rántsem biztosak, szelíden kijelentenének: erre a jellegzetes harmadikos hang-hordozásra húsz év múlva is felkapod majd a fejed zöldségesnél, firenzei nyara-

lason, színházban. Várnak a szüleid otthon. Igen. De a papád most a váradi rokonokhoz utazott, teszed hozzá. Azzal próbálsz a kedvükben járni, hogy kicsit többet mondasz, mint amennyit kérdeznek. Ő, részvétünk? Ismertetned kell, milyen volt a szüleid kapcsolata, és eleinte nem érted, hogyan függ ez össze a szobabeosztással. Hogy is szólítod őket. Hogyan veszekedtek, ha nem kiabáltak. Miket mondtak egymásnak, amikor azt hitték, nem hallod őket. A mama olyasmit főzött, amit a papa utált? A papa úgy állt bosszút, hogy visszadobta a halakat a Körösbe? A mama erre kicsit kacérkodott a boltossal? Nem. A papa erre rászokott a pipázásra, és tenyészlovakra költötte a mama végkielégítését? A mama erre befogadott egy kóbor tacskót? A papa kezét emelt a mamára, aki asztmás lett a pipafüsttől? Azt sem. Bocsánat, azt hittük? De azért a mama bizonyára a vallásba menekült, na ugye.

Belenyúlsz, kitapintod. Lukak mindenhol vannak.

Majdnem kedvesek ezek a harmadikosok. Különösen az egyik. Ül az emeletes ágy felső szintjén, és mosolyogva csóválja a fejét, amikor a többiek egy kicsit talán túl messzire mentek. Furcsa, hogy minden évben, mindegyik bizottságba bekerül egy harmadikos, aki figyelmesebb és hallgatagabb a többi bizottsági tagnál. Ritkán szól közbe. Bólogatva biztat, amíg beszélsz, és a többiek háta mögött legyint, ha egy-egy kérdésükre elpirulnál. Ő lesz az, aki a kapusnő lelkére beszél, ha fél tíz után érkezel. Ő az, aki jól tudja a matekot, és aki a mamáddal szóba elegyedik a beköltözésed napján. Ő ad majd vattát, ha két nappal előbb kezdesz vérezni. Ő az, aki úgy beszél, mint egy rádióbemondó: a nukleáris katasztrófát és az enyhe tavaszi időjárást ugyanazzal a szenttelen derűvel jelenti be. (Ha baj lesz, én is ott leszek.) Ő az, aki megállít a folyosón, és azt mondja: mondhat szemet is, de azt azért tőle sem mered megkérdezni, hogy mire. Arra készülj, hogy el fogod hinni a kedvességét, pedig lenne okod kételkedni az őszinteségében. Egy évbe is beletelik, mire sejteni kezded, hogy ő a csali a bizottságban. Ő az, aki a tanulószobában az asztalodra támaszkodik, a kémiafüzeted fölé hajol; s miközben megkérdezi, segíthet-e, a hátadnak ütődik valami súlyos tárgy. Miatta fogod a másik öt lányt egyre barátságtalanabbnak, már-már kegyetlennek látni. Ha ő nem lenne, talán amazok sem lennének ilyen ridegek. Miatta leszel figyelmes a szivárványhártya fodrozódására. Ő lesz az, aki az első saját ágyadban álmodott álmodban, valamikor december elején, anyukádra fog hasonlítani. Úgy lesz, hogy ültök a konyhában, otthon. Anyuka tejbegrízt főz. (Mamának szólítod? Nem érdekes.) Amíg elfordul, hogy kakaót hintsen a gyorsan bőrsödő grízre, átváltozik valaki mássá, és már a hírolvasó lány teszi eléd a tányért. Köszönöm. Ez lesz az első álmod, amit mesterségesen félbeszakítasz: attól tartasz, ha tovább álmodod, megetet.

December első hetében kapod meg az ágyad, öt beszélgetés kellett hozzá. Második emelet hatos szoba, rögtön a semmire sem használt mosókonyha mellett. Köszönöd. Ezzel az eredménnyel a középmezőnybe kerültél, azok közé, akik a szürkeségükkel tűnnek ki és bármire alkalmasak. Az évfolyamodban ketten vannak, akik már októberben ágyhoz jutottak, és szintén ketten – az egyikük Paca Luca –, akik még januárban is *ingázni* fognak. Egyik se dicsőség. A szobában tizenketten laktok, az emeletes ágyakon elsősök és másodikosok alszanak, a két különálló heverő a harmadikos lányoké: fejlettek, flegmák. A szobában egye-

dül ők mernek nyilvánosan vetkőzni. Van barátjuk, akivel nem csak csókolóz-
nak. Cigarettnak és orrhangon beszélnek. Sosem mersz rájuk nézni, mégis
pontosan tudod, milyen a testük. Kész rejtély, hogyan vetted észre, hogy létezik
kúp alakú mellbimbó is a világon, ha tényleg sosem néztél oda. Irigyled a hófe-
hér melltartóikat. Megráz, hogy a fanszörzet világos színű is lehet, azt hitted,
mindenki fekete. Mialatt a harmadikosok a lábukat borotválják, ünnepélyes
csönd van, az ágyak sem nyikorognak. Még mindig nincs ötleted, mit szégyell-
hetnél? Majd ők ketten segítenek. De addig is imádkozz, hogy ne te legyél az,
akinek hetekig nincs széklete. (Hogy nem hiszel istenben? Ki mondta, hogy hoz-
zá kellene imádkozni? Itt senki sem istenhez imádkozik.)

Januárban elhatározod, hogy földet gyűjtesz. Ezúttal nem zavar, hogy az
egyik ablakból figyelnek, miközben mélyen belemarkolsz az udvar porhanyós
talajába. Ami a kezeden marad, azt egy üres papírzsebkendő zacskóba szórod,
egy öntapadós etikettre pedig később ráírod – nem a saját, árulkodó kézírásod-
dal, hanem a tanulószoba írógépének szenvtelenül derűs betűivel –, hogy *udvar*,
1982. Mintát veszel a Léta-parti talajból, a víztorony körüli kavicsos földből, de
még a Béke utcai faszorakozóval átítatott homokjából is. Ez az egyetlen szo-
kásod, amit nem szégyelsz. Nem szégyelled, mert nem érdekel. Egyik osztály-
társadat a szalvéta nem érdekli, egy másikat a zsebórák, Paca Lucát a rágott rá-
gók. Mindenki védekezik valahogy.

Szeretnéd, ha sötét lenne, de nem ez az a sötét, amire vágytál.

A rokonszenv jele a távolság. Van egy-két osztálytársad, akivel szívesen be-
szélgetnél, de nincs miről. Amit mondhatnál, szégyelled: a mama nem fogadott
be kóbor tacsót, de iszik, mióta azok a májsárga kancák naphosszat a baromfi-
ólban lógatják a fejüket. Adsz Paca Lucának pegacérnát, és gyorsan lesütöd a
szemed – ez a barátság. Ha tudná, hogy a mama azért iszik, mert elbocsátották
az állásából, és hogy a papa azért vett lovakat, mert a mama inni kezdett, a ma-
mát pedig azért rúgták ki, mert a papa miatt nem tudott figyelni a munkájára,
nem lehetne a barátod. A bizottságot akkor sem hoznád szóba előtte, ha sejte-
néd, mitől izzad. A barátság az, hogy nem nevetitek ki egymást. Van, akit te is
kiröhögsz, de a padtársadat sosem. Vigyáztak rá, hogy ne ugyanabba a szobába
kerüljtek, ezért nem sejtetted, hogy ő is azt hitte, az ágyosztással majd véget érnek
a beszélgetések. Mindenki azt hiszi. Mélyen hallgatsz róla, hogy holnap már
megint jelenésed van odalent. Menj, mondta egy másodikos. Gyere. Tulajdon-
képpen nem érted, hogy ezek a majdnem felnőtt lányok mit akarnak egy majd-
nem gyerektől.

Beszívod, ropogtatod, benne marad a fogad nyoma. Szétkened a szájpapláso-
don. Mielőtt lenyelnéd, nyelved hegyével a bölcsességfogad árkába tapasztod.
Csak az a tiéd, amit megesz, de jobb, ha senki nem látja, mi mindent eszel meg.
Ami beléd kerül, az beszennyeződik – s ha beszennyeződik, tiszta volt. A tár-
gyak, a cselekvések, a gondolatok ártatlanok, te vagy a piszkos. Azon csodálko-
zol, hogyan lehetsz piszkos, ha egyszer semmilyen se vagy. Ha ministráló-
ingekre varrnál aranyozott szegélyeket, neked azt is szégyellned kellene. Majd
megtudod. Bekopogsz. Arra készülsz, hogy ezúttal nem lesz kikészítve szék, mert
most arra kíváncsiak, hova ülsz. Ha székre, hova rakod a széket, ha ágyra, me-
lyikükére. Ha az ácsorgást választod, tudsz-e mit kezdeni a hosszú karjaiddal. A

szenvtelenül derűs hangú lány fönt ül az emeletes ágyon, egy másik lótoszülésben az íróasztal tetején, a harmadik dohányzik, a negyedik teát kortyolgat. Az ötödikre nem fogsz emlékezni. Gyere. Azon mindenki átesik, hogy miután belép, megpróbál valami vicceset mondani. Érezd magad otthon, mondják szinte minden gúny nélkül, s erre te a lehető legrosszabb megoldást választod: az ablakhoz állsz, és félig ülve a fűtőtestnek támaszkodsz. Nevetséges vagy, de nem nevetnek. Lukak mindenhol vannak.

Közlök veled, hogy a Pevdi elsős szakiskolásokat keres norvég mintás kesztyűkhöz, szalagra. Bólintasz. Mivel azonban csupán tíz lányt vehetnek föl, Baba néni a harmadikosok véleményét is kikérte. Megtisztelő, de nehéz feladat, hiszen alig ismerik az elsősöket, úgyhogy volna itt néhány kérdés, amire válaszolnod kellene, hogy tisztábban lássanak. Szeretem a norvég mintát, bátorokodsz közbeszólni. Ki gondolta volna, hogy azok közé tartozol, akik már a kérdés előtt válaszolnak. Nem nézel oda, a szemed sarkából mégis látod, hogy a derűsen szenvtelen lány bólint. Sok mindent látsz anélkül, hogy odanéznél. Persze hogy megegetett volna. Lukak mindenhol vannak, középső ujjad rátalál az ablakpárkány hosszú árkaiba, s most lassú mozdulatokkal simogatja a fa göcsörtjeit meg a fölpattozott festék éles peremét. Kérdést kihagyni nem lehet, különben kizárod magad a pályázók közül. Jó. Nem írásban faggatnak, pedig őket nem az érdekli, hogy elpirulsz-e, amikor azt kérdezik, hány centiméter mélyen található a szűzhártya, hanem hogy tudod-e. Ők már észrevették, hogy a kezed minden repedésbe beletéved, te még nem. Mihez tudnád hasonlítani az ondó szagát, mi az a fityma. Amire tudod a választ, azt alig mered kimondani. Csak bátran, biztat a lótoszülésben ülő. Mi a barlangos test, kérdezi a dohányzó harmadikos. Ha hibáztat, meg kell hallgatnod a helyes választ.

Kérsz cigit, kérdezi a dohányos lány. Lazításképp.

Nem, kösz, mondod, és rémülten megkapaszkodsz az egyik repedésben.

Pedig mennyi mindent vesz el a szádban.

A második feladat egy asszociációs játék: a szenvtelenül derűs lány szavakat sorol egy gépelt listáról, s te a lehető leggyorsabban kimondod, ami a hallott szóról eszedbe jut. Engedd el magad. A lótoszülésben ülő harmadikos stopperrel időt mér, a teás lány egy négy oszlopból álló, vonalzóval megrajzolt táblázatba a válaszaidat és a reakcióidőket jegyzi föl. Ha túl hosszasan gondolkodsz, nem kapsz pontot a válaszra, ha pedig nem kapsz pontot, nem jutsz be a Pevdibe. Eleinte jól haladsz, gyors a reakcióidőd, a marmagasságról a farvíz jut eszedbe, a dézsmáról a pézsmapatkány. Azt mondja, ló, azt mondod, papa. Azt mondja, szégyen, azt mondod, rágott rágógyűjtemény. Azt mondja, váladék, azt mondod, fegyelmetlen. De amikor a lány, aki megegetett volna, azt mondja: kereszt, neked épp a tejbegrízes álom jut eszedbe, s majdnem kicsúszol az időből. Templom, kiáltasz föl az utolsó pillanatban, arról pedig, bár nem kérdeztek, eszedbe jut, hogy jó volna letérdelni – ugye megmondták, hogy itt senki nem istenhez imádkozik. A végén már csak alá kell írnod a jegyzőkönyvet, itt legyél szíves. Két szót hagytaál ki, csalódást keltettél, nem állsz jól, de van még esélyed, te vagy a tizenötödik. Köszönöd. Végső választ csak a harmadik feladat után kapsz, a jövő héten, ha itt lesznek a fiúk. Jó, mondod, és zavarodban kifelé is kopsz az ajtón.

A kezed minden lukra rátalál. Felülethibák, üres csavarhelyek, összeillesztések szintkülönbségei vonzzák az ujjadat. Az egyetlen bizonyosság a hiány. Elég letenned valahova a kezedet, máris megérezed, hogy valami rés van a közelben, valami szünet vagy kiöblösödés. Először csak ráteszed a középső ujjadat és vársz, mintha bőrön át lélegeznél. Aztán legérzékenyebb ujjaddal, a gyűrűssel ellenőrzöd, széleit körbejáród, mélységét kitapintod. A csuklódat rögzíted, a kézfejedet elemeled, majd óvatosan mozgatni kezded az ujjad. Minél gyorsabban és erősebben simogatsz, annál kevesebbet érzel, mégis, addig csinálod, amíg az ujjbegyed fájni nem kezd. Saját magadon ritkán találsz babrálnivalót, zavar, hogy nemcsak az ujjaddal vagy összekötve, hanem azzal is, amit tapintasz. Van azonban a fültöved mellett egy mély és érzéketlen báránymellőkráter, kisujjal lehet simogatni, azt reméled, észrevétlenül. Így tanulsz, így olvasol, így alszol el. Ez az egyetlen pont a testeden, amit ismersz. Tükörbe nem nézel, ruháidat csak ujjhegyed érinted, a hajlataidat nem mered rendesen megtörölni, de a fültöved mellett ez az érzéketlen terület mintha nem a testedhez tartozna. Azt hiszed, büntetlenül hozzányúlhatsz. Épp azért szégyellsz magadhoz érni, mert nem utálsz. És mindent szégyellni is fogsz, amit nem utálsz, arra készülsz. Dohányozni is azért nem mersz, mert nem szeretnéd a cigarettát nyilvánosan a szájadhoz érintgetni. De a báránymellőkrátert észrevétlenül simogathatod.

Jövő héten jönnek a fiúk, mondta a lóbuszülésben ülő.

Már tudod, mit akartak mondani. A képzeleted mindig sokkal előrébb jár, mint az ő mondataik. Bármilyen történet, az mindig kevesebb, mint ami megtörténhetne, s ha nem történik meg minden, az nem rajtuk múlik, hiszen nincs semmi, amit ne mernének megtenni. A mama hazajön a templomból, és miközben leveleszi a cipőjét, azt mondja: attól fél, történni fog valami nagyon rossz. Az már mindegy, hogy a papa iszik-e majd sósavat, vagy a bojler szakad ki a falból, mert a félelmet már átélte. Nem is bizonyos eseményektől félsz, hanem attól, hogy a mama egyszer csak bejelenti: történni fog valami nagyon rossz. Ezért aztán rögtön tudod, mit jelent, hogy jövő héten jönnek a fiúk. Nem lepődsz meg semmin, mégsem hiszel a fülednek.

Senkivel nem beszélsz, mégis tudod, hogy a fiúk a Béke úti technikum diákjai. A technikum testvériskola, Baba néni jóban van a fiúk kecskeszakállas igazgatójával, a harmadikosok ismerni vélik a kapcsolat mélységét. Vannak közös programok: hajókirándulás, sportnap, kórusverseny, de mindenekelőtt az ismerkedési est februárban. Tudod, hogy az ismerkedési esten Baba néni el lesz foglalva a technikum igazgatójával. Baba néni gömborra arckrémtől csillog, nem kell hozzá tíz perc, hogy kollégája társaságában visszavonuljon a vízipálmás igazgatói szobába. A két nevelőtanár sem zavar sok vizet, minden évben úgy tesznek, mintha nem tudnák, hogy a fiúk alkoholt csempészték az épületbe. Fogalmad sincs, milyen csatornán hagyományozódott tovább, de pontosan tudod, hogy ki kell öltöznöd. Vannak elsősök, akik első ízben szörtemenítik a lábukat. Van, aki ekkor veszi fel élete első melltartóját. Te viszont annyira idegenkedsz nyilvánosan benyúlni a kosárba és a melleidet nyitott tenyérrel megigazítani, hogy inkább kombinét veszel föl. Egyetlen alkalmi ruhád van, az évnitő napján vettétek, amikor a kordnadrágot és a melltartót is: fehér, kétrészes gézruha, fekete zsinórszegéllyel a lábszárközépig érő szoknya fodrain és a harang alakú kéze-

lőn. A mamának könnyes volt a szeme a józanságtól (mit szól Isten az iszogatóshoz? – barátnő az, aki elől az ilyen kérdéseket elhallgatod), s azt mondta, gyönyörű vagy. Kirázott a hideg. Milyen ember lesz, akinek ezt a mondatot majd elhiszed. Paca Luca világoskék kartonruhában van, azon lassabban üt át az izzadság. Egyedül a harmadikosok nem öltöznek ki, mivel ők hétköznap is csinosak; legfeljebb egy leheletnyit erősebben húzzák ki a szemüket. Miután a pirosaranyas szendvicsek és a szénsavas üdítők mind elfogynak, a harmadikosok, de inkább csak a bizottság tagjai és a nagy hangúak, kóstolót kapnak a fiúk csempészitalából. Barnított palackból és laposüvegből isznak. Hátrahajtják a fejüket, és kezüket széjjel tárva mutatnak körbe a kollégiumon, mintha ők lennének a házigazdák. Érthetetlen, honnan tudja minden elsős, hogy ez a jel. Gyerünk, lányok. Csak ennyit mond majd valamelyik rózsásabb kedvre derült végzős, mire az elsős lányok némán gomolyogva vonulni kezdenek a lépcsőházban az első emeleti folyosó felé, ahol annak idején a feltornyozott hajú, anyányi harmadikosok tablóit nézegetted mit sem sejtve. Mögöttetek a másodikosok, a menet legvégén, egymással elvegyülve, a fiúk és a túsarkúban kopogó harmadikosok. A folyosón szinte tornasorban sorakoztok fel. Nem mondta senki, mégis tudjátok, hogy sorfalat kell állnotok. Neked egy hatvanas évek elején végzett osztály fényképe alatt jut hely, messze Paca Lucától, örülsz, hogy nem kell látnod az izzadságfoltjait, s hogy Paca Luca sem láthat téged. Amíg a fiúk a folyosó lépcsőház felőli torkolatánál a harmadikosokkal iszogatnak, addig lehet a kövezetet bámulni. Megkeresed, hol romlik el a minták ismétlődése. Épp a lábad alatt. A szemben állók tekintetét kerüled, ők is a tiédet. Ha lenne kinek, azt mondanád: ez a legrosszabb. Mikor aztán a fiúk engednek a harmadikosok unszolásának, s a spárgával kikötött csapóajtók közt belépnek a folyosóra, már nincs hova nézni. Sétálni kezdenek, mint a lócsiszárok. A lányok jobban bírják az italt, a járásukon látod. Kevés fiú nézelődik egymagában: nyilván mást lát, akinek van kivel megosztania a benyomásait. Ha nem kísérné őket sem egy harmadikos lány, sem egy másik fiú, talán nem is éreznék magukat hímneműnek. Ha továbbra is a kövezetet bámulod, megáll előtted az egyik végzős, és fennhangon rád szól: föl a fejjel, ki a mellel, vagy pedig a mutatóujját az állad alá tartva segít fölemelni a tekinteted. Ha az előtted elvonuló fiúkat néznéd, kacérkodásnak vennék, ha pedig a szemben állók feje fölött lógó tablókat, gőgnek, mindenholnan elkapod tehát a tekinteted, és örülsz, ha tüsszentened kell, amiért addig is csukva lehet a szemed. Két másodpercnél tovább sehova sem nézel, mégis sok mindent látsz. Már a szemed sarkából észreveszed, hogy egy lapos arcú, sápadt fiú hirtelen oldalba böki a társát, a fejével feléd int, és a tekintete – szorosán a fényes, fekete zsinórszegélyek mentén – végigsiklik a ruhádon. Nem rád figyel fel, hanem a gézruhásra, a pamutharisnyásra, egyes alig-alig hozzád tartozó részletekre. Pedig a cél épp az lenne, hogy az egészet vegye észre. Amin a haverjával röhög, arra vágyakoznia kellene – ez volna a nőiesség. Csak a részletek neveltségesek. Azért vagy itt, hogy a lapos, homloktalan arcokról még húsz év múlva is ez a csempéarcú fiú jusson az eszedbe. A bizottsági lányok tulajdonképpen nem mondták, hogy itt dőlné el, kit választanak a norvég mintás kesztyűkhöz, de tudod valahonnan, hogy így van: ha itt elkelsz, mehetsz a Pevdibe. Rések mindenhol vannak, hátad mögött összefűzött kezed egyik ujja a lambéria fugáiban ma-

tat. A harmadikos lány, aki biztosan megetetett volna, bólogat, amikor melléd ér. Nem lepődsz meg semmin, mégsem hiszel a szemednek: nyakában vastag, sötétbarna fakereszt himbálózik. Egy széles arccsontú barkós fiú kérdéseire válaszolgat éppen olyan kedvesen, mintha álmodban te kérdeznéd őt valamiről – arról mondjuk, hogy hogyan lehet félbeszakítani egy álmot. Mivel a folyosó másikk ajtaját az igazgatóság zárva tartja, mindenki kétszer vonul el előtted, nem beszélve azokról, akik ide-oda lépkednek a sorok között, és menetiránnyal szemben is tesznek pár lépést, ha valakire fölfigyeltek. Kevesen vannak, akik meg tudnák határozni, végül is mit jelent elkelni. Talán azt, amikor több fiú egybehangzóan állítja valakiről, hogy jó bőr. Talán azt, hogy a felvonulást követő, hajnalig tartó diszkózás közben a táncos keze az elsős lány fenekére csúszik. (Talán azt, hogy a lány nem sópri le.) Már fáj a lábad az ácsorgástól, amikor a földszinten megszólal a zene. Bár a folyosó egy szempillantás alatt kiürül, s a Béke utcaiak és a harmadikosok már odalent ropják, ti egy ideig még nem mozdultok. Ez a legrosszabb, mondanád, de eltelik öt perc, és már magatoktól is tudjátok, mi a dolgotok. Elkézdtek szállingózni a diszkóvá alakított ebédlő felé. Te vagy a tizenhetedik, aki elindul. Nem kifejezetten arra a sötétségre vágytál, ami az ebédlőben fogad. Most már ti is ihatnátok alkoholt, de kevesen éltek a lehetőséggel; néhányan viszont kipróbálják a cigarettázást, s te irigykedsz, hogy van mivel babrálniuk, amíg, ahogy mondják, petrezselymet árulnak. Nem ismerted a kifejezést, de rögtön megérted: félni attól, hogy fölkérnek, és félni attól, hogy nem. Állni a fal mellett, ez a legrosszabb. Ujjad az üres szendvicses asztal élén, bontod a pozdorját. Eltelik félóra, míg a fiúk észreveszik, hogy megérkeztek az elsősök. Először azokhoz mennek oda, akik az udvarra nyíló szárnyas üvegajtóban a letüdözést gyakorolják, így Paca Lucát is fölkérik. A lány, aki megetetett volna, keveset iszik és keveset táncol – pedig táncosa bőven akadna –, inkább csak félreahajtott fejével nézi a forgatagot, s ha előredől, hogy letegye vagy fölvegye a poharát, a nyakában lógó fakereszt hirtelen súlyosan előrelendül, majd súlyosan vissza is zuhan, de a sörösüvegek közül egyet sem ver le, pedig nem rohantál oda, és nem tetted az üvegek elé a kezed – azt majd csak álmodni fogod. Nem nézel oda, de látod Paca Luca izzadt hátát, rajta egy inas lapátkezet szétterpesztett ujjakkal. Te vagy a tizenegyedik, akit az elsősök közül fölkérnek. A papa csak a keringő lépéseit tanította meg, azt is rosszul, négyegyedben, úgyhogy alig mersz mozogni, de a gézruha már a legvisszafogottabb táncmozdulatra is a két combod közé tapad, fönnakad a pamutharisnyán, a harang alakú, fekete szegélyes kezelő pedig, mint egy bohócruha, a csuklódat verdesi. Táncosod, a csempéarcú fiú csak akkor néz rád, amikor biztos benne, hogy nem látod. Baba néni egyszer csak megjelenik az ajtóban, megáll a háromfokos lépcső tetején, körülnéz, jóváhagyólag bólint, majd fénylő orral-fénylő homlokkal újra visszavonul. Alig várod, hogy jöjjön egy lassú szám, amikor legalább a kezedet lesz hova rakni, s a táncosod elől a túlságos közelségben bújhatsz majd el, de amikor egy néger nő kezd énekelni, és a fiú valóban közelebb lép, hogy a lábát finoman a két térded közé nyomja, rossz helyre nyúlsz, és a váll helyett a derekára teszed a kezed. A fiú némán korigál, te pedig rémülten nézel ki a szenvtelenül derűs lányra, hogy látta-e. A papa nagyon magas, alig éred el a vállát, mondanád mentegetőzve, de a fiú ferde mosollyal csak annyit súg a füledbe, szép a kezed. Kiráz

a hideg, a néger nő hajlítgat, minden erődöt megfeszítve összpontosítasz, hogy babrálástól megizmosodott szép ujjaid meg ne induljanak a fiú csontos vállán. Majd a bizottságban megmondják, elkeltél-e, most csak hagyd, hogy a táncosod a nyakadba lihegjen. Nem láthatod, hogy Paca Lucát a táncosa éppen a te hátad mögött vezeti ki a teremből, valami sötét zugot keresni a hideg lépcsőházban. Úgy tudod, két típus létezik: az egyik obszcén szavakat sugdos a fülbe, de semmit nem csinál, a másik nem kér, nem kérdez, csak a keze jár. Ha nem kéred ki magadnak, hogy a csempearcú fiú időnként kicsikét megszorongassa a bordáid alatti puha, húsos részt, lesz mit mesélni holnap a bizottságban. Hány éves vagy, kérdezi, mintha nem tudná. Hol laktok, mintha nem lenne tökéletesen mindegy. Apukád mivel foglalkozik. A válaszról eszébe jut, hogy egy erdélyi nyaraláson a Trabantjukat meg akarta hágni egy ló, s te kizárólag azt nem hiszed el, hogy ők ezalatt a kocsiban ültek. Pánikba esve próbálsz másra terelni a szót, nehogy a hosszúságról szóló részletekbe is beavasson. Pedig nyert ügyed lenne a bizottságban: a minap még azt sem tudtad, mi az a makk, most meg már egy ló nemi szervéről társalogsz a táncosoddal. Kár, hogy ezt elszalasztottad. Behorpadt-e a Trabant teteje. Már nincs erőd az ujjaidon uralkodni. A fiú azt hiszi, át akarod ölelni, ezért olyan erővel szorit magához, hogy alig kapsz levegőt. A kézifék be volt-e húzva. Érzed, hogy a csempearcú a bárányhimlő kráterébe csókol: onnan tudod, hogy semmit sem érzel. Kinézel a lányra, aki épp lehajol, hogy egy részeg másodikosnak segítsen föltápászkodni: leng a fakereszt a nyakában. Majd ők megmondják, mi az a nőiesség. Táncosod azt kérdezi, meglátogatod-e a Béke úton. Mondj igent, majd a bizottságban megmondják, elég-e ez a norvég mintás kesztyűkhöz. Nem elég: menj is el. Nyelved hegye a szájpadrásod domborzatát ellenőrzi, ujjad a fiú vállcsontjának hosszúkás mélyedésében, ritmusra nyelsz, ritmusra veszed a levegőt. Az biztosan kevés, hogy nem háborodsz fel, amikor a csempearcú fiú ágyéka az ölednek nyomódik. Ne tiltakozz, ha nem ismeresz magadra, amikor egy olasz gitáros szám közben titokzatos lánynak nevez. Kezdd mosolyogni, ha a mosolyodat dicséri. S hogy a szájkörüli ráncaid valóban szét-húzott függönyre hasonlítanak-e, másnap a tükörben ellenőrizheted. Attól félsz, hogy megint a derűsen szenvtelen lánnyal álmodsz? Kérdezhettél valamit, amire ő azt feleli: soha senki nem ismer magára. Attól félsz, hogy lassan nem tudsz különbséget tenni jó álom és rémálom között, mert annak kell gyónnod, akiről gyónsz. Azt nem álmodod, hogy letérdelsz, így azt sem, hogy valaki megsimogatja a fejed. Majd azt álmodod, hogy bekopogsz, és a bizottsági szobában nincs más a lányon kívül. Azt álmodod, hogy álmodsz. Azt álmodod, hogy valaki szeret (ez rémálom). Azt álmodod, hogy az álmaidat meséled, azt álmodod, hogy valaki a te álmodat meséli, sajátjaként. Az biztosan kevés, hogy a csempearcú fiú ekkor hirtelen szájon csókol. Pirosarany ízű a szája, érdes a nyelve. Mi a titkod, kislány. Látod Paca Lucát részegen visszatámolyogni, kartonruháját sötétkékre színezte az izzadság, elfordítod a fejed, mielőtt összetalálkozhatna a pillantások. A fiú nyelve a fogaid élet simogatja, belenyal az ínyed előtti árokba. Az izgat fel, hogy semmit sem érzel (ez a titkod). Ha a mama anyuci, a segg picca, az ismerkedési est hús piac, akkor te mi vagy. Ne itt, mondod. Jó, menjünk. Az a titkod, hogy csak szokásaid vannak, nem tulajdonságaid: homokot gyűjtesz, hogy legyen valami, ami a többiektől megkülönböztet, mégis vállalható. Ha bejutsz a

Pevdibe, nyáron sem kell hazautaznod, kapsz szobát az üres kollégiumban, kapsz két pár norvég mintás kesztyűt, kapsz havonta annyi pénzt, amennyi a mama fizetése volt, a felét hazaküldöd, a másik felét anyagokra költöd; az ellátóban veszel stichvarrógépet, pegacérnát és forlontút, hogy szeptemberre olyan ruhát varrj magadnak, ami nem tapad a lábad közé. Ha lesz pénzed, eljátszhatod, hogy miközben különbözöl, nem lógsz ki a sorból. Azt álmodod, hogy nem más vagy, csak különb. Gyere, kislány, mi a neved. Amikor megbotlasz a második lépcsőfokban, a csempearcú fiú ugyanazzal a mozdulattal nyúl utánad, mint amelyikkel te nyúltál volna a sörösüveg felé lóduló fakereszthez. Köszönöm. Gyere. Az a barátság, hogy még csak nem is biccentesz Paca Lucának, amikor látod, hogy az ebédlő előtt toronyba rakott tornaszerek tetején dohányszik a lovagja meg egy másodikos lány társaságában, és látod, hogy lenéz rátok, lenéz a csempearcú fiú kezére, ami a te kezeden folytatódik. Ez a legrosszabb, mondanád, ha lenne kinek. Lenéz, elnéz, ő se köszön. A fiú túl jól ismeri a kollégium félreeső helyeit ahhoz, hogy elsős legyen: az orvosi szoba után gondolkodás nélkül balra fordul, a sötét folyosó végén villámgyorsan megtalálja a hátsó udvarra nyíló ajtó fogantyúját, tudja jól, hogy az ajtót nem szabad becsapódni hagyni, mert kieshet belőle az üveg. A kezedenél fogva egyenesen a szerszamos kamraként használt beugró felé húz, ahol meg lehet kérdezni az elsős lányoktól, hogy félnek-e. A pókoktól, mondod, s a fiú nevet. Mielőtt magához húzna, egyik kezével nyolcasokat rajzol a levegőbe, tudod-e, kislány, mi a pókiszony freudi magyarázata. Amikor megpróbáltad elképzelni, miről beszélgethetnek egymással az emberek, álmodban sem gondoltad, hogy önmagukról. Abban a szemközti ablakban a függöny alja negyvenöt fokban eláll, ne mondd, hogy meglepődöttél. (Te vagy a negyedik, aki ma rálép a gereblye fejére.) Hallod Paca Luca hangját, hallod Baba néni fel-felcsattanó nevetését. Állítólag a távolba nézel, mintha a testek átlátszóak volnának, állítólag úgy nézel az emberre, mintha a tarkójára szegeznéd a tekinteted, szemből. Ha nem ismersz magadra, amikor a csempearcú fiú a nyakad ívét dicséri, bele kell hogy csókoljon. Ha arról sem, hogy szerinte nincsenek gesztusaid, megölel. Ruhásszekrényszagú a bőröd. Nem elég hagyni, hogy a csempearcú fiú rólad beszéljen, viszonznod kellene valamivel. Ez kevés. Te vagy a kilencedik, aki arra vágyik, hogy két kamrahűvös kar megölelje, de ez a fiú heves és izzadságszagú. Ülsz a hűvös kamrában, álmodod, vasárnap délután van, nyelvkönyvi idill, a mama sír, a lovak nyerítenek. Azt álmodod, a papa meghal, de a mama életben marad. Felébredni még jóval azelőtt kell, hogy a mama a kivilágítatlan udvaron elesne, és a kezed után nyúlva, nehezen forgó nyelvvel azt hörögné: fordítva kellett volna, s még jóval azelőtt, hogy a mama lelkésze bölintana: te mondad. Nem te mondtad, hogy te mondad. A csempearcú fiú az ingatag fakorlátnak dönt, hogy azt mondhasa, ne félj, tartalak. Tényleg te volnál az, akinek kesernyés a mosolya? A csempearcú a novemberi kórusesten figyelt föl rád, amikor azt énekeltétek, hogy a balholmi leányok mindig mosolyognak, de sohase nevetnek. A csempearcú a harmadik sorban ült, világoskék nyakkendő volt rajta, meg ugyanolyan árnyalatú műselyem mellény, észrevetted? Sokat köhögött, fáj a torka. Nem, mondod, föl se tűnt, miről szól a szöveg. A sima lábú flegma lányok szerint a fiúkat csöppet sem zavarja, ha nincs róluk mondanivalód. Édeskevés, hogy amikor a fiú azt mondja, nyálizú a hüvelykuj-

jad, te a szájába adod. Háttal állsz az ablakoknak, nem látod, hogy a függöny másik csücske is félrelebben. Ül a mama törökülésben az udvaron és hörög, pedig nem halt meg senki. Azt álmodod, a papa föltámad (tehát megint meghalt), de ezt az álmot lehetetlen félbeszakítani, mert ez csak egy kulcsolás és egy ajtónyitódás. A fiú a kezedet csókolgatja, amíg a ruhák engedik, végigaraszol a bőrdönön a cserepes szájával, másik kezed a korláton, nincs kedved a fejére tenni. Te vagy az ötödik, akinek a lába közé nyúlnak. Nyílik az üvegajtó, felismered Paca Luca nevetését, egész életében nem nevetett annyit, mint ezen az estén, nem akarnak titeket zavarni, a padokhoz mennek, a lépteik ritmusáról tudod, hogy mindketten be vannak rúgva. A fiú az, aki a cipzárt lehúzza, és a nyíláshoz vezeti a kezéd, sokat nyomhat a latban, ha nem vonakodsz. Azt álmodod, vasárnap van, és gyenge huzat emelgeti a csipkefüggönyök alját; a két ablak közt egy fikusz és egy pocsolyafa. Akkor alszol jól, ha növényekről álmodsz, a pocsolyafa nem beszél, nem hörög, nem etet, végig lehet álmodni, meg se izzadsz, senkinek nem lóg az álomba a válla, te magad sem vagy ott (a forró, fingszagú nyári huzatot persze érezni véled a bőrdönön). Nem látjuk, milyen arcot vágsz, de sejtjük, hogy a csempearcú fiú farkáról egy teknősbéka ráncos nyaka jut eszedbe, a reakcióidőd nem rossz, aláírtad, nyoma van. Ha kedvet kapsz, meg lehet ismételni a Béke utcában, az évek óta bevált kiskapuk előtted is nyitva lesznek, időben megtudod, hogyan lehet észrevétlenül a fiúkollégiumba jutni. A csempearcú épp megfogná a melledet, ha lenne, amikor Paca Luca elájul, s a sötét udvar legvilágosabb pontja egy pillanatra az ő sápadt arca lesz. Kezünk elengedi a függönnyt, lábunk sietve az udvarra visz, a szívünk, a mi jó szívünk nem engedi, hogy ilyen túlzásokra ragadtassa magát egy elsős. Futunk, lihegünk. Paca Luca lehányta magát, de a ruhánkkal mit sem törődve alányúlunk, a nyakunkban himbálózó fakereszt állon üti szegényt, s miután felültettük, arra kérjük, hogy feszítse hátra a nyakát, míg mi a tenyerünkkel a tarkóját nyomjuk. Lehet, hogy ilyenkor nem ezt kell csinálni, de azt mégsem hagyhatjuk, hogy az okádékában fetrengjen. Nem lesz semmi baj, s ha mégis, ott leszünk mi is. Te és a csempearcú vagytok az első báméskodók, ruhád már visszagombolva, a fiú slicce fölhúzva. Jól tudjuk, mi jut eszedbe Paca Luca hörgéséről, de az álmaidba, bár ismerjük őket, nem szólhatunk bele – a fejét pedig csak annak simogatjuk meg, aki a sárga földig leissza magát. Azt is sejtjük, hogy Paca Lucát ki fogják venni az iskolából, mert Baba néni minden igyekezetünk ellenére valahogyan tudomást szerez majd az esetről, és aztán, épp mert lelkiismeret-furdalása lesz, amiért egész este a fiúkollégium igazgatójával nyalatta magát, a szülőket is értesíti a sajnálatos eseményről. (Örülsz neki, hogy Paca Luca elmegey az iskolából, ez a barátság.) Azt is sejtjük, mi jut eszedbe a norvég mintáról, de azt honnan tudnánk, hogy bekerülsz-e a Pevdibe. Te vagy a tizenhatodik, aki azt hitte, hogy mi döntünk egy ilyen nagy horderejű kérdésben, sajnáljuk, hogy félreértettél valamit. Egyet mondhatunk: ha mi döntenénk, bekerülnél. Te volnál a tizedik. Közben megérkeznek a szobádból a márványos lábú flegma lányok – nem túlzás azt hinni, hogy ők lesznek a hírvivők –, meg még néhány másodikos, mi mégis inkább neked mondjuk, mielőtt Paca Lucát kétfelől feltámogatnánk, hogy *fogd ezt a rózsafüzért, ezzel babrálj.*

Tej

1966 januárjában tüdőgyulladást kaptam a bölcsődében. Nem volt rá elfogadható magyarázat. És minden magyarázat volt, a neonfény, a farostlemezből készült lambéria, a nejlonköpenyes dadák. Mikor egy hét múlva úgy-ahogy gyógyultan újra bevittek, miközben a tél szorítása nem enyhült, azonnal belázasodtam megint. A számat herpeszek lepték el, visítva tiltakoztam, ha megláttam a műanyag pohárban a műanyag kakaót, a műanyag tányéron a műpépet. Akkor határoztam el, hogy szakács leszek. Bár még azt se tudtam, hogy van ilyen foglalkozás.

Mai fejemmel nem hiszek a lélekvándorlásban, csakhogy a mai fejem akkor még egy tegnapi ember feje volt, és az ő eszével volt tele, még emlékeztem rá, hogy van egy másik, emberibb élet is. Nem bírtam elviselni a bölcsőde hideg és száraz poklát. Kétségbeestem. Nem akartam ezt az életet. Inkább kiszállok, magára hagyom a csenevész babát, aki úgyse tűnik valami életképesnek, és akivel egy élet úgyse lesz valami nagy dolog. Egyáltalán, ilyen helyre kellett születnie? Mi ez az ország, kik ezek az érdektelen emberek? Vagy fölmentenek ez alól a furcsa gyerekbörtön alól, ahová napra nap behordanak, vagy meghalok, durván és mohón, ahogy a középkorban a gyerekek, ha nem születtek elég jó családba. Meghaltunk kényeskedőn és önzőn, kis testünket vadidegen anyák ölelték, de mi nem akartunk abban a testben maradni, amit tőlük kaptunk.

Ki kellett vegyenek a bölcsiből.

Az sem volt sokkal jobb. Anyám, nem tudom miért, vagyis ma már tudom, de akkor nem értettem ezt a világot, ahol az anyák napközben el vannak tiltva a gyerekeiktől, nem maradhatott velem. Vigyázókat kellett fogadjon. Az egyikén rajtaütött napközben. Engem a fürdőkádban talált meg pucéran, nem égett a lámpa se, a szárazdajka odakint a saját gyerekével játszott. Kész csoda, hogy újra be nem lázasodtam. Talán megtévesztett a sötét, és azt hittem, hogy már nem is élek. Összetévesztettem a halállal azt a hideg fürdőszobát, az angyalok suttogásával a kintről behallatszó gyerekgőgicsélést.

Aztán megjött nagyapám Bakonymérőrről, megnézett magának, még aznap hazautazott, és azt mondta nagyanyámnak: Fölmész Pestre, elhozod a gyereket, mert ott meghal. Így hát nem haltam meg. Mert valaki belelátott a kártyáimba. Keresztüllátott rajtam. És nem akarta, hogy meghaljak. Úgy látszik, megszerezett. Ő már azt a gyereket látta bennem, akivé majd formálni fog, nem a finnyás régi embert, aki voltam.

A szüleim nem szívesen adtak, de adniuk kellett, mert nem volt más megoldás. Akkoriban még nem lehetett a gyerekkel otthon maradni. Dolgozni kellett.

Persze dolgozniuk kellett a nagyszüleimnek is. Csakhogy nem mentek messzire, az utca közepén álló házuk egy étteremben végződött, ott volt nagyapám üzletvezető, a főzést nagymama irányította, amikor egyáltalán főztek, és nem korlátozódott az egész a kocsmai szolgáltatásra. De azért így is felfogadtak mellém egy sváb öregasszonyt, hogy ő vigyázzon rám napközben.

Rajongásig megszerettem nagyapámat, a többi meg már jött magától. Az, hogy elfelejtsem a nyelvet, melyen előző életemben beszéltem, és hogy megtanuljam ezt a furcsa, lehetetlen másikat.

Evvel a nyelvvel együtt szerettem meg nagymamát, és a harmadikkal, a svábbal, amit csak a faluban beszéltek így, és alig hasonlított nagy testvérére, a németre, szerettem meg a fekete kendős öregasszonyt, ómamát. Vele svábul beszélgettünk, ezen a nyelven előbb szólaltam meg, mint magyarul, félredobtam az apa, mama, nagypapa szavakat, óma, mondtam a fogatlan néninek, ő mosolygott és szeretett.

De rajongani mégis nagyapámért rajongtam. A titokzatos emberért, aki minden gyereke és nőre varázsos hatást gyakorolt, nagymama nem kis bosszúságára, mármint, ami a nőket illeti, akik aztán engem is megszerettek, mert a nagypapámat látták bennem, tulajdonképp minden alap nélkül.

Mégis ennek a rajongásnak és összetévesztésnek köszönhettem az életem. Ugyanis Bakonymérvén tavasszal újra megbetegedtem, már ki akarták hívni a papot, mikor nagyapámnak mentő ötlete támadt. De nem mondhatta el senkinek. Megfogott, becsomagolt egy vastag pokrócba, és kiment velem a locspocsba, olvadásba, én addig lényegében még nem láttam falut, az utak még nem voltak lebetonozva, sár, rohangáló disznók, gágogó libák, loncsos, de megjuhászodó kutyák futkostak mindenfelé, csak néha egy-egy ember, a többség ilyenkor a bányában vagy a téaszben dolgozott. Jártányi erőm nem volt, de a pokrócból kedvtelve néztem ezt a társaságot, azt hittem, itt többnyire állatok laknak, amiben persze nem tévedtem, de talán azt is hittem, hogy az uralom is az övék.

Utcák során vitt végig nagypapa, kellemetlen kora tavaszi szél füttyült a fülembe, belülről fűtött a láz, éreztem, hogy csak akarnom kéne, és meghalhatnék, de nem voltam biztos benne, hogy tényleg akarom. Most és itt már nem akartam annyira, bár még így se féltem a haláltól.

Végre befordultunk egy faluszéli házba, fiatal, nagyapámnál, de még nagyanyámnál is jóval fiatalabb nő jött ki elénk az udvarra. Franci, te vagy az, ilyenkor? Semmi baj, nincs itthon a férjem. Látni akartad a gyereket?

Nagyapám bölintott, bementünk a földes padlójú konyhába, a nő, akit nagyon szépnek, de egy kicsit félelmetesnek is találtam, kinyitotta a sparheldt ajtaját, és kukoricacsutkát dobott a tűzre. Hátul, a sarokban nálam jóval kisebb gyerek kapaszkodott az őt a konyha többi részétől elrekesztő farácsba. Megismertem, ez furcsa volt. Ismertük egymást még előző életünkből. Nagyapám letett a földre, kiengedett a pokróc szorításából. A nagybátyád, mutatott a porontyra nevetve, és szájon csókolta a fekete hajú nőt, akinek ez szemmel láthatóan hihetetlenül jólesett.

Szeretnék kérni valamit. A gyerekről van szó. Gyenge. Nagyon gyenge. Erőre volna szüksége.

A nő elpirult, és nagyapám lába közé nyúlt, gesztusát pontosan értettem, ismertem ezt a mozdulatot, ahogy alulról elkap az ember lánya egy férfit, és végre rájöttem, hogy előző életemben nő voltam, amiből az is világos lett, világos, még hozzá végérvényesen, hogy most meg fiú vagyok, és ha megérem, akkor férfi leszek. Olyan, vagy ha nem is olyan, de hasonló férfi, mint nagyapám. Tudtam, hogy olyan ügyse lehetek, ahhoz nem lett volna szabad mindenre rájőnnöm, és most a halál szélétől heccelnem magam. Talán a szerelemben haltam bele előző életemben?

Most már élni akartam, mohón és buján, amilyen nagyapámnak és ennek a nőnek a viszonya volt, megtántorodtam és elestem. Elájultam. Nekicsapódtam a forró kályhának, de a melege inkább jólesett.

Látod, mondom én, mordult rá a nőre nagyapám. Az utolsó pillanatban vagyunk.

Azt akarod, hogy...?

Nagyon hálás lennék! Mondta, egyelőre nem velem törődött, elkezdte a nő blúzáját gombolgatni, miközben a száját finom csókokkal borította. Nem is gondoltam volna, hogy ez a csodálatosan vad ember ilyen gyengéd is tud lenni.

Közben, hogy jobban lássam, mit csinálnak, tíz centire kiröppentem a testemből. Aztán a nő melle magasságába emelkedtem. Abból, hogy mennyire szeretném megpillantani azt a mellet, arra gondoltam, talán mégis férfi lehettem előző életemben. Vagyis megtörtént a csoda. Már nem voltam képes visszaemlékezni.

Nagyapám szőlőműveléstől és boroshordók görgetésétől kérges keze széttárta az inget, két hatalmas mell vált láthatóvá, amíg rejtve voltak, nem is volt sejtethető, mekkorák. Valami belső életerőtől feszültek, a csecsbimbó sötétvörös keretben ült, de akkorában mint egy kistányér. A tányéron meg egy keskeny pohár, egy cserépkupica állt. Ahogy a konyhai asztalra dőlve hanyatt vetette magát a nő, a melle magasra emelkedett, mint két egymás mellett levő bazilika kupolája, vagy két porosz katonai süveg. Csak nem porosz tiszt voltam előző életemben, talán ezért tanulom olyan lendületesen óma svábját, és amit felejtésnek hiszek, az inkább emlékezés? Az egyik bimbóból vékony sugárban egy kis tej fröccsent ki. Már csaknem egy méterre távolodtam el annak a másfél éves kisfiúnak a szájától, akivel épp kezdtem volna összeszokni, de nem lehetett ellenállni a kísértésnek, odaröppentem a mellre, és lelki szájamat az egyikre rátapasztottam. A másikra nagyapám borult, hallottam, hogy nyel egyet. A nő már kezdte fölgyűrni a szoknyáját, de nagyapám borzongva felállt.

Milyen jó zsíros, mondta. Tíz centire lebegtem a szájától, láttam, hogy fogai kicsit megsárgultak és erősen megkoptak a sok női nyak és comb szívogatásától.

Akkor megengeded?, kérdezte, és fölkapta a már élettelen kis testet, akinek vagy fél perce nem vert a szíve, de most a mozgástól talán dobbant egy-kettőt, és odatette a mellre.

Abban a pillanatban visszazuhantam a fiúba. Kinyitottam a szemét. Láttam a mellet, most tényleg láttam, nem csak úgy képzeletben, sőt megéreztem a tej mámorító szagát, és bár legalább egy éve fölhagytam a csecsemő hivatással, most mohón szopni kezdtem. Éreztem, hogy a nőnek jólesik. Hogy ellazul alattam.

Miket tudsz kitalálni! Te vagy a legjobb szerető a világon, susogta és elaludt. Fél óráig ittam a tejet belőle, és elmúlt a lázam. Mikor nagyapám fölemelt a mellről, úgy láttam, a sliccét is gombolgatja. Valami tavaszi ánizsos szag keringett a levegőben, a sarokban levő baba, nagyapám legkisebb fia pedig kataton ritmusban gügyögött.

Minden reggel elhozom ide a gyereket, amíg össze nem szedi magát. Ha délig nem érkezőnk meg, lefejsz egy bögrével, és este elküldöd hozzánk a férjeddel. Azt fogod mondani, hogy kecsketej.

Mit gondolsz te rólam?

Rólad? Rengeteg mindent, de hidd el, csupa jót. Most már nemcsak egy gyermekem anyja vagy, hanem az unokám megmentője is.

Vegyél feleségül!

Férjnél vagy.

Öld meg! Én nem szeretem ezt a rossz szagú telepest.

Csak verekedés közben ölök.

Akkor verekedjetek össze.

Azok az idők már elmúltak.

Félsz?

Igen, félek. Tudod, hogy engem egy éven át mindennap megverték a börtönben.

A férjem dolgozott a börtönkonyhán, szerinte nem voltak verések.

Legyen neki igaza. De nem ölöm meg. Nem verekszem össze vele. Kést se hordok már magamnál. Viszont ő naponta, vagyis amikor nem tudom idehozni a gyermeket, műszak után vagy előtt elszalad hozzánk a tejjel. Itthagytok egy féllitres kannát. Ha nem tudod megtölteni, önthetsz bele egy kis kecsketejet.

Szeretlek.

Nem mondj ilyet. Nem szabad. Nem engedhetjük meg magunknak. Én a feleségem szeretem. De téged föl akarlak zabálni.

Nem csak az uramon állsz bosszút ezzel?

Eddig nem tudtam, hogy ott dolgozott. De örülök neki, hogy megtudtam. Na gyere Palkó, hazamegyünk.

Én azonban nem akartam elmenni. Odaszaladtam a nőhöz, aki csak most állt föl zsibbadtan a konyhaasztalról, ahol annyi minden történt már az életben és az utóbbi fél órában, megöleltem, fejem odaért kövérkésen domborodó hasához, melléből ráadásként egy csöpp tej a homlokomra hullt, és azonnal belém szívódott, mint száraz földbe az eső. Okosabb lettem.

Nem maradhatnék itt? Szaladt ki a számon.

Úristen, hiszen ez a gyerek beszél, hüledezett nagyapám. Ez már sok is mára. Mit fogok otthon mondani? Az asszony rögtön rájön. Kérlek, ma még ne szólalj meg, ha kibírod.

Ómával már régóta beszélgetünk, mondtam.

Ő is tudja?, kérdezte a nő, de nagyapám csak legyintett. Kitépett az öleléséből, megint beleburkolt a pokrócba, hazaindultunk.

Másnap nem mentünk sehova, és estefelé csakugyan kopogtak. A telepes volt az, egy nagy böszme, de szemmel láthatóan igen gyáva ember. Letette az apró pléhkannát, aztán már fordult is ki a házból. Meghoztam a kecsketejet, morogta. Nagyapám elő se jött, csak amikor az az ember már három sarokkal odébb járhatott. Éreztem, hogy a telepesnek ott, akkor az alkonyati szélben kicsordul egy csepp könny a szeméből, de úgy tesz, mintha amiatt a kurva hideg miatt lenne. Megint fagyott, a konyhaablakon jégvirág rajzolódott ki, gyönyörködve néztem.

Nagyapám rápillantott az ajtó mellett álló kannácskára. A kecsketej?, kérdezte.

Óma főlemelte a földről, beleszagolt. Ez nem kecsketej, morogta, nagyapámra hunyorított, aztán rám. A gyerekeknek lesz?, kérdezte.

Akkor őt szerettem a világon a legjobban. Kicsit megmelegítette és megcukrozta. Egy nagy karéj kenyeret ettem hozzá.

Lelket venni

Faust elkérte Roxánát. A Pokol ügynöke odaadta. Most úgyszólván rá szüksége, mondta, három napig távol lesz, különösen, ha addig Faust se tart igényt a jelenlétére. A professzor úgy tett, mintha meglepné és meggondolkodtatná a kapcsolattartás kimaradása, ám igazából örült neki.

- Menj csak – mondta Graumannak –, intézd a dolgaidat.
- Nincs szükségem semmire?
- Előreláthatólag nincs. Csak a gyakoronkodra.
- Azt csinálsz vele, amit akarsz. Amire utasítod, megteszi.
- Mikor indulsz?
- Most – mondta a Pokol ügynöke.

Mindenesetre Faust várt egy napot. Nehezen múltak az órák. A professzor kínjában adminisztrációs munkákat intézett. Graumannal péntek este beszélt, szombaton este becsukta dossziéit, elrendezte őket a polcain, és a gyakoronokért ment. Roxána albérletben lakott két másik lánnyal együtt. Amikor ajtót nyitott, ugyanazzal az okos, nyugodt tekintettel nézett Faustra, mint nemrég Orth Péter pincéjében. A professzor csak annyit mondott, hogy elviszi Roxánát. A lány megkérdezte, mit szeretne, hogyan öltözzön. Olyasmit vegyen fel, felelte a professzor, amit nem sajnál. Ő nem sajnál semmit, mondta Roxána, amire a professzor bólintott. Otthon volt a két másik lány is. Tanultak, de az egyik felnézett a jegyzetéből: biztosan elég lesz egy? Nem akarja-e a prof, hogy ketten vagy hárman menjenek vele abba a buliba? A professzor azt mondta, köszöni, de számításai szerint 1 pontosan azonos az aznap estére szükséges és elégséges kísérőinek számával.

Roxána spagettipántos fekete ruhában jött elő, és olyan szandálban, amelynek szintén nagyon vékony, fekete pántjai voltak. A lányok jó szórakozást kívántak nekik. A professzor azt mondta, meglesz, és előrement.

Október vége volt, de az idő szokatlanul meleg. Gyalogoltak a városból kifelé. Az utat Faust sokszor bejárta gyerekkorában és azóta is nem egyszer. Az évek során itt-ott kicserélődtek a házak, földszintesek helyébe négyemeletesek épültek, de az erdő ugyanott kezdődött, ahol harminc évvel azelőtt. Elemlámpát nem hozott magával. A hold adott egy kevéske fényt, azokban a napokban emelkedni kikerkedni. Faust jól emlékezett, merre fordul az ösvény, hol vannak emelkedők. Kamaszkorában sokszor jött erre, hol egyedül, hol a társaival. Mindenkinnek a nevére emlékezett, a becenevükre is, a csúfneveikre, a szemük színére, a jellegzetes ruhadarabjaikra, még a szüleik nevét is fel tudta idézni. Hány ostoba, felesleges adat! Mekkora helyet fel lehetne szabadítani a memóriájában hasznosabb tartalmak számára!

Ha tudná az ember, hogy honnan lehet behozni azokat a hasznosabb tartalmakat.

Egyszer szurokfáklyát csinált, azzal vezette a társait. Regényekben olvasott fáklyásokról és fáklyás vonulásokról, és aztán nem nyugodott, míg ki nem találta, hogyan készíthet ő is igazi fáklyát. A forró szurok rácsöppent a kezére, de túrta. A cserjésből közvetlenül előttük kiemelkedett egy bajszos férfifej, és ordított, hogy kibeleezi azt a világitótornyot, ha közel jön. Aztán egy női hang a bokor aljából, nyugi, hagyja békén a srácokat, a bajszos foglalozzon inkább csak vele, azért jöttek, nem? Dühöngeni mindenki tud, baszni a jelek szerint nem.

Roxána nem kérdezte, miért jöttek. Mikor Faust hátranyújtotta neki a kezét, megfogta, hagyta magát vezetni. De Faust úgy érezte, a szilfid a segítsége nélkül is biztonságosan járna, legalább olyan jól kiismeri magát, mint ő.

Húsz percig se kellett menni, és elérték a sziklát. A szikla aljában volt egy barlang. Állítólag már az őseMBER is lakott benne. Miért ne lakott volna? Faust meg a társai egyszer sem aludtak ott, pedig tervezgették. Csak kijártak oda szörnyűséges italaikkal és füstölínivalóikkal. Nemcsak fiúk tették meg ezeket az esti utakat, de lányok is. Leültek körben egy lapos kő köré, egy fiú, egy lány. Mindig volt körző valamelyiküknél. Száznyolcvan fokra kinyitották, megpörgették. Akire az acélhegy először mutatott, az elment a barlangba csókolózni azzal, akire másodszor. Persze ha az első fiú volt, a második körben csakis lány lehetett a választott; ez ilyen társaság volt, logikátlan: először rábízták magukat a sorsra, aztán habozás nélkül felülbírálták a végzését. Egyszer az egyik fiú nem volt hajlandó bemenni a barlangba azzal a lánnyal, akit a körző kijelölt. Csinos volt pedig, olyan fekete, korán érő. Az énektanár Carmennek nevezte, és ha tehette, meg-megsimogatta. A fiú pedig igazi szépfiú, és az osztály legjobb tanulója volt. A Carmen nem titkolta, hogy szerelmes belé, de szerelme gyöngeségnek minősült, és sokat levont a szépségéből. A szép tanuló nem akart vele csókolózni. Mi legyen?, a fiú kijelentette, ő lemond akárki javára. Jó, akkor jöjjön a barlangba a Faust, bökte ki erre a Carmen. Mint felvételinél a másodikként beírt intézmény, egyetem helyett főiskola, úgy fogadta a lány száját Faust. Azok az ajkak addig nem találkoztak más ajakkal, a Carmen saját bevallása szerint joghurtos üveggel tanult csókolózni.

A professzor ezúttal körző helyett kést hozott magával. Az apja fanyelű bicskáját. A nyél sötét volt, csaknem fekete, és olyan simára kopott, hogy annál simábbat Faust soha életében nem tapintott. A penge nehezen nyílt, a körömvájat túl sekély volt, mintha az évek során elkopott volna, bár ha valami nem kophat el, az épp a vájat, mindegy, a penge kipattant, és ahogy kell, csillogott a holdsugarban.

Faust leereszkedett a lapos kő mellé. Intett Roxánának, telepedjen le vele szemben. A szilfid kibújt a szandáljából, és térdre ereszkedett, a sarkára ült. Figyelték, amint a professzor apjának kése a kövön pörög, aztán megállapodik. A tét nem volt nagy, hiszen a választék se bőséges; mindenesetre a sors nem akadékoskodott: a nyél határozottan a lány, a hegy pedig a férfi felé mutatott.

– Hozzad! – mondta Faust, és előrement a barlangba.

A zakójából kibújt, eldobta. Az ingét magán hagyta, de kigombolta. Trikót nem viselt. Lefeküdt, és azt mondta:

– Itt belevágsz – a gyomra tájékán húzott egy vízszintes vonalat. – Nem kell mélyen. Egy napot se koplaltam, és semmi szükség rá, hogy kijöjjön, amit ettem. Szóval hagyjuk békén a beleket. Olyan széles lyukat vágj, hogy a kezed beférjen. Mint egy zseb.

Roxánát nem kellett kérdezni, hogy érti-e. Akármilyen sötét volt a barlangban, látszott a testtartásán, a szeme csillanásán, hogy érti. Faust úgy érezte, egy nőt se tisztelt annyira soha, mint Roxánát. Vagy ez volna a szerelem? És egyik ismerősének se volt olyan érzékeny keze, mint ennek.

A barlang száján benézett a hold.

– Benyúlsz, és elindulsz felfelé. Rögtön lesz egy fal, ami az utadat állja. Tapintsd ki, ahol gyenge, ahol meg akar nyílni előtted, és told át rajta azokat a mindennél szebb ujjaidat.

Őszintén beszélt. Elöntötte a gyengédség, a hála Roxána öt megváltó ujjá iránt.

– Csináld!

Fájt, de a fájdalom jólesett neki. Sokat várt attól, amikor a keskeny kéz a nyíláson át beléhatol, de ahogy megtörtént, még annál is finomabb volt, mint amit elképzelt, kimondhatatlanul jó. Végbement, amit elgondolt.

Látta, hogy a lány ajkai szétnyílnak, aztán hamar összezárulnak megint.

– Mondd ki! – buzdította Faust.

– Nem.

– Kimondhatod.

– Nem próbáltál ki egyszer se.

Az ujjak hegye a rekeszizmon siklott ide-oda. Roxána kereste a leggyengébb pontot.

– Tudtam, milyen vagy.

– Jó lett volna, ha egyszer legalább szeretkezünk.

– Tudom.

– Jó lett volna, ha szeretkezünk – suttogetta a Pokol ügynökének gyakornoka, és átszakította a rekeszizmot.

– De hát épp azt csináljuk – suttogetta Faust János. Boldog volt, mint soha. – Haladj afelé, ami dobog. Keresd meg. Fogd meg. Szorítsd meg. Tépd ki. Dobd el.

A sötét folt. Kiszakadt belőle, még látta szállni. Leesni nem látta. Nem is halotta.

*

A professzor otthon ébredt. Méghozzá arra, hogy éhes és szomjas. Kiugrott az ágyból, nyújtózkodott. A konyhába nem tudott bemenni, mert Márta, a takarítónő éppen a padlót mosta. De felajánlotta, hogy elkészíti, amit a professzor úr szeretne. Faust teát kért és három tojásból rántottát. Aztán helyesbített: legyen hat.

Visszament a szobájába, kibújt a pizsamájából, és tornázni kezdett. Csodálkozott, milyen könnyedén hajlik mindene, aminek hajlania kell, és hogy feszül, aminek feszülnie. Hatszáz fekvőtámasznál tartott, amikor megérezte a sülő tojások és a pirítós kenyér szagát. Nem zavartatta magát, lenyomott még hatvanhatot, aztán kiballagott reggelizni.

A rántotta tányérban, a pirítósok kosárkában felstócolva, a tea csészében párállott. A takarítónő nem volt látható, aminek a professzor örült, mert nem szerette az idegeneket a lakásban. De a reggeli tagadhatatlanul jólesett. Elégedett

volt Márta művével is, meg saját magával is: bátor és helyes döntés volt háromról hatra emelni az elkészítendő tojások számát.

– Nem zavarok?

Grauman állt meg az asztal mellett.

– Hoztam újságokat.

– Köszönöm – mondta Faust. Kicsit erőlködni kellett, hogy rájöjjön, ki ez a férfi a konyhájában.

De eszébe jutott.

– A legújabb kutatások szerint a tojás nem is árt a szívnek meg az ereknek – közölte a Pokol ügynöke, és leült a professzorral szemben. – Elárulom, hogy cégünk ajándékként kaptál egy új szívet. Amikor azt mondom, új, az azt jelenti, hogy ez most már tényleg mindent kibír. És lesz még néhány ajándék. Amolyan kis bónuszok. Majd sorban megkapod.

Ehhez jó képet kellett vágni.

– Köszönöm!

– Szívesen.

Az egyetemről felhívta Roxánát. Barátságos géphang közölte, hogy az előfizető pillanatnyilag nem kapcsolható. Ugyanazt mondta tíz perc és húsz perc múlva is, aztán még hússzor a nap folyamán.

Este Faust elment az albérletbe. Az egyik lakótárs azt mondta, hogy a csaj eltűnt. Megkérdezte, miben segíthet. Társaságra van szüksége a professzor úrnak erre az estére is? Faust szétnézett, még a szilfid szobájába is bement. Semmi személyes, semmi szag. Az ablak nyitva volt. Az ablakdeszkán halott éjjeli lepkét forgatott a szél. Faust egy jegyzetlappal felemelte, gumis írómappára helyezte, magával vitte.

Pincér, ahogy ezüsttálcán kaviárkupaacot szállít.

Egy hétig megvolt a lepke, Faust nem nyúlt hozzá, de időnként megnézte. Egyszer vagy kétszer nagyítóval is. Az apjától örökölt egy hatalmas nagyítót. A szemeit vizsgálgatta a lepkének. Kereste Roxána tekintetét a száraz dudorokon. Egy jelet. A lány búcsúüzenetét a száraz szárny mintái közt. Vagy Graumannét, kaján fenyegetést.

Csak a természetes, de minél tovább szemléli az ember, annál valóságoszerűlenebbnek tűnő formák.

Egy hét múlva megint jött a takarítónő. A professzor szobájába belépnie se volt szabad, nemhogy ott takarítania, rendezkednie. Valamiért akkor mégis vette a bátorságot, és bement. Porszívózott és rendet csinált. Faust attól kezdve nem találta a lepke tetemét.

Volt bátorsága, és szemétre vetette?

Az Ördög adta, az Ördög elvette.

Ehhez is jó képet kellett vágni.

Ő elpusztult, én nem pusztulok.

Gyűjtsen egy gyertyát? Gyűjtsen fel egy erdőt? Egy házat? Egy országot?

Mit segít egy felégetett erdő egyetlen lény eltűnésén? Egy szempár csillogásának elvesztésén? Mit változtat a büntudaton?

Önellátás a századfordulón: tudományszervezés, könyvek és pásztorköltészet

Háromrészes episztola-ciklus

1. Irodalomtudomány-szervezés

Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok
Dr. Lipták András
Elnök
OTKA Bizottság

Tárgy: Új OTKA pályázat fogadása

Tisztelt Elnök Úr!

Ezzel a furcsa-merész kéréssel fordulok Önhöz,
Lipták úr, ki az OTKA Bizottság elnöke éppen:
Pusztá-merő méltányosságból most, csak ez egyszer,
Szíveskedjék egy kicsit oldani jól ama gyepelön,
Melynek a túlsó végén ott vágta az OTKA-
Pályázat leadási határidejének bőszi paripája,
Míg az elülső szárát (úgy tudom) Elnöki jobbja
Fogja erősen, s el nem ereszti sosem: bizonyára
Eskü s egyéb nagy-erős kötelek készítetik erre.
Ámde elég komoly és nyomatékos az érv meg az indok
(Gondolom én), mi e csöpp lazaság fele hajtani képes
Elnöki szívét, és (az amúgy helyesen szigorított)
Május másodikán kelt bélyegzési határnap
Egy kicsikét kitolódna: borítékom bizony ekkor
Befogadásra találna Önöknél. Jól tudom én, hogy
Szemtelen, arcpirító ez a kérés, mert precedenst szül
– Vetheti ellene bárki. Az effajtanak azonban
Vasból van kebelében a szíve, ha semmibe nézi
Csöppnyi halasztásom mentségeit, ó Prezidens úr!
Mást mondok Teneked, Te pedig vedd jól a szívedbe

(Itt csak a versmérték s -hagyomány készlet tegezésre):
Késve pecsételt OTKA-borítékim beborító
Környűállásit most gyorsan elősorolom mind.
Mint amidőn vak Phémiosz, isteni dalnok eseng a királyhoz,
Vagy mikor agg Priamosz keseregve siratni be vágyja
Hektórt, s jól megszállja ezért amaz isteni ihlet
(Argoszölő, ugyebár), s kíséri az agg fejedelmet,
Hogy tegye meg, mit egy ember sem tett eddig a földön: –
– Így vagyok én is, jóllehet épp nem is ekkora tétellel.
Áldott állapotában (két hónappal előtte születésnek)
Kis feleségemet én kórok házába bevittem,
S rám szakadott imígyen minden teher im, a családban:
Pályázat, gyerek és... és gondolhatni a többit.

Tiszteletem teszem és kérem, ha lehet, borítékim
(Száma melyeknek öt) énnékem csak vissza ne küldjék,
Ám bírálják el hamar – úgy, ahogy egykor: a múltkor,
Féltucat évvel előtte (körülbelül) én elnyertem
Pénzeket OTKÁ-tól kutatásra, amit meg is ítélt
És bírált értőn a Modern Filológia Zsúri,
Értékelve „kiválónak” mindazt, amit írtam
Ebben a tárgykörben s szeparált könyvben ki is adtam.
Tiszteletem még egyszer, s őszintén bizom Önben.

Budapest, Ludovika tér, 2000. május 8., hétfő

2. Könyvásárlás

Válaszlevél az antikváriusnak

Nemrég kelt emiledre, barátom, a válaszom így szól:
(Gyorsan, a fellegetek hadd torlaszolom legelőszőr!
– Mert hisz ezért kapok én jövedelmet az emberi néptől:
áldozatuk szaga éppen ezért orromba iramlík.)

„Hát, ha az égilakók, az Olümposzi bérceken ülve,
vagy pedig állva – de nekünk, kik, sajnos, de ma élünk,
egyre megy, áll-e vagy ül, ki a talpát fel sose dobja!
– nos, ha az ambrosziát befaló, nektárt vedelő nép
roppantul gyülevész seregének jó az időpont,
(és neked is, mert ez se fölösleges ám a sikerhez!),
sőt, emiledben is írod: már „e beszéd se badar(ság)”,
ám legyen akkor s ott a találkánk, hol javasoltam
én is: déli verőt követő első nagy ütéskor
jószaгу, kurva bűdös, de azonba’ sötét alagútba’

Franciskánusi tér mélyén (katakomba se rosszabb!).
Nem bambára, de nem pipogyára se vall a csütörtök!
Csúcs-digitális emilben hát úgy szólsz, ahogy illik,
én rábólintok pedig, és megrendül a trónom,
(majd' kiesett a kezemből a villám, s megsebesíté
kis híján, aki késlekedett, hogy előle osonjék).
– Most mehet át ez emil, bele jó-digitális iszádba,
jól s könnyen-gyakran lefagyó bill-gates-ketyérébe!”

Görbén fölfele nézve felelt imígyen leleménnyel,
füstölgvén fatökű Picinyég-puha vállalatára
rettenetes, sokezerfejű és -karu méla lidércnek

M. Miklós

1999. december 7-ikén.

3. Pásztorköltészet

Fél kilopixeles életkép hőség-rianással

Már ami engemet illet, e mostani nyáron egész nap
legszívesebben a bükk lombsátra alatt heverészve
erdei Múzsámmal muzsikálnék én vékonyka sipomba;
csak hogy nincs nekem egy vékonyka sipom sem,
játszani sem tudnék én rajta, ha volna – de hát nincs...
(Sült liba most nem kéne – igaz, van körte-, cseresznye-, fenyőfa...
Bükkfám sincsen a kertben – igaz, van körte-, cseresznye-, fenyőfa...
Jó nekem itt: árnyék hűvösének örülhet az ember,
Pest peremén árkolt patakok meg légfolyosók közelében;
itt, hol a szomszéd mezsgye szegélyzi sövényünk,
most is vadméhek legelészik a fűzfá virágját –
lágy zsongásuk szór a szemünkre szelíd, puha álmot.

(Fűzfám sincsen a kertben, meg méhek se donognak...
Vergilius segített – és jól hazudoztam ezúttal,
verssorait szeliden fogván, kitekerve kezéből.)
Még az a mázlim, hogy (bár szikkad a szellem ilyenkor):
bőven akad kutya s eb mi vicsorgva csaholjon,
és gerlék meg a lármázó kedvenceim (ők a galambok)
sőhajtoznak az égbe nyuló jegenyék tetejéről...
Kérded tán, hogy mért teszik ők ezt? Nem tudom – érzem:
mintha szakítana engem a kín, valahányszor ugatnak,
ébred tartva személyem e rengeteget csaholó kutya-falka.

2007 júliusában, 40 fokban

Napraforgó

*Először az zavart, hogy itt nincs előszobánk.
Ki itt belép, belénk lép, ajtónk, ha nyitja ránk.
Ki itt belép, az egyből szoba-konyhánkba lép:
belátja kis lakásunk húsz négyzetméterét.
S aztán a fény hiánya. Mióta itt lakunk,
az utcafronton nincsen kilátni ablakunk,
a tátitányi garzon belső udvarra lát,
átszűri félhomálya az egy plusz fél szobát.
De hogyha szép idő van, úgy fél három felé,
kiállhatunk a gangra, albérletünk elé,
és egy kávéra gyűjtünk, és nézünk fölfelé,
mert tudjuk, épp ilyenkor, úgy fél három felé
a napfény tükröződik egy felsőbb ablakon,
s a fényben megfürödni ez éppen alkalom,
mert épp ránk tükröződik, ha félóra csak,
egy hosszú mandinerben míg lassan elhalad
útjának félköríve, csak félórát talán,
hogy így tükrözze hozzánk égboltos ablakán
leendő sok lakásunk, ahol még más lakik,
megannyi hollevésünk visszhangos házait,
hová a többi házból tovább és így tovább,
egy tükrözésbe mossa az ablakok sorát
hol nincs is tükrözés már, és nincsen trükközés,
csak fény van és hiánya, a túl sok túl kevés,
vakító félhomálya áttetsző foltjain,
garay utca ötven, gangos némafilm.*

Napirend

Reggelente sarkig tárom a kertet
nézem a járókeretes nénit aki épp ilyenkor
a dudáló kocsik között szlalomozni kezd
járdaasztigettől járdaasztigetig

Hajat mosok és gépet kapcsolok
elég furcsa levelek érkeznek hozzám
és elég furcsa híreket kapok
de a délelőttre megforrósodó sivatagi szél
viszonylag gyorsan tengerpartra kényszerít

Halászni mennék de ha kivetem a hálóm
egy erdőnyi madár elragadja
mikor az irodai kávéfőző gőznyomása
csészémbe présel egy fekete vízesést

Én köveket cipelek a raktárak között
és hírnökök jegyzik minden beszédemet

A déli szieszta közben
egy buszsofőr szívverésére leszek figyelmes
ahogy egy sárály csap le a város
ívó halrajára a sűrű forgalomban

Én süket és vak leszek délutánra
mikor meztelen vagyok és hátamat
zizegve húti a hóesés
és épp az erdőben focizó kölykökre látok

Én minden este úgy ülök lóra hogy
majd éppen aznap este
a lassú víz felső folyásához érek
de a forrásvidékeken
mindig szomorúság fog el

Az éjszakai buszról leszállva
már csak néhány perc séta a házig
a boldogsághoz hasonlít mikor hallgatom
az imbolygó utca
hideg és pontos lépéseit

Futóeszkimó

*A befagyott tó jegén a lékhez közelít.
Amihez még senki sem ért.
Azt, hogy ott van, a fene se érti.
Húzza a korcsot maga után.
Ami a lelke is lehetne akár.
Vagy megfagyott szánhúzó számár:
ügyetlen kutya.
Ha belenéz, mit fog látni majd?
A tükörben ki vetkőzik át?
Vajon hányadszor sikerül
a semmi-másikért
megölnie magát?*

Futónap

*Az ikertestvérére gondol.
Hogy kivág a napjaiból egy
szeletet a hiánya.*

*Róbertnek hívták. De
mindenki Robikának
hívta a családban. Zárt
intézetben lakott. Lakatták.
Éjszakánként tudott
beszélni, és kontinenseken
biciklizett át vidáman.*

*„Igen. Kontinenseket láttam
megmozdulni a szemében.
Hiába folyt a nyála a folyosó
kövére.”*

Fújtat. Ez egyre inkább a lelki-
ismeret-furdalás. Az elmaradt
látogatások, szomorúbbnál-
szomorúbb főzetek, főzelékek,
és az „én nem tudok még egyszer
ránézni”-k miatt. – Ahogy
működni szokott az önzés
bonyolult rendszere.

Fújtat. Nincs nap. Mikor
elő ne ugranának homályos
képek. Nincs nap. Mikor
(abba) a tükörbe bele ne nézne.

Futótél

Hideg a keze. Török. Az út. A kavicsos.
A tó visszafelé is tükör. A halak átlátszóak,
mint régen az az üvegharcsa a nappaliban,
amiben egy szégyellni való rokon vére
kavargott homályosan.

Mindenki tévedjen el saját telében,
mondja. És arra a rokonra gondol.
A vérére. Vajon, hogy került a hal
belsejébe? Kiszívta a nagypapa a
kígyóméreggel együtt negyvenötben,
aztán beleköpte, fesse csak meg a családi
ereklyét? Vagy abban tárolták a bűvös
ribizlibort a háború alatt?

Hideg. A keze. Átlátszó, mint az út,
ha téves. És az a vér. Aminek az ízét
érezni véli, mikor a saját száját harapja el.
Nehéz kapcsolat egy távoli személlyel.
Egy tévessel. Aki talán világítótorony-
őr volt. Magának való.

AZ ÁLLATIAS ÉS AZ EMBERIES

Rudaš Jutka beszélgetése

Rudaš Jutka: – *Írói pályáját a hatvanas évek „szoft” magyar diktatúrájában kezdte novellisztikával, majd a hetvenes évek végén a színpadi műveivel vált a magyar irodalom legjelentékenyebb alakjává. Mennyire volt édes „A szabadság lélegzete” a megélt valóságban?*

Nádas Péter: – Annyira soft azért nem volt a diktatúra. A személyes szabadságát az embernek igen nehéz körülmények között, magának kellett megteremtenie. Ami csupán belső szabadságot jelentett, politikai szabadságot nem, a felemáság pedig torzította, igen veszélyes helyzetekbe hozta a személyiséget. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az '56-os forradalomban több ezer ember pusztult el. Utcai harcokban estek el vagy éppen a felkelők ölték meg őket. A közparkokban voltak elföldelve, később a hatóságok titokban exhumáltak, éjjel. Közel kétszázezren menekültek el az országból, sok magasan kvalifikált értelmiségi, ami az országot szabályosan lefejezte. Tíz évvel a háború után Budapest ismét romokban hevert. Több száz embert végeztek ki, kiskorúakat nem végezhetek ki, megvárták, amíg nagykorúak lettek. A határokat lezárták, se ki, se be. Amikor a hatvanas évek elején az első valamirevaló elbeszéléseimet írtam, még teli voltak a börtönök és az internálótáborok. Arról igazán nem volt szó, hogy jókedvűen félre lehetett volna nézni. Pontosan fordítva, az életnek alig maradt olyan szegmense, amelyre ne telepedett volna rá a rettenet, a totális vereség, a félelem, a tehetetlenség vagy a depresszió. Hiába volt az ember húszéves. Mi lett volna ebben a soft? A rendőrspicliktől mozdulni nem lehetett. A leveleket felbontották, a telefonokat lehallgatták. Évtizedekig nem merte senki kinyitni többé a száját. A nyelv mellett kialakult egy metanyelv. Aki mindezt nem bírta józan ésszel, alkoholista lett, megőrült vagy felkötötte magát. A diktatúra később kis engedményekkel igyekezett a soft látszatát keltetni és sikeres volt a látszatokkal. A hidegháborús állapotok felszámolásában, a békés koegzisztenciában és főleg a szabad kereskedelemben érdekelt külvilágnak érdekében állt a hazugságot lenyelni. Annak a kifejezésnek, hogy „Magyarország a szocialista tábor legvidámabb barakkja”, az égvilágon semmi alapja és tartalma nem volt. Francia és amerikai publicisták találták ki a saját megnyugtatósukra és a saját opportunizmusuk számlájára. Magyarország ezekben az években az első helyen állt az öngyilkossági statisztikákban. Az alkoholizmus olyan népbetegség lett, mint a nátha, a mai napig nyögjük a hatását. Hogy csak valami közelebbit mondjak, az apám negyvenhét évesen öngyilkos lett, én pedig felnőtt életem első két évtizedében folyamatosan készülettem az öngyilkosságra. Ma legyek öngyilkos vagy csak holnap. Volt bennem egy másik ember, aki állandóan ezt kérdezte. Azt sutogta, hogy nincs más megoldás.

– *Ilyen körülmények között miként alakult a pályafutása?*

– Nagyon érdekesen, kalandosan. Az első publikációmát betiltás és letiltás követte, mert a pártállam egyik paranoid ideológusának az a rögeszméje támadt, hogy a jugoszláv revizionisták hatása alatt állok, Gyilasz követője vagyok, én is az „új osztály” elméletét hirdetem. Honnan ismerhettem volna? Tíz évvel később jutottak a kezembe a könyvei. Legfeljebb a saját fejemmel hasonló következtetésre jutottam. Akkor nem is értettem, hogy mit akarnak tőlem ezzel a Milovan Gyilasszal. Ez azonban csak az első figyelmeztetés volt. Két könyvem megjelent, aztán hét éven át egy sor sem. Zsarolással és csábítással megpróbáltak

rávenni, hogy legyek a titkosszolgálat ügynöke, mivel azonban megtagadtam, éveig nem kaptam útlevelet. Újságírói állásomat én magam adtam fel, lakásom nem volt, vidékre költöztem. A publikációs tilalmat egy évtized után feloldották, de a könyveim csak minimális példányszámban jelenhettek meg. Utánnyomásra vagy új kiadásokra a kiadó nem kapott engedélyt. A darabjaimat csak pincében, padláson, mindenféle próbatermekben és stúdiószínházakban játszhatták, vidéken. Amikor Budapesten egy halálosan beteg nagy színésznő, Ruttkai Éva több éves harc után végre kiudvarolt magának egy bemutatót, akkor a nézőtér felét le kellett zárni, és csak éjjel tizenegykor kezdődhetett az előadás. Ma ez már alig elképzelhető. Darabjaim előadásairól a napilapok nem írhattak, rádióban, televízióban a rendszerváltásig nem szerepelhettem, interjút nem adhattam, s így tovább. Személyesen nekem ez ugyan nem ártott, mert bizonyos aszkézisre és koncentrációra szoktatott, de kellemesnek vagy hasznosnak azért nem mondanám.

– *Az 1986-ban megjelent monumentális műve, az Emlékiratok könyve volt a betetőzése a nyolcvanas évek paradigmaváltásának, a mű nemcsak formátuma, hanem esztétikai minősége révén is új, más dimenzióba emelte a magyar prózát. Európai, elsősorban német és holland recepciója, majd amerikai visszhangja, hatása, sikere, sőt újranyomtatása és zsebkönyvkiadásai a kortárs magyar irodalmat világirodalmi rangúvá tette. Hogyan élte meg ezt a sikert?*

– Évtizedes izolációból kilépni nem egyszerű. Még akkor sem, ha az ember ügyel rá, hogy tudjon róla, mi történik körülötte a külvilágban. Személyes tapasztalatok, egyszerű, köznapi benyomások híján a legpontosabb információ is könnyen félrevezet, nevetséges-sé tesz. A sikert pedig egyszerűen nem vettem észre, mert megint dolgoznom kellett, most valami egészen máson. Meg kellett értenem, hogyan működik a nyilvánosság előtt zajló élet, hogyan szervezik. Őszintén szólva, ez olyan munka volt, hogy nem volt időm észrevenni semmi mást. Meg volt benne egy kis emberi gyengeség. Amikor az embernek sikere van, akkor arra gondol, hogy ez jár neki, s ezért jobb is nem észrevennie.

– *Született budapestiként a hatvanas évek végén előbb a fővároshoz közeli Kisorosziba, majd a nyolcvanas évek közepén Gombosszegre költözött. Mellesleg ez a falu pár kilométerre van Szlovéniától. Szüksége volt-e a magányra, vagy volt egyéb indítéka?*

– Semmi kétség, ez szigorú belső emigráció volt. Az általános izolációban egy másik izoláció. De tényleg ez volt az egyetlen, amit a munkám érdekében tehettem.

– *Körülbelül húsz év után került a kezünkbe a Párhuzamos történetek, ami nemcsak számomra jelenti a művészeti artikuláció csúcspontját. Hatalmas mű, opus magnum, melyben nincsenek többé tabunak számító témák. A homoszexualitás, az erotika, az európai zsidóság meggyilkolására tett kísérlet mint jelentéshordozó történelmi aktus, a kulturális toposzokon keresztül érintkező dolgok adják a mű hatalmas erejét. Mi minden kell az írónak ahhoz, hogy ezt a tudáshalmazt artikulálja? Röviden: hogyan keletkezett a mű?*

– Valójában egy nagy ásító hiányból keletkezett. Az *Emlékiratok* könyvét csak úgy tudtam befejezni, ha menet közben mindazzal számoltam, amit ebben a munkában nem tudtam megoldani. Esetleg nem a saját tehetségtelenségem miatt nem tudtam megoldani, ez a kérdés is foglalkoztatott, hanem azért, mert nem megoldható. Esetleg olyan szimptomatikus jellegű szemléleti hibákról és megoldatlanságokról van szó, amelyeket maga a kultúra sem tud vagy nem akar megoldani. Ezeket az ember nem tudja olyan könnyen a szöveg alá seperni, mint a saját hibáit. Ha egy prózaíró folyamatosan számol ilyesmivel, mondjuk, komolyan veszi a saját munkája kérdéseit, akkor éppen az elszámolás aktusa alakítja ki a következő munkáját, kanalizálja a fantáziáját. Miért kell egyáltalán egy regényt befejezni? Honnan származik a képzetünk, hogy az életünknek a születés az eleje és a halál a vége? A modern regényirodalom nem az életpályákról alkotott hamis oksági kapcsolatot másolja-e? Vagy azoknál a kérdéseknél maradván, amelyeket most tett fel nekem, miért beszél az antikvitás etikáról és miért beszélünk mi szexualitásról? Ugyanarról beszélünk-e, amikor az egyikről vagy a másiktól beszélünk? A szexualitás fogalmába belefér-e a test a szellemével együtt vagy a testnek csupán a szaporodási és élvezeti funkciója? A test és a szellem funkcionális szemlélete nem a fasizmus melegágya-e? Miért sikertelenek a genocídiumra vonatkozó visszatérő kísérletek? Vagy miért nem adják fel az

erre vonatkozó kísérleteiket a diktátorok, és a saját testi funkcionalitásától elragadtatott népszerűség miatt tart velük minden egyes alkalommal?

– *Az említetteken kívüül a regény legfelsőbb köre alluzórikusan kapcsolódik a holokauszthoz, valamint rengeteg benne a fajbiológia. Önt mennyire foglalkoztatja ez a téma?*

– Nem a fajbiológia foglalkoztatott, hanem azok az emberek érdekeltek, akik fajbiológiával foglalkoztak, s aztán mintha mi sem történt volna, a náciizmusból genetikusként mentették át az irhájukat a demokráciába. Hol embert akarnak gyártani, hol embert akarnak irtani. Az úgynevezett modern tudomány érdekel, amely a mai napig nem számolt el azokkal a pusztításokkal, amelyeket a politika számára előkészített. Az állatias és az emberies összefüggése érdekel, de nem általában, hanem egyetlen emberen belül, illetve a legintimebb viszonyaiban.

– *A nagy szeretkezési jelenetek; Ágost és Gyöngyvér ágyjelenete mintegy százhusz oldalon, és még folytatódik további fejezetekben is, aztán a margitszigeti homoszexuálisok orgiái olyan „kuriózumok”, olyan „testnyelvek”, amelyek eddig ilyen mélységben/mennyiségben a magyar irodalomból kimaradtak. Egyetért-e ezzel, illetve mi erről a véleménye?*

– Ezek a témák nem csak a magyar irodalomban nem jelentek meg, hanem egyáltalán nem jelentek meg. Talán épp azért, mert az európai gondolkodás a test és a szellem dualitásához ragaszkodik. Nem tudja elfogadni, hogy a testnek nincs nyelve, mégsem tekinthető kuriózumnak, ha két ember éppen az önrendelkezése és az ösztönélete által beszél el valamit egymásnak a szeretkezésével. Az én testem nyelve most az, aki ezekkel a szavakkal itt beszél. Az ő testük nyelve pedig éppen az, amit különben nem tudnának egymásnak elmondani. A tizenkilencedik század regényirodalmában a hősöknek csak feje van, teste nincs. Úgy tűnik, hogy a hősök élete a szociális kapcsolatok rendszerében mindenestül elfér. De ez egyszerűen nem igaz. Az első és utolsó európai regény, amely tényleg a szerelemről szól, Longosz *Daphnisz és Cloéja*. Az *Effie Briest* vagy a *Bovaryné* nem a szerelemről szól, hanem a szerelem körül szerveződő tragikomikus szociális viszonyokról. A pornográf irodalom tesz egy nagy fordulatot, s hirtelen az ember egyik testi funkciójával foglalkozik. Ezzel az erővel azonban írhatnék regényt akár a bőfögről is. Az úgynevezett erotikus irodalom, akár libertiánusan kemény, akár filléres giccs, az ember testi kívánságait és fantáziáit leválasztja az ember szociális helyzetéről, és a kalandregények heroizmusával ajándékozza meg a hőseit. Én inkább antropológiai adottságként próbáltam megérteni ezeket az irodalmi jelenségeket.

– *A nyolcvanas évek második felétől egészen máig az esszéisztika és a publicisztika is hangsúlyos terepet kap írói opuszában. Nemrég jelent meg esszéit és elbeszéléseit egybefoglaló kötete Amerikában, melynek bemutatóján is ott volt. Időről időre éles politikai kérdésekben is megszólal. Fontos-e az írónak politikailag angazsálódnia?*

– Nem fontos, de ha a civil személyt nem tudja vagy nem akarja elválasztani magában a hivatásától, akkor megteheti.

– *A Fabula fesztiválra a Saját halál című kis remekműve jelent meg. Ebben valaki „elmeséli” az infarktuszának történetét, és ez a valaki minden kétséget kizáróan maga az író. Ön szerint hogyan választható el ebben az önéletrajzi-hiteles a fiktív-textuálistól? Ki üzen itt: a lélek vagy a test, vagy e kettő elválaszthatatlan?*

– Szerintem ebben a kérdésben is a szeretkezés tapasztalata a mérvadó. Az ember akkor van leginkább otthon a testében, amikor annyira átadja magát a másiknak, hogy önállóan már nem érzékeli. El tudom ugyan a fiktívet a dokumentatívától választani, mert az írás nem olyan intenzív, mint a szeretkezés, de mindkettőnek én adok formát, s akkor minnek kéne a kettőt elválasztanom.

– *Írás közben gondol-e a (külföldi) olvasóra?*

– Tudom, hogy van olvasó. De írás közben nem ismeretlen emberekre, hanem ismerős emberekre gondolok, s abból a feltételezésből indulok ki, hogy ezek megszólalásig hasonlítanak az ismeretlenekre.

NEM VISSZALÉPNI KELL, HANEM ELŐREMENNI

Pécs és Baranya képzőművészeti élete a legelismertebbek, legfontosabbak közé tartozik Magyarország kulturális palettáján. Ezt szerénytelenség nélkül, nyugodt szívvel ki lehet jelenteni. Gondoljunk arra, hogy Martyn Ferenc szellemi vezetésével milyen művészeti élet alakult ki itt évtizedekkel ezelőtt – olyan ma már nem élő egyéniségekkel többek között, mint Bizse János, Kelle Sándor és Simon Béla –, amelyek és akiknek kisugárzása máig tart, s amely megalapozta a méltán kiérdemelt és az egyre nagyobb hírnevet.

A „Nagy Kiállítótérrel” kapcsolatban több írás és hozzászólás foglalkozik azzal, hogy nem épül meg sem a Káptalan, sem a Papnövelde utcában, hanem a Zsolnay Kulturális Negyedben kerül kialakításra. Ez a fentről jött utasítás örömteli fogadtatásra talált a funkcionáriusok körében, mert így pénzeket lehet átcsoportosítani egyéb célokra.

Azok a döntésben résztvevők, akik elhatározták, hogy ne legyen európai minőségű kiállítóterem a belvárosban, a múzeumok környékén, valószínűleg nem jártak még Pécs múzeumaiban és galériáiban, úgy döntöttek bizonyos dolgokról, hogy fogalmuk sem volt róla. Ebben a kérdésben a szakmai minimumot sem ismerik. Ez persze nem is várható tőlük, de akiket megbíztak azzal, hogy megvalósíthatósági tanulmányt készítsenek, azok is felületes ismeretekkel rendelkeznek. Ők viszont a megbízó igényeit, elvárásait a legteljesebb mértékben igyekeztek kiszolgálni.

Nézzük a tényeket. Azok a terek, amelyek Pécs városában vannak – néhány kivételtől eltekintve –, méltatlanok Pécs képzőművészeti életéhez.

1973-ig a városban egy nagyobb tér szolgált az időszakos kiállítások számára (a mostani Csontváry Múzeum nagyterme) és két kisebb a Zsolnay és a Néprajzi Múzeum épületén belül. Ezek kielégítették az akkori igényeket, több országos jelentőségű bemutónak helyet adva. A hetvenes években történt múzeumfejlesztési elképzelések következtében ezek mind átalakultak, megszűntek. 1973-ban létrejött a Csontváry Múzeum, így a város kiállítóterem nélkül maradt. Átmeneti megoldásként különböző helyszíneken rendeztek kiállításokat (Déryné utca 5., Színház tér), egészen a Pécsi Galéria 1977-es megalapításáig. A város komoly anyagi áldozatával óvóhelyből átalakítva elkészült a Széchenyi téri terem 1979-ben, majd később a Pécsi Kisgaléria 1984-ben.

A képzőművészeti kiállításoknak Pécssett „három szintjét” lehet megkülönböztetni. A múzeumi tárlatok zöme a művészettörténetben már jegyzett műalkotásokat vonultatja fel, amelyeknek rangja, értéke, minősége már elfogadott, az emberiség kultúrkincséhez tartoznak. Erre jó példa a legutóbbi, most záródó Moholy-Nagy-kiállítás. Ezt a tárlatot több évig tartó tudományos elemző kutatás előzte meg, így vált az utóbbi évek egyik leg-rangosabb magyarországi bemutatójává. Nem mellékesen a megjelent katalógus magyarországi viszonylatban példaértékű.

A „második szint” a Pécsi Galéria, a Művészetek és Irodalom Háza, a Pécsi Képtár által rendezett bemutatók sora. Ezeken a helyszíneken a nevet szerzett művészek és cso-

portok művei kerülnek a közönség elé. Az elmúlt esztendőben 30 éves Pécsi Galéria mindig mostoha anyagi körülmények között végezte munkáját. Ezért különösen elismerésre méltó az az erőn felüli munka, amelyet a képzőművészet teljesítményeinek hazai megismertetésén kívül külföldön is végzett intenzív cserekiállítások megszervezésével. A Művészetek és Irodalom Házában a legutolsó időkig szakmailag igényes, sokszínű bemutatkozásokat láthattunk. A Pécsi Képtár – az Antal-Lusztig gyűjtemény – állandó kiállítása jól tükrözi a debreceni gyűjtő és a válogató szakember érdeklődését. Különösen a grafikai művek érdekesekek, mert sajnos a Modern Magyar Képtár több ezer darabból álló kitűnő rajzi és grafikai gyűjteményéből csak nagyon keveset és ritkán lehet látni. Más kérdés, hogy a papír alapú műveket félévente cserélni kell. Az ebben az épületben lévő időszakos kiállításoknak helyt adó terem megfelelő vezetés nélkül eléggé elárvult.

A „harmadik szintet” leginkább a Közelítés Művészeti Egyesület által szervezett tárlatok, események képviselik, amelyek az új vagy a legújabb produkciókat hozzák közel a látogatókhoz.

Ezt a három szintet nem lehet, nem szabad összekeverni, mert mindegyiknek más a célja és a feladata. Arról nem is szólva, hogy egy térbe vinni mindezeket, badarság volna és hozzá nem értésről tanúskodik! Gondoljuk el, milyen követelményei, milyen technikai igényei vannak az egyiknek vagy a másiknak. Hol marad az egy-egy galériára jellemző profil? S főként mennyivel csökken a bemutatkozási lehetőség abban a városban, ahol két Kossuth-díjas (Bencsik István, Keserü Ilona), egy Kiváló Művész (Lantos Ferenc), két Erdemes Művész (Pinczehelyi Sándor, Rétfalvi Sándor), kilenc Munkácsy Mihály-díjas (Fürtös György, R. Fürtös Ilona, Gaál Tamás, Gellér B. István, Lengyel András, Palotás József, Pál Zoltán, Tolvaly Ernő, Valkó László) és öt Ferenczy Noémi-díjas (Jegenyész János, Kertészfi Ágnes, Millei Ilona, Molnár Sándor, Nagy Márta) él, dolgozik, tanít. Az egész Dunántúlon összesen nincs ennyi művészeti díjas, mint a városban és a megyében! És rajtuk kívül a ma már hivatásszerű alkotómunkát végzők száma majdnem kétszázra tehető, hiszen az ország talán legjobb Művészeti Szakközépiskolája és Magyarország egyetlen tudományegyetemi keretek között működő Művészeti Kara és Doktori Iskolája is nagy számban bocsát ki tehetséges fiatalokat, akiknek nagy része nemcsak itthon, hanem külföldön is nevet szerzett már. Ők is – előbb-utóbb – szeretnének itthon bemutatkozni. Hol tehetik meg, ha lecsökkentik a lehetőségeket? A hetvenes évekhez képest a művészek számában, ismertségében és minőségében alaposan megváltozott a vizuális művészetekkel foglalkozó alkotók sora. És akkor még nem beszélünk az építészekről, fotósokról... Megbecsüli valaki saját pátriájában ezeket a képzőművészeket? Vagy csak a manapság szokásos vállvonogatás, kétkedő fanyalgás jár nekik?

A művek közvetítésével foglalkozó művészettörténészek, művészeti írók, akik a modern és kortárs vizuális művészet megismertetésén fáradoznak, fontos szereplői a közéletnek. Mindannyian jelentős könyvek, cikkek szerzői, munkásságuk figyelemre méltó. A névsor rendkívül impozáns: Dr. Aknai Tamás, Dr. Fabényi Júlia, Dr. Hárs Éva, Dr. Husz Mária, Dr. Kovács Orsolya, Mendöl Zsuzsanna, Nagy András, Dr. Pandur József, Dr. Romváry Ferenc, Sarkadi Eszter, Sárkány József, Sonkoly Károly, Várkonyi György. Ők is azon munkálkodnak, hogy a művészet minél több emberhez eljusson. Ideje lenne már észrevenni: nem tevékenykedik ennyi neves művészettörténész az egész vidéki Magyarországon, mint Pécsen.

Elterjedt a hír, nem tudom mennyi a valóságtartalma, hogy a Pécsi Galéria Széchenyi téri termének bérleti díját nem fizeti tovább a Ciszterci Rendnek az önkormányzat, és hogy a

Városi Képtárat eladják, megszűnik. Ezzel még tovább csökkenne a művek megismertetéséhez szükséges helyszínek száma.

Arról még senki nem mondott semmit, hogy a Zsolnay Kulturális Negyed területén létrehozandó tér hol lenne, ki működtetné.

Két évvel ezelőtt volt egy sikeres, megalapozott, átgondolt program alapján kiírt pályázat a Művészeti Kar épületegyüttesének kialakítására. A díjakat kiosztották, úgy gondolom, az eltelt idő alatt már megépülhetett volna. Szintén „felsőbb utasításra” nem készülhetett el. Miért van az, hogy helyi ügyekben valahonnan, valakik mindig beavatkoznak az itteni tervekbe? Miért nem állnak a sarkukra, akik most döntési pozícióban vannak, és képviselniük kellene a pécsiek érdekeit? Miért hisznek a máshonnan jövőök véleményében? Miért fogadják el?

A Művészeti Kar Zsolnay Negyedbe telepítésének egyik fő indoka az egyetemi formatervezési szak elindításának vágya. Ha a világtendenciát nézzük, ennek lenne jogosultsága, de abból a nézőpontból kicsit viccesnek tűnik, hogy nem is olyan régen 7(!) iparművészeti főiskolát végzett tervezője volt a gyárnak, most pedig egyetlenegy van! És még valami: a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején fantasztikus szellemi pezsgést hozott a villányi és a siklósi alkotótelep, valamint a Pécsi Grafikai Műhely létrehozása. Nem lett volna törvénytörő ezeknek az elsorvasztása.

1989. október 6.–november 7. között a Pécsi Galéria „100 éves a pécsi képzőművészet” címmel rendezett kiállítást. Ennek tanulságait, tapasztalatait újra fel kellene eleveníteni, bemutatva a folyamatos jelenléteket. Valahol (talán a Pécsi Képtárban?) meg lehetne teremteni a lehetőségét annak, hogy ezt az anyagot, kibővítve, aktualizálva napjainkig, bemutassák. Jó példa lehetne a megye és a város közötti együttműködésre, mert a történeti anyag a Baranya megye fenntartásában lévő múzeum tulajdonában van, a frissebb munkákat az örökösöktől vagy a művészeketől letétbe lehetne kérni. Az ilyen kapcsolatra több vidéki városban is van példa (Győr, Székesfehérvár, Veszprém). Számtalan Pécsre látogató érdeklődő kíváncsi arra, kik azok, akik a város korábbi és mostani képzőművészeti életének reprezentánsai. Ehhez természetesen egy alapos, elemző könyv is ildomos lenne.

Apropos könyvek. Az Alexandra Kiadó önzetlen anyagi támogatással a következő köteteket adta ki az elmúlt években a pécsi művészetről: *Zsolnay* (2004), *A Pécsi Műhely nagy képeskönyve* (2004), *Kortárs művészet / Pécs* (2005), *Kép a képben, pécsi műtermek* (2006), *Lantos Ferenc* (2006). A Pro Pannonia Kiadó megjelentette a *Martinszky János* (1997), *Weininger Andor* (2006) és a *Forbát Alfréd* (2008) köteteket. Úgy hiszem, minden értelmiségi könyvespolcán kötelezően ott kellene lenni ezeknek a munkáknak. Hiánypótló kiadványok, jelentőségük mára elvitathatatlan, később még érdekesebbek, értékesebbek lesznek. Melyik magyarországi vidéki város tud ilyen fajsúlyú nyomtatványokat elkészíteni?

Többen kérdeztek, miként képelném el a képzőművészeti intézmények struktúráját a közeljövőben? Most is csak azt tudom mondani, amit évekkal, hónapokkal korábban: a múzeum keretei között a belvárosban, szervesen összekapcsolódva a többi múzeummal, a világörökségi helyszínnel, egy reprezentatív kiállításoknak helyet adó térrel akár a Káptalan utcában, akár a Papnövelde utcában, a régi vármegyeháza belső udvarán (ahogy azt két-három évvel ezelőtt tervezték). A Pécsi Galéria mindkét termét megőrizve hozzákapszolnám a Pécsi Képtárat normális költségvetéssel együtt, itt megvalósítanám a pécsi művészek régi vágyát: a csak az ő műveiket árusító kereskedelmi galériát is. A Zsolnay-gyárban megépíteném a Művészeti Karhoz kapcsolva, egyetemi galériaként – a Közelítés Egyesület által működtetve – a leendő kiállítóteret. Ez feltételezném, hogy a Kö-

zelítés (vagy a Kortárs Művészeti Központ) az egyetem egyik szervezete lenne, hiszen akik ott dolgoznak, valamennyien egykor hallgatói voltak a felsőoktatási intézménynek, és komoly, külföldön is jegyzett referenciákkal rendelkeznek fontos, európai érdeklődést kiváltó rendezvények megszervezésével.

Téves az a mostanában hangoztatott (különösen az egyik budapesti múzeumigazgató szájából gyakran hallható) gondolat, hogy csak az időszakos kiállítások vonzzák a közönséget, mert az állandó gyűjtemények megléte az alapja mindennek. A megfelelő kommunikáció, a médiajelenlét és a mindenre kiterjedő kiadványok (szórólapok, ismeretők, katalógusok) felhívják a figyelmet az eseményekre, amelyek érdeklik a közönséget. Természetesen ehhez pénz is szükséges.

Nem hiszem, hogy a fent leírtaknak bármilyen fogantaja lenne, de szükségesnek tartottam, hogy Pécs kulturális életének visszafejlesztési törekvéseiről néhány szót ejtsek.

Pécs, 2008. március 16.

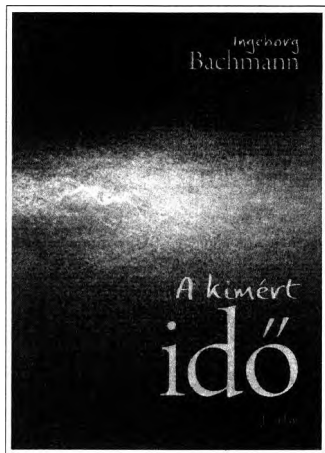
A MAGYAR BACHMANN, AVAGY MI TÖRTÉNT A PARADICSOM FENYŐIVEL

Ingeborg Bachmann: A kimért idő

Furcsa helyzetben vagyunk Ingeborg Bachmannal. Mielőtt *A kimért idő* címmel 2007-ben Adamik Lajos és Márton László fordításában megjelent verseinek bőséges válogatása (valójában majdnem a teljes költői életmű), 1983-ban már kezébe vehetett a magyar olvasó egy csokrot elbeszéléseiből (*Szimultán*, Európa Kiadó), 2002-ben pedig – megmagyarázhatatlanul hosszú késést követően – nálunk is hozzáférhetővé vált az életmű talán legkiemelkedőbb darabja, a jó értelemben kultuszkönyvnek tekinthető regény, a *Malina* (Jelenkor Kiadó). Versei sem most jelennek meg először magyarul. Tizenkét költeménnyel hangsúlyos szerepelője volt a *Modern nyugatnémet, osztrák és svájci költők* antológiájának, melyet szintén 1983-ban adott ki az Európa Kiadó, és folyóiratokban elszórva azóta is feltűntek prózái, versei. Lényegében csak a dramatikus művei hiányoznak a fordítások sorából, no és előadásai, melyek közül tudomásom szerint csak a Büchner-díj átvételkor 1964-ben elhangzott *Hely a véletleneknek* jelent meg (*Nagyvilág*, 2001/9.). Ennek ellenére ha bemutatni talán nem is kell őt a magyar közönségnek, ismertsége messze elmarad irodalmi rangjától. Celan mellett ugyanis kétségtelenül Bachmann volt a késő modern német nyelvű irodalomnak az az alkotója, akinek költészetében (és prózájában) a fenyegetettség maradéktalanul meglelte a maga nyelvi-poétikai következményeit. Költői nyelvben a traumatizált sors alapkérdései nem az ábzázolás vagy a kifejezés tárgyaként jelennek meg, hanem – tekintettel a beszéd történeti helyzetére – nyelvalkotó tényezőként.

A traumatizáltság eredeteként Bachmann – az önkultuszépítés szerényen mitizáló

gesztusával, egyszersmind az életrajzias irodalomszemlélet érdekeihez alkalmazkodva – gyerekkorának arra a pillanatára utalt, amikor „Hitler csapatai bevonultak Klagenfurtba”, a költőnő szülővárosába. „Oly szörnyű volt ez a pillanat, hogy emlékezetem is ezzel a nappal veszi kezdetét: a túl korai fájdalommal, amilyen erőset később talán soha nem éreztem. Az érzékeimmel persze nem értettem mindent, ahogyan egy felnőtt értette volna. De az a rémisztő brutalitás, ami érezhető volt, az ordítás, az éneklés, a masírozás, – először ébredt bennem halálfélelem. Egy egész hadsereg vonult be a mi csendes, békés Karinti-

Fordította Adamik Lajos és Márton László

Jelenkor Kiadó

Pécs, 2007

200 oldal, 2600 Ft

ánkba...”¹ Ezek a mondatok 1971-ben hangzottak el. Első olvasásra mindenben megfelelnek Ausztria önmagáról kialakított mítoszának, mely a 80-as évek végéig uralta az ország hivatalosan közvetített történelmi öntudatát: a csendes és békés, katolikus-polgári Ausztria áldozatul esett a barbár Harmadik Birodalom terjeszkedésének. Bachmann költészetének ezt az értelmezési keretét sokáig a nyugatnémet baloldal is igyekezett fenntartani, mely a hallgatás adenaueri közmegegyezését megtörve a nácizmust érthető módon hajlamos volt elsősorban nemzeti jelenségeként értelmezni, és ebben Celan mellett Bachmann lírájának olvasása is támogatta. Csakhogy azok a csapatok, amelyek 1938-ban Klagenfurt utcáinak csendes békéjét felverték, Hitlerre esküdtek bár, de nem a német tartományokból vonultak be a szép Karintiába. A Wehrmacht csekély létszámmal volt jelen a városban, a német SS annál is jelentéktelenebb állománnyal. Az 1938. március 11-én hangos indulókkal masírozó ezrek karintiai nácik voltak, osztrák SS és SA egységek tagjai. A fájdalom, amit a bevonulás az akkor tizenkét éves Ingeborg Bachmannból kiváltott, egzisztenciális értelemben hazátlanná tette, csakúgy, mint a Klagenfurthoz hasonló társadalmi mikroklimájú Salzburgban ugyanezek a napok Thomas Bernhardot. Mindkettejük beszéde ellenbeszéd, szavuk ellenszó, de nem csupán egy ország hamis öntudatával, hanem magával a költészetrel, az írással szemben, ami mindkettejük számára az időben megtörténő ’igaz’ (Hölderlin) kiküzdésére irányuló radikális halálmunka volt. Mindketten tehát – más-más módon – a nyelv ellenében írtak, az idegenség művészeiként.

Amikor Bachmann az 1959/60-as tanév téli félévében öt poétikai előadást tartott a frankfurti egyetem hallgatóinak, a költészet általános helyzetét az akkoriban már Németországban is mind ismertebb Simone Weil egyik mondatához fűzött kommentárban jellemezte. Weil mondata egyszerűen hangzott, és éppen azért lehetett provokatív, mert a művészetéről szólva a populizmus eredeti nyelvét használta, ’költészetre’ cserélte a ’cirkuszot’: „A népek ugyanúgy van szüksége költészetre, ahogyan kenyérre”. „A költészet mint kenyér?” – kérdezi Bachmann visszavezetve a mondatot a poétika területére. „Ennek a kenyérnek csikorognia kellene a fogak között, és újra fel kellene keltenie az éhséget ahelyett, hogy csillapítaná.” A kenyér és a bor, amelyek Hölderlinnél még a tökéletesen hellenizált Jézus² személyével kapcsolódnak össze, a szent megittasultság nyelvére tanítanak, egyszerűen nyújtva vigaszt a világban és felkínálva a bátrabb élet lehetőségét, Bachmann költészetében kenyérre és sóra cserélődnek, a száműzöttekkel, az éhezőkkel, a gyógyíthatatlan sebet viselőkkel jegyzi el, és így a teológia helyett az etikában alapozza meg a költészet nyelvét: „Így hát veszek a sóból, / ha ellep minket a tenger, / és visszatérek, / a küszöbre teszem / és belépek a házba. // Egy kenyéren osztozunk az esővel, / egy kenyéren, egy vétken és egy házon.” (*Só és kenyér*, Adamik Lajos fordítása)

A költői beszédet és magát az esztétikai dimenziót tehát Bachmann-nál is átítatják a „szenvedés” szavai, a művészet nála is a „szükség”, a „kell” kontextusában szólal meg, akár Pilinszkynél, Celannál és René Charnál. A költészet az ő esetében is a nyelv elvesztéséből sarjad ki. Aligha véletlen, hogy említett előadásai alkalmával Hofmannsthal akkoriban még ritkán idézett *Chandos-levelében* talált rá saját tapasztalatainak előzményére. „A szavak egymástól elszakadva úsztak körülöttem; szemekké kocsonyasodtak, melyek engem néztek és nekem is nézmem kellett őket, örvények, melyekbe szédültem alátekinteni, feltar-

¹ Ingeborg Bachmann: *Wir müssen wahre Sätze finden. Gespräche und Interviews*, Christine Koschel és Inge von Weidemann (szerk.), Piper, München, 1983. 111.

² Kociszky Éva utal arra, hogy a görög Jézus képe a fiatal Hegelnél és barátjánál, Hölderlinnél is egyfajta teológiai antijudaizmusból táplálkozik (Kociszky antiszemitizmust mond), ami minden törvényszerűt elutasít a görögök idealizált szeretet- és szabadsághitével szemben. (Kociszky Éva: *Mythenfiguren in Hölderlins Spätwerk*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1997. 129. Nem melleleg az antijudaizmusnak ugyanez a fajtája figyelhető meg Simone Weil írásaiban is.

tóztathatatlanul forognak, az ürességbe rántják az embert” – olvassuk Hofmannsthalnál. Bachmann e sorok víz-metáforájában felismeri az én kettős helyzetét, ami nem csupán a modern költészetben magától értetődő alanyi és tárgyi lét egyidejűségét fejezi ki (néz és nézik), de többet és mást. Azt, hogy bár az én a nyelvben van, a nyelvvel eközben történik valami, idegen anyaggá válik, és az én ebben az idegen anyagban találja magát, mikor a nyelvre tekint, hiszen nem más, mint a szavak kocsonyásodtak holt szemekké. És az örvény, ami e holt szemekből fakad, az ürességbe ránt. Bachmann számára a hallgatásban való alámerülés a költészet kezdete, a hallgatásból tér vissza a nyelv idegen anyagába. Első előadása éppen ezt kérdezi: miként tér vissza a költészet a hallgatásból? Annyi bizonyos, véli, hogy nem a hagyományba való visszahelyeződés által. És ebben is Hofmannsthallal tart, aki szerint a költők valami olyasmit keresnek, ami nem a könyvekben van, hanem ami közöttük, ami életüket összekapcsolja „a nagy étellel” (*A költők és ez a kor*). Bachmann *A harmincadik év* című előadásának egyik jelenetében a főszereplő egy olvasmányélményére emlékezik: amint „a bécsi Nemzeti Könyvtárban minden dolgot végiggondolt, és mint egy részeg” fekdült a könyveken, hirtelen furcsa boldogságérzés ragadta meg, ebben a pillanatban közel volt ahhoz, hogy „megértsen valamit, ami mindenre és a végső dolgokra vonatkozott”. De ekkor a főszereplő elveszíti az eszméletét. „Szeretett volna egy új nyelvvel visszatérni, amelyen képes lett volna kifejezni a megtapasztalt tikot”, de mivel ilyen nyelvre nem tett szert, magához térve világosan tudta, hogy „ezen az egyetlen hozzáférhető csavargónyelven kell beszélnie, hogy ne legyen olyan elhagyott”.

Bachmann versei valóban az elveszített, de egyedül hozzáférhető és az elérhetetlen új nyelv határán szólalnak meg, és ezt a poétikai-egzisztenciális szituációt már az első kötet, *A kimért idő* (1953) anyagának keletkezése előtt tudatosítja: „Utam végére értem, / de mégsem értem végére semminek, / minden hely a szívemet rövidítette meg, / minden fény a szememet sértette, / minden árny a ruhámat tépkedte. // Utam végére értem. / Még ott vagyok bármely messzeségben, / de nem vitt át a határon mégsem, / sem folyóvíz, melyet vár a torkolat, / (...) // A világ mögött fog egy fa állni, / gallya végén gyümölcs, / aranyháj rejti. / Próbálj rákandikálni, / ha majd az idők alkonya / Isten kezébe ejti.” (*Nagy a világ*, Márton László fordítása)

E költészet önszemléletének allegorikus alakja, némiképp a hölderlini és a rilkei örökség folytatásaképpen, még lehetett Orpheusz (*Mondandóm sötét*), a nyitott, kidüledt szemmel a fénybe fulladó hajós (*A nagy rakomány*), a fegyverét biztosan célra tartó katona (*Félhomályban*), sőt a hadúr is (*Egy hadúrnak*). A költői szituáció küzdelemmel teli aktivitására nem más, mint Gottfried Benn emlékeztette a német irodalmat, aki más tekintetben talán adós maradt egy szóval. Benn 1951-ben, tehát Bachmann pályaindulásának idején mondta az első Büchner-díj átadásán: „csak utólag néz úgy ki, mintha a szavak galamblábakon jöttek volna (...), de egykor mindenért meg kellett harcolni, vérrel kellett fizetni, áldozattal kellett bűnhődni, az alvilágtól kellett mindent elszakítani és meg kellett vívni az árnyakkal”. A küzdelem szituációjában születő képekre már Hans Höller, Bachmann összegyűjtött verseinek kiadója is felhívta a figyelmet. Ő úgy látta, *A kimért idő* számos versében „egyfajta stratégiai tekintet” ragadja meg a természet képeit, mely „az állapotok és a folyamatok éles megragadását a megszólított másik személynek szóló cselekvési utasításokkal köti össze”.³ Nem tért ki azonban arra, hogy a harc – hasonlóképpen, mint Nemes Nagy Ágnes verseiben – maskulin minőségekhez kapcsolódik. És ebben az esetben nem csupán a második világháború emlékeiről van szó, a harc, a háború általános történeti állapottá válik Bachmann verseiben: „Hadat manapság nem szokás üzenni, / a háború megy tovább” (*Nap mint nap*). A maskulin minőségekkel szemben sérelmet elszenvetődők közt hangsúlyosan találunk feminin lényeket (a német névelőhasználat miatt ez nem

³ Hans Höller: *Ingeborg Bachmann*, Athenäum, Frankfurt am Main, 1987. 34.

csupán a nőket jelenti). Elég, ha a *Curriculum Vitae* megfojtott fehér nővérére, vagy *A kimért idő* című versre gondolunk. Az utóbbi megszólítottja egy férfi, akit a beszélő a közelgő „nehezebb napok”-ra figyelmeztet, és eközben a néma vagy talán már halott kedvesére mutat: „Kedvesed odaát homokba süpped, / lobogó hajáig gyűlik, / szavába vág, / elhallgattatja, / halandónak találja / és búcsúra késznek / minden ölelés után.”

A harc nemi aspektusai azonban inkább majd csak Bachmann prózájában válnak fontossá. Aligha véletlen, hogy a mai feminista irodalomkritika is elsősorban a *Szimultán* elbeszélései, a *Malina* és a *Malina* folytatásaként elgondolt, töredékben maradt *Halál-módok* felől visszatekintve olvassa Bachmann verseit. Pályájának műfaji sajátága ugyanis, hogy a versek a 60-as évek közepén átadják a dominanciát a prózának és a rádiójátékoknak, olyannyira, hogy amíg a hagyatéka maga vélhetően teljes terjedelmében nem vált áttekinthetővé, a kritika úgy hitte, hogy ez idő tájt Bachmann teljesen felhagyott a versírással. A költemények esetében a gender kérdésfeltevésének helyzetét nehezíti, hogy bennük a beszélő neme többnyire nem megállapítható, abból a feltételezésből pedig hiba lenne kiindulni, hogy mivel a versek szerzője nő, a megszólaló hangot is tekinthetjük nőinek. *A kimért időben* és a *Könyörgés a Nagymedvéhez* című második kötetben még mintha maguk a bűntettek, a bűntettek képei lennének fontosak. Adamik Lajos és Márton László fordításai ezeket a képeket többnyire felerősítik. *A Kihajózás* tengeri szörnyeinek szablyacsapásai után az eredeti szöveg szerint „vörös nyom marad a vízben” (eine rote Spur bleibt im Wasser), amit Adamik Lajos – bizonyára a poétikusabbnak vélt hangzás érdekében – lángoló vörös csikká változtat. E képekben a természeti jelenségek egzisztenciális-történelmi karaktert öltenek. Bachmann hermetikus jelhasználata éppen a természeti és a történelmi minőségek egymást átjáró, egyidejű allegorizációján alapul, anélkül, hogy ezt a folyamatot bármiféle explicit fogalmiság befolyásolná. Ritka eset, amivel az *Üzenet* című versben találkozunk, hogy e költészet történelemszemlélete közvetlenül nyilvánul meg: „a történelem olyan sírt rendelt nekünk, / amelyből nincs feltámadás.” (Adamik Lajos fordítása)⁴

A történelem alatt egyezményesen általában a múltat értjük. Csakhogy Bachmann nem hiába írta: „a háború megy tovább”. Nála a történelem a személyes politikában folytatódik. A mostani folytatás a kötet tanúsága szerint a Hans Höller által szerkesztett, 1978-ban kiadott Bachmann-összkiadásra támaszkodott. Ez a kötet nem tartalmazott egy sor azóta napvilágot látott,⁵ politikailag is izgalmas költeményt, melyek arról a nem elmentmondásmentes rokonszenvről tanúskodnak, amely a 60-as évek elején és közepén Bachmann a kommunista gondolathoz, konkrétan pedig az Olasz Kommunista Párthoz fűzte. Így aztán ezekből a versekből a magyar kötetben sem olvashatunk, holott például *Az olasz kommunisták*⁶ és a *Belépés a pártba* mindenképpen hozzátartozott volna az összképhez. A kételyekről és a rokonszenv lényegéről sokat elárulnak az utóbbi vers következő részletei: „Társaim / a pimasz kísérleti nyúl, / amely ott hagyja szőrét a laboratóriumban, / a beinjekciózott patkány, kábultan / nem harap gyilkosa kezébe, / a légy, ahogy

⁴ *A Modern nyugatnémet, svájci és osztrák költők* című antológiában (Európa, Bp., 1986.) Hajnal Gábor fordításában szerepel a vers. Az idézett sorok bizonyára a szedő és a szerkesztő figyelmetlensége folytán ott így olvashatók: „a türelem oly sírt / rendelt nekünk, amelyből nincs föltámadás”.

⁵ A Piper Verlag 2000-ben kiadott *Ich weiß keine bessere Welt* című kötete közölte a Bachmann-hagyatéka zárt részében talált, addig publikálatlan költeményeket. A kötet használhatóságát és értékét sajnos nagymértékben csökkenti a meglehetősen gondatlan szerkesztői munka. A Bachmann-hagyatékok egyébként a bécsi Nemzeti Könyvtár őrzi, zárt része fölött a költőnő két testvére rendelkezik. Újabb költemények az említett kötet megjelenése óta is előkerültek. Bár Hans Höller 2002-ben a kritikai kiadás következő évi megjelenését ígérte (Kolik 18.), erre mindmáig nem került sor.

⁶ Először 2002-ben jelent meg a bécsi Kolik 18. számában Hans Höller kísérő tanulmányával.

szívokájával / tapogatózik, és a szűnyogok, akik még nem vívták ki / a Szűnyogok Jogainak Egyetemes Nyilatkozatát. // Én ragaszkodom önnön semmiségemhez. / És ha az Úr testté lett, / és a lombikban színt vall, / ha ő maga a szeretet, / és nem hiszem, / hogy bármi létezhet / így, engem az se vigasztal. // Tudom, hogy az áldozatokat itt egymáshoz kell / kényszeríteni, még sok hangon beszélnek. / (...) / Nem a halálé, a lázadásé / most a szó. A kizsákmányolás iránti / megértés nélkül sosem ér véget / a kizsákmányolás. Jöjjön a forradalom. // Jöjjön, hisz megért rá az idő. / És én mégsem hiszem. Mégis jöjjön / a forradalom, jöjjön az én szívemben is.”

Ugyancsak a fordítók és a szerkesztő előzetes döntését igényelte, hogy felveszik-e kötetükbe a már meglévő Bachmann-fordításokat, mindenekelőtt Hajnal Gábor és Nemes Nagy Ágnes munkáit. Arra ugyanis nincs általános szabály, hogy ilyen esetekben miként kell eljárni. A két korábbi fordító közül nyilvánvalóan Nemes Nagy Ágnes szerepeltetése lehetett volna fontosabb, hiszen az ő költészete sok párhuzamot mutat Bachmannéval, csakhogy tőle mindössze két versfordítás ismeretes, azok közül is az egyik töredék. Így tehát akkor is helyeselhető lenne, hogy a korábbi fordítások kimaradtak, ha egyetlen félreértés sem lenne bennük (mint látni fogjuk, több is van), így lehetett ugyanis eleget tenni a másik fontos érdeknek, hogy a kötet fordítói szemlélete viszonylag egységes legyen. Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy Adamik Lajos és Márton László átvették Hajnal Gábor bizonyos megoldásait, vagy legalábbis figyelembe vették, amint az a fordításirodatomban szokásos és szükséges. Az pedig már az írás természetéhez tartozik, hogy minden szövegben maradnak hibák. Az értelmezés pontosítása érdekében itt csupán egyetlen tévesztés említendő. A *Korai dél* című vers utolsó előtti versszakában az első sor helyesen így hangzana: „Hol Németország földje az eget feketíti”, nem pedig úgy, ahogyan a könyvben olvasható: „Hol Németország ege feketíti a földet”.

Bachmann verseinek szemantikája néha nem könnyen érthető. A következőkben a fordítók szemléletének bemutatására idézem a második kötet címadó versét, a *Könyörgés a Nagymedvéhez* címűt, melyet már Hajnal Gábor is lefordított. Hajnal fordítói alkata szerint elsősorban a magyar szöveg szépen gördülő, sima versszerűségére ügyelt, nem végezte el azonban minden esetben azt az előzetes elemzést, mely világossá teszi a vers belső értelmi viszonyait. Nem vette észre például, hogy a *Könyörgés a Nagymedvéhez* (nála *Fohász a Nagymedvéhez*) strófáiban nem egyetlen hang szólal meg, hanem három. Az első szakaszban a pásztorok beszélnek, a másodikban a Nagymedve (valóságos medvetulajdonságokkal felruházva), a vers további szakaszaiban pedig egy külső intelmező hang. Az eredetiben tehát összeütközik a pásztorok humán (ugyanakkor a profánumhoz tartozó), valamint a csillagkép, illetve a természet – az emberi idő végességéhez képest teljes, kezdetet és véget átfogó – ahumán (a szent tartományához tartozó) hangja. A vers harmadik beszélője éppen a természet ahumán erejének jellegére figyelmeztet: „Meglehet, hogy a Medve / eltépi láncát, immár nem fenyeget, / elkap minden tobozt, mely lehullt / a fenyőkről, a nagy, szárnyas fenyőkről, / mik a Paradicsomból kidőltek” (Márton László fordítása). Mivel Hajnal nem érti a versbeli hangok szerepét, a második szakasz utolsó két sorában elnémitja a Nagymedvét, és felszólító módban fordítja a kijelentést (a 'schnauben' igét pedig elvéti).⁷ Ennek következtében Hajnal a Nagymedve allegorikus alakjából a vers végére valóságos medvét farag, és megint vaskosan félreérti az eredetit, nem tud arról, hogy a Paradicsom fái kidőltek: „Meglehet, hogy a Medve / eltépi láncát, immár nem fenyeget, / elkap minden tobozt, mely lehullt / a fenyőkről, a nagy, szárnyas fenyőkről, / mik a Paradicsomból kidőltek.” (Márton László fordítása) Hajnal Gábor sze-

⁷ Bachmann: „Ich (...) schnaub sie an, prüf sie im Maul / und pack zu mit den Taten”; Hajnal: „horkanj rájuk, vedd a szádba / és mancsoddal ragadd meg”; Márton (az eredetinek körülbelül megfelelően): „megszaglászom, megharapdálom, / megszorogatom mancsaimmal”.

rint csupán annyi történt, hogy a tobozok lehulltak a Paradicsom fenyőiről: „Tán egyszer a medve / kitör, nem fenyeget, / s űzi mind a tobozokat, / mik lehulltak szárnyasan a / Paradicsom fenyőiről”.

Miként az eddigiekből kiderül, Adamik Lajos és Márton László fordításai többnyire nem ragaszkodnak a poétikusabb formákhoz, nem akarnak mindenáron szép verset létrehozni, az ő értéktudatukban az értelmi és a szerkezeti pontosság áll az első helyen. Attól sem riadnak vissza, hogy a célnyelvben, a magyarban közvetítsék az eredeti idegenségét, vagyis nem törekszenek a szöveg teljes átsajátítására. (A kétféle fordítói szemlélet ma párhuzamosan él irodalmunkban.) A *Könyörgés a Nagymedvéhez* első öt sora⁸ így hangzik Hajnal Gábor fordításában:

*Nagymedve, jöjj le már, gubancos éj,
felhőbundás állat, vén a szemed,
csillagszemed,
bozóton tör át ragyogva
nehéz mancsod, éles karmod*

És ugyanez Márton Lászlótól:

*Nagymedve, jöjj le hozzánk, bozontos éj,
felhőbundás állat öreg szemekkel,
csillagszemekkel,
a bozóton villogva törnek át
mancsaid karmokkal*

Az eddigiek nyomán szinte szükségszerű, hogy Hajnal a humán és az ahumán, illetve a profán és a szent viszonyát csak féloldalasan értse meg. Nála ezt mondják az éjszakai égre föltekintő pásztorok: „vigyázzuk a nyáját éberem, / megigéztél s gyanakodva / nézzük fáradt tomporodat”. Mártonnál: „félő gondot viselünk nyájainkra, / de megbűvöltél minket és szorongunk / fáradt horpaszodtól”. Hajnalnál tehát éberem vigyáznak a pásztorok és gyanakszanak, Mártonnál féltő gondot viselnek és szoronganak. Ami az éberség hangsúlyozását illeti, abban biztosan Hajnalnak van igaza. Szó szerinti értelemben a gyanakvás és a szorongás vitájában is. Az eredeti ugyanis így szól: „wachsam halten wir die Herden, / doch gebannt von dir, und mißtrauen / deinen müden Flanken”. Semmi kétség, a „mißtrauen” elsődleges jelentésében gyanakvásra, bizalmatlanságra utal. Itt azonban a „doch” szó árulkodik, aminek Hajnalnál egy árva ‘s’, Mártonnál a ‘de’ felel meg. Ez az egyetlen szó, pontosabban az általa kifejezett ellentét mutatja, hogy a pásztorok hangjában mély feszültség lappang. A megbűvölt és talán vágyakozó kívánság („Nagymedve, jöjj le hozzánk”) fonákja bizony nem a gyanakvás, hanem a félelem, a szorongás.⁹ (Erre következtethetünk az utolsó szakasz szavaiból is: a Medve eddig fenyegető volt.) Ez az a pillanat, amikor a fordítás tárja fel az eredeti szavak tulajdonképpeni jelentését. Walter Benjamin szerint ez a fordító feladata. De tudjuk, hogy ilyesmi csak nagyon ritkán történik meg. Most megtörtént. Van tehát magyar Bachmannunk! Olyan, aki élesen tárja fel a metafizikai tartalmak etikai feszültségét, de hiányzik belőle a politikum.

⁸ Az eredetiben: „Großer Bär, komm herab, zottige Nacht, / Wolkenpelztier mit den alten Augen, / Sternenaugen, / Durch das Dickicht brechen schimmernd / deine Pfoten mit den Krallen”

⁹ Ez a dualizmus megfelel a szenthez fűződő emberi viszony Rudolf Otto által leírt kettősségének.

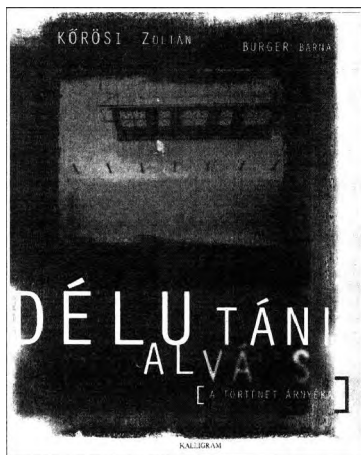
SZAVAK RENDHAGYÓ FÉNYTÖRÉSBEN

Kőrösi Zoltán–Burger Barna: Délutáni alvás. A történet árnyéka

Ha egy könyv nem hagyja magát, és ellenáll annak, hogy én szabjam meg a közös munkánk menetét, helyét és idejét – szokás szerint nyugodtan elhelyezkedve az asztalnál a jegyzetlapok között –, sőt átveszi az irányítást: hol arra csábít, hogy befészkelődjem vele az ágyba, felpolcolva magam a paplanok közé, máskor meg éppen felállít, hogy távolodjam el tőle jó másfél métert vagy még többet is, különben úgysem mutatja meg, hogy mit rejt magában – nos, az ilyen könyv engem roppant mód lázba hoz. Kőrösi Zoltán és Burger Barna közös kötete, a különböző technikákkal készült szövegek és polaroid képek különös kölcsönhatásából létrejött *Délutáni alvás*, pont ilyen. Észre sem veszi az ember, máris levette a lábáról. Lehetetlen ugyanis sokáig egy helyben maradni vele, mivel biztosra vehető, ha lapozunk egyet, máris helyzetet kell változtatni, hogy követni tudjuk szöveg, kép és tipográfia hullámmzó mozgását. Mert mindez együtt teszi igazán különlegessé és egyedivé a *Délutáni alvást*: a könyvnek mint tárgynak rendbontóan komponált formája.

Pedig, ha egy pillanatra eltekintünk szöveg és kép szoros szimbiózisától, és a szövegeket csupán magukban olvassuk, éppen úgy tűnik, hogy nagyon is ismerős tájon járunk. Nemcsak a Kőrösi-írásokra jellemző sajátos hangütés – az intertextusokkal és önidézetekkel sűrűn telesztölt, metaforikus, erősen stilizált prózanyelv – veszi körül otthonosan az olvasót, hanem a szerző jóformán ugyanazokra a helyekre és emberek közé visz el bennünket, ahova a *Délutáni alvást* megelőző több kötetében is: a Ferencvárosba, pontosabban a Ferenc tér környékére. Az új könyv legszorosabban – sokszor szövegszerűen is – a négy évvel ezelőtt megjelent *Budapest, nőváros*hoz, illetve a 2002-es *Télidő* című kötethez kapcsolódik, amelyek hasonló prózapoétikai eljárással készültek, mint a *Délutáni alvás*. Az egymás után futó, lazán összefüggő, hosszabb „fejezeteket” rövid, törmelékszerű feljegyzések – aforizmák, történet-rezümék, tömör, prózaversszerű szövegek – egészítik ki, mintegy a

„történetek árnyékaként”. A kétfajta szövegalakítás stilisztikailag és az elbeszélés dinamikáját tekintve alapvetően különbözik egymástól, amit a fotók és az írott szöveg képi-tipográfiai megjelenítése érzékeltet, és tovább színezi. Nem arról van szó ugyanis, amit a *Budapest, nőváros*ban láttunk, hogy egy részben archaizáló, részben dokumentarista fotósorozat montázsai belesimulnak a szövegtestbe, és intenzív játékba kezdenek a leírt történetekkel. Az új könyvnek sokkal rétegzettebb a vizuális dimenziója, amelyben a betűk nagyságának és formájának megválasztásától kezdve Burger Barna képein át a képtávolság és a margók méreteinek válto-

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
264 oldal, 3990 Ft

gatásáig minden azt célozza, hogy kép és szövegtér határa radikálisan megbillenjen azáltal, hogy a látvány oldaláról tovább metaforizálódik a szövegjelentés, pontosan követve Kőrösi prózájának alaptermészetét. (És akkor végre leírok egy harmadik nevet is, Pintér Lászlót, aki a könyv megtervezésekor remek munkát végzett.)

A könyv mind a tizenhat fejezetének elején egy sötét háttérben álló, sejtelmesen megvilágított időződő nő aktfotójának részletei láthatóak. Mint egy-egy *iniciálé*, amely nem díszítésre vagy illusztrálásra szolgál, hanem arra, hogy megtartsa és egyúttal kibontsa magából az utána következő történetet. Az enyhén sárgás papíron a fényekkel, árnyakkal és az arányok megválasztásával rafináltan megkomponált test kontúrjai hol elbizonytalanítva homályban maradnak, hol szinte kiemelkednek az apró részletek, a hajszálvékony kék erek, a bőr gyűrődései, a csontozat geometrikus formái. A sík papírfelület szinte maga is organikus szövétté válik, a női testtel együtt olykor kitárulkozva fellélegzik, más-kor szemérmesen elrejtí az, mint például a 123. oldalon látható kép esetében, amelyen a lefényképezett testrészt, bárhogy forgattam is a könyvet, akár távolról, akár közlelről néztem, nem tudtam beazonosítani. Ez a bizonytalanság azonban nem zavaró, inkább izgalmasnak mondanám, ahogy a formák feloldódnak a színek és árnyalatok észrevétlenül egymásba folyó átmeneteiben.

A finoman elmosódott, álomszerű hangulat nemcsak ezeknek a nyitó képeknek, hanem a szinte belőlük kibomló elbeszéléseknek is sajátja. Kőrösi Zoltán érzékeny stilszta, és a fejezeteket indító elbeszélések több oldalas periódusait olvasva ennek a megállapításnak az érvényessége csak egyre inkább erősödik az olvasóban. Néhány kivételtől eltekintve (ilyen például a 7. vagy a 13. elbeszélés) mindegyik történet egyetlen szigorú – mondhatni, zenei – rend alapján felépített mondatból áll, nem töri meg őket mondatvégi központozás, bekezdések, nem különülnek el látványosan a dialógusok megszólalói. Ezek a hosszú mondatok oda-vissza utalásaikkal, ismétléseikkel, szimbólumhasználatukkal, szóválasztásukkal rendkívül kidolgozott, egészen simára csiszolt, szinte lebegő szöveghálózatot hoznak létre. Ezt a lebegő állapotot pedig a tipográfia is követi a duplán szedett, szellősebb sorközökkel. A másik közös tipográfiai vonása ezeknek az egy lélegzettel végigmondott történeteknek, hogy az utolsó néhány tagmondat nagyobb betűmérettel van szedve, mint az előtte lévő szövegtest, ezáltal egyrészt megismétlődik a szöveg első néhány tagmondatának kiemelt helyzete, másrészt az írások zárata megemléződik. Ezt a megoldást néhol egy kicsit túlzónak találtam, mivel azt sugallja, hogy a történetek valamifajta csattanóra vannak kihegyezve, ami egyébként inkább a „hosszú” elbeszéléseket követő törmelészövegekre jellemző. Jól működik a tipográfiának ez a megemelő, nagyító, mondhatni, retorikai funkciója például a 69. oldalon olvasható *Öröm* című rövid novellában. Ennek utolsó mondata – „Na, meghalt végre az a rohadék.” – nyelvileg és pszichológiailag olyannyira feszült pillanat csattanójaként hangzik el a befolyásos főnök által zsarnok módjára kihasznált titkárnő szájából, hogy indokolt (bár talán kicsit túl direkt) dramaturgiai fogás az egész oldalassá nagyított rövid felkiáltás. Mintha a mondat teste maga is kiszabadulna a sorokba rendeződés kényszere alól, és szabadon fellélegezve terülne szét a fehér lap ürességében. Mellette pedig ott látható képszerűen is megfogalmazva ugyanaz: a merev mozdulatlanságából kimozdult köszoror, könnyedén és fesztelenül keresztbe vetett lábával. (Az ilyen erős tipográfiai kiemelések miatt azonban az elütések, sajtóhibák még inkább bántják a szemet. Például a 189. oldalon a *Pátosz* című töredék esetében, vagy a hátsó borítón szereplő idézetnél.)

A fejezetet nyitó történetek zárata esetében viszont nincs szó ilyen csattanókról, mivel ezek az elbeszélések legtöbbször körkörösén szerkesztettek, egy finom kanyarral visszatérnek a kiindulóponthoz. Hozzá kell persze tenni, hogy ez a visszatérés mindig egy kicsit másmilyen, mint ahonnan elindultunk. „Van a koradélután egy olyan pillanata, ami körül megfordul a nap, innentől akár újra is történhetne mindaz, ami a délelőtt-

höz tartozott” (16–18.) – indít az első fejezet. És valóban újratörténi minden: például a kötet ugyanazzal a történettel kezdődik és végződik. Az első írás, a *Forróság*, és az utolsó, a *Micsoda fény* lényegében ugyanaz a szöveg. Mégis, a címváltoztatáson kívül több ponton is módosítás történt, ami miatt alig ismerhető fel a már korábban olvasott írás. Módosul például a szövegépítkezés technikája: a *Forróság* látványosan tagolt, dialogikus formájából – két szereplő párbeszédéből – a *Micsoda fény*ben egy majdnem végig tömörszerűen álló, magányos belső monológ alakul ki, amely sokkal kevésbé tagolható, kevésbé dinamikus, inkább magába forduló, nyugodt prózát eredményez. További változtatás, hogy a második variációban Kőrösi összerántja a szöveg végét, belesűríti a *Forróság* után olvasható *Legyek* című rövid törmelékiszöveget is, vagyis kettőből csinál egyet. A szövegek formai vonásai és természetesen a szövegek mellé helyezett polaroid fotók is radikálisan változtatnak a befogadóra tett hatáson. A kötet elején a légkondicionáló izzó vörös, fekete és sárga árnyai lüktető, feszült vizuális élményt adnak az olvasás mellé, míg a kötetzáró zöldes színű, töredezett kopott téglafal képe a merev, nyugodt állandóságot sugallja. Lényegét tekintve teljesen máshova jutunk el a kötet végére, noha szinte ugyanazok a szavak hangzanak el mindkét helyen.

Visszatérve a fejezetnyitó elbeszélésekhez, azt láthatjuk, hogy azokban is az ismétlődő szerkesztés elve működik. Mintha egymás variációiként szólalnának meg ezek a szövegek. Ezért inkább elbeszélésfüzérként olvasom őket, mint egy törmelékére roncsolt regény épen maradt részeiként. Az egyes történetek a Ferencváros egy kitüntetett pontjához kötődnek, ahhoz a térhez, ahol a tulipánokkal díszített „szecessziós nyilvános vécé”, a *Magdi rózsái* virágüzlet, a *Macskafogó* nevű kocsmá üzemelnek, és időről időre mint kitüntetett motívumok feltűnnek a szövegekben. Ezek között a díszletek között a maga megszokott tempójában és csendjében zajlik az élet, ameddig el nem kezdődik az „átépítés”. Pontosabban utána is ugyanolyan komótosan, mondhatni, lírai lassúsággal haladnak az események, csak hangosabb háttérzajban. Kőrösi prózájának narrátora ugyanis nagyon érzékenyen reagál minden apró rezdülésre: a hangokra, a fényre, a tárgyak, a növények és az idő változásaira. Minden esetben nagyon pontos évszak- és tájleírással találkozunk az elbeszélések elején, amelyek mindig többek is precíz időjárás-jelentéseknél, hiszen a külvilág aprólékos leírása metaforikus hangulatjelentés is, amelyben a nézés gesztusa majdhogynem ontológiai jelentőséget kap. „...nem esik az eső, mert ekkor a kikapott csapásokban megáll a víz, olyanok ezek a terjedelmes pocsolyák, mint valami tágra nyitott szemek, s miként sok olyan ember akad, akinek a szeme színe pontosan megmutatja a hangulatváltozásait, főként persze a nők, akiknek a besötétülő írisze, elfelhősödöt [sic!] vagy épp felragyogó tekintete biztosabb útmutató a szavaknál, úgy ezek a pocsolyák is minduntalan más színekkel csillognak, hol szomorúak, hol elkeseredettek, s mi tagadás, a lehető legtrikábban tűnnek vidámnak...” (74)

Ezekben a részekben Kőrösi prózája ráérősen halad, van lehetősége a részletek kidolgozására, mivel fontos és hirtelen dolgok nem történnek erre felé. Mégis nagyon mozgalmas ez a cselekménytelenység. Ami nagyrészt annak köszönhető, hogy a szerző nagyon sokat megmutat ezekben a szövegekben a nyelv mozgásaiból: lépcsőről lépcsőre követhető a szöveg összeszövésének varratai, vagyis pontosan felismerhetőek azok a pontok, ahol a szöveg irányt vagy sebességet változtat. A *Délutáni alvás* fejezetnyitó szövegeiben megfigyelhető, hogy az egyik legfontosabb váltópontot a hasonlatokat és a példákat bevezető grammatikai formulák jelentik (*például; olyan, mint stb.*), vagy amikor a narrátor egy határozószóval kilép a merengésből, rápillant az emberi világra és közel hozza azt (*itt viszont*). Többször előfordul, hogy az elmesélt események valamilyen természeti jelenség hasonlataiként idéződnek föl és bomlanak ki hosszan. Például a negyedik elbeszélésben, amikor a lefelé szállingózó puha hó könnyűségét hasonlítja a narrátor Bándi Péter kerékpáron való suhanásához.

A Kőrösi-írásokra általában jellemző másik fontos vonás – a motívumok állandó ismétlődése – a *Délutáni alvás* írásainak is sajátossága. Nemcsak a fejezetnyitó elbeszélések között cirkulálnak a különböző, visszatérő képek és ismétlődések, hanem a töredékszövegekben is. Egyúttal mindegyik történetnek önállóan felépített motívumhálója is van (a napsütés, a hó, szagok, egy fehér nejlonzacskó, egy szemetesvödör vagy a platánfák tenyér formájú levelei stb.). Az egyik leglátványosabban megoldott elbeszélés ebből a szempontból a 11., amely Vámosi Károly magányos életének utolsó szakaszát meséli el. Az öreg vámos szobájának a falán egy festmény lógott, „holdsütötte éjszakai táj, ahol a fák közt egy áttetsző leplekbe burkolt, halovány női alak óvakodott a *fehér habokkal lezúduló hegyi folyócskához*, s a mögötte komorló ormon egy hajdani lovagvár romja vált el a csillogatótól” (165; kiemelés tőlem – L. E.). Ez a romantikus kép több esetben visszaköszön a történetben, olykor úgy, hogy a történet valósága a kép világában kezd el mozogni, mivel a fikatív-romantikus táj hasonlatként rávetítődik a Vámosit körülvevő környezetre; máskor viszont ironikusan átértelmeződik. Például abban a jelenetben, amikor a férfi azzal a feltűrt nadrágszárú fiatalemberrel találkozik az utcán, aki több elbeszélésben is – szintén motívumszerűen – fel-felbukkan, és akinek a bokája „egyetlen eleven, gennyes sebbé duzzadt, messziről bűzlött már, és sötétsárga [sic!] csík folyt le belőle a földre, fehér habokkal lezúduló hegyi patakocska, ami barnás foltot hagyott az aszfalton” (166). Az idilli kép másik kontextusba helyezve megdöbbenő erővel hat. Hasonlóan, mint amikor egy teljesen hétköznapi esemény vagy éppen a rútság poetizálódik. A kilencedik elbeszélésben például a tavaszi eső nyomán kisarjadó új életről elmélkedve a narrátor hirtelen váltással egy ideális patkánykolónia vándorlási szokásaival kezd el hosszan foglalkozni; vagy a tizedik fejezetet kezdő elbeszélésben, ahol a madarak csipegette morzsák egy váratlan hasonlattal hányadékként jelennek meg a madarakat figyelő narrátor képzeletében/emlékeiben. De hasonlóan kizökkenítő a *Séta* című, néhány mondatos csendéletszerű leírás, amelyben a téren sétáltatott öreg kutya ürtését követi nyomon az elbeszélő szinte testközelből közvetítve a küszködő állat szerencsétlenkedését. „Össze-össze görbülve, szenvedve preséli ki magából a szarhurkákat, egészen meghajlik a gerince és a fenéke is csaknem a földet éri. Lúktet a végbele. Amikor befejezi, ugyanolyan nehézkesen, szétterpesztett lábakkal indul tovább.” (34) A leírás „rokokós” bája egyszerűen magával ragadó. Egyetlen dramaturgiai hiba csúszott csak a történetbe. Mivel a narrátor túlságosan ragaszkodott a kutya gazdájának személyes tárgyak általi jellemzéséhez, elfelejtkezett arról, hogy néhány sorral a befejező mondat előtt a kutyát sétáltató férfi már eltette a mobiltelefonját, hogy felvehesse az utcán elpottyantott „szarhurkát”, ráadásul nem is volna elegendő keze ahhoz, hogy porázt, mobilt és papír zsebkendőben az állat excrementumát egyszerre tartsa a kezében.

A motívikus-intratextuális játékba az elbeszéléseket követő „árnyék” szövegek is bekapcsolódnak; ahogy Kőrösitől már megszoktuk, nemcsak a kötetben belül indul meg a szövegek cirkulálása, hanem korábbi kötetek és más szerzők – Mészöly Miklós, Kafka, Hrabal – műveiből is átkerülnek vendégszövegek. „Óvatosan lépkedj”, (26); „nem csak aludni jó, de továbbaludni a legjobb” (uo.): ismerősen csengő önidézetek; akárcsak a *Budapest nővárosból* visszaköszönő, a *Délutáni alvás*ban *Családemlék* címen elmesélt rövid „legenda”, amikor a *Papa* kihajol a hatodik emeleti erkélyen, leesik, és bepottyan az ötödik emeletre (213). Vagy a szintén az előző kötetekből ismert *Levél* című történet, amelyben a zsidó nagymama 1944-ben beáll szakácsnőnek egy SS Obersturmbannführerhez. Kőrösi megrögzötten újraírja, újrakontextualizálja történeteit. (Lásd erről: Bazsányi Sándor: „Szépségek szakadatlan szózuhataga”, *Holmi*, 2007/5.) Ez azért nem válik zavaróvá, mert valóban mindig valamilyen új rétege emelkedik ki a jól ismert mondatoknak. Az *Ébredés* című rövid feljegyzés mondatai (26), amelyek mellett most ott áll kinagyítva a hajnali, ébredező város koromfekete – néhol meg vöröses-zöldes foltokkal elszíneződött – háztetői-

vel és sötét, de már sárgállni kezdő egével, egészen másképp hatnak, mint ugyanezek a mondatok a *Milyen egy női mell?* című regényben, vagy akár az *Orrocskák*ban.

De másképpen jelenik meg a nézés és a látvány összefüggésében az idő-problematika és a nyelvkritikai reflexiók. Az a gondolat, hogy a szavak használhatatlan, kiüresedett, ugyanakkor nehézkes entitások, visszatérő motívum. „[k]i kell dobni a már elviselhetetlen súlyú szavakat, hogy ne roppanjon össze az ember” (113) – mondja az elbeszélő a nyolcadik elbeszélésben; vagy hasonlóképpen a törmelékiszövegekben: „Szertemászó, kemény páncélú bogarak a szavak.” (*Micsoda fény*) A nyelvi kifejezőmódhoz képest a szenzualitás, az érzékszervekkel felfogható élmények válnak meghatározóvá; a képek, a nyelv képi aspektusa, a fények, a hangok, a szagok és illatok. Ezért is válik Kőrösi prózanyelve – ha úgy tetszik – „mesterkéltté”, vagy inkább „megcsinálttá”, mivel úgy épül fel, hogy elsősorban az érzékekre (a fülre, a szemre, az ízlelésre) akar hatni vele. Az ilyen mondattöredékekben például: „csak egy rozsdás folt sötétlett a járdaszegélynél, ragadósan, elevenen, s a vécé tetején szürkén bolyhosodott az odadobott díszpárna, csillogott kéttenyérnyelvel mellette a konyhai kés, odalent pedig, a vécé előtt, a járdán a fejüket leszegve siettek dolgukra, mentek a munkába a járókelők.” (48)

A nyelv problémájához szorosan kapcsolódik az időé. A *Levél* című rövid törmelékben a következő hangzik el: „Az a fontos nekem, magyarázta, az az utolsó előtti pillanat, amikor a levél még nem vált el a szártól. Az, amikor már súlytalanul, bezárulva lebeg, de még egybe tartozik a fával. Az, amikor már súlytalan, befejezett, és mégsem tudható bizonyossággal, hogy elkövetkezik-e az a pillanat, amikor lassan ereszkedik majd alá, körbefordulva, pörögve, nem tudható, milyen lesz, amikor vakon érkezik le a földre.” (38) Akár a könyv képeit készítő Burger Barna is mondhatta volna ezeket a szavakat; nézzük csak meg például a 118. oldalon a fáradt őszi fa ágaihoz alig kapaszkodó levelek árnyékáról készült fotót. De a szövegekre éppígy értelmezhetőek ezek a sorok. Kőrösi írásai ugyanis egy egészen absztrakt időben komponálódnak olyanná, amilyenek. Nem a múlt, a jelen vagy a jövő az, amit megjelenít ezekben a szövegekben, hanem a pillanatra fókuszál, amelybe belesűrűsödik minden idődimenzió. Például két tekintet összetalálkozásának kitüntetett másodperctöredékeiben, amelyek hatalmasra nagyítódnak fel még a rövidebb szövegekben is. Így a *Kerékpár* című írásban, amikor a piros lámpajelzésnél megálló biciklis pillantása találkozik a „szarni készülő” hajléktalan tekintetével.

Kőrösi művét olvasva olykor az a benyomásunk, hogy noha a szöveg könnyen áradó és kecses, mindent magába akar sűríteni, amire csak a nyelv képes. Prózája nagyon megmunkált, és abban a formában, ahogy a *Délutáni alvás*ban megmutatja magát, Burger Barna remek képeinek társaságában, igazán az érzékeknek való művészetnek nevezhető.

ABSZURD-DARÁLÓ

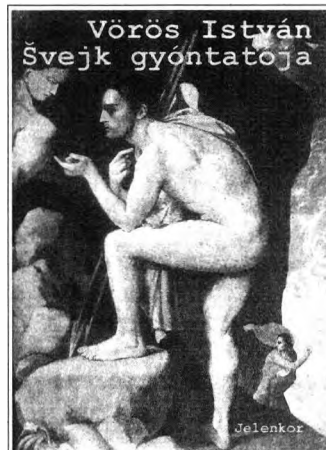
Vörös István: *Švejk gyóntatója*

„Volt két joghurt, egy angyalrongálás, az annyi mint egy hatéves gyerek lelke.” (91. o.) – mondja a pincérnő Leopold Mozartnak Linz főterén egy álombéli tejpincében egy deresszürke téli hajnalon. A „hatéves gyerek” maga az ifjú Mozart, akinek a lelkéért alku- doznak a félig-meddig sem evilági lények, az „angyalrongálás” olyasmit jelent, mint mi- kor hitetlen Tamás saját kezét dugta be abba a bizonyos sebbe, az öreg Mozart nem hisz tárgyalópartnereinek, meg akar bizonyosodni, hogy valóban égi lényekkel ül egy asztal- nál. Az angyalszárny kibomlik, beborítja az egész tejivót... Szépen megírt mese, lelket gyönyörködtető jelenetekkel és hártványkony filozófiával. Amikor visszatér övéihez a szállásra, a furcsaságok tovább gyarapodnak anélkül, hogy áttörnék a bizonyosság falait. Lehetett az egész álmom, vagy a fiáért aggódó apa hajnali látomása.

Mert a lét mindenfélével kegyes: tele rosszal és jóval, bátorít és félemlít, álmokkal és reményekkel kecsegtet, hogy aztán ránk nyissa a reménytelenség ajtaját, s valaki azt sut- togja: itt minden megtörténhet. A világban éppen az az abszurd, hogy egyszerre számtal- lan dolog lehetséges, hogy a jelen ezernyi és milliányi kaput tár elénk, és akinek elég érzé- kenysége van, be is láthat e kapuk némelyikébe. Az abszurdítás ugyanakkor nagyon érzékeny és törékeny valami, mivel nem egészen van, mindig csak lehet, a legfinomabb szövetű anyag, negatív szubsztancia, csak pillanatra látszik, vagy ha kulcs, akkor villa- násra nyit meg dolgokat. Mint Maurice Blanchot írja, éppen a Vörös műveiben oly kitün- tetett szerepet játszó Kafka világgal kapcsolatban: „a meghatározatlan soha nem válhat meghatározottá, a kimeríthetetlen távollét mélységét soha nem szabad közvetlenül megragadni úgy, mint ami már jelen van.” (*Irodalmi tér*. Kijárat Kiadó, 2005. 57. o.)

Hogy mennyire a pillanat és egy idegen logika gyümölcse, azt az irodalomtól oly tá- vol eső területen a kritikus is megtapasztalhatta a minap. Egy Real Madrid-mérkőzés közvetítésekor (2008. jan. 27. 21.30.) a riporter azt mondta: Robinho, még Brazíliában egy bajnoki meccsen védőjét egymás után nyolc alkalommal ugyanazzal a csellel csapta be. Mire a játékvezető a másik játékos megszegényítése miatt sárga lapot mutatott fel neki. – Ez aztán abszurd, döbbsentem meg. A játék legsajá- tosbab és legnagyobb elemének az alkalmazásáért büntetni valakit, egy másik dimenzióba (személyiség mentális védelme) helyezkedni a játék közben, egyik pil- lanatról a másik pillanatra! Az abszurdítás szemponjából ez olyan lehetőség, ami ugyan nyitva állt, ám senki sem számított arra, hogy be fog következni. A leghitelesebb abszurd történet tehát az, ami nagyon ritkán vagy egyál- talán nem történik meg.

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2007
256 oldal, 2300 Ft

Vörös István novelláskötetében azonban ezek az abszurdítások sorra-rendre megtörténnek. A szokatlan, a ritka, a talányos, a félelmetes elárasztja az elbeszélések menetét, mindközönségesen és minden pillanatban ezer alakban kavargat köröttünk, egyre nagyobb hullámokat vet, majd már nem is hullámok ezek, hanem az abszurd áradata, ami maga alá temeti a világot. Ez még talán nem is lenne baj, ezek Vörös novelláinak tartozékai, mondhatnánk, írói anyaga, világlátásának legerőteljesebb és leginkább látható sajátosságai. Minden mértéken túl abszurd, és csak néha finom és törékeny.

Egy parabolisztikus novellával kezdődik a kötet (*Novemberi köd áztatja Budapestet*), nyilvánvalóan a közelmúlt tüntetéseire utal, amikor azt beszéli el, hogy országunkat vastag és áthatolhatatlan felhő borította be. „Európából nézve olyan, mint valami tájra csavarozott vaslemez.” (7. o.) Ezután minden mondatában megsokszorozza az így előálló „lehetségest”: éjig érő fák, füvek, kutyanagyságú hangyák, „egy elefánt lába alatt döngött a köd” (14. o.), tévedésből már a Holdon is landolnak az ország felszabadítására küldött nyugati pilóták. A civilizált világ minden műépítménye sorvadásnak indul, a főváros egy roncsstelep lesz, melynek közepén a felkelők üreges szoborként tartják meg magukat. A sok-sok szellemes és eredeti ötlet végül is nem áll össze egyetlen vízióvá. Nem tud elhatalmasodni, és még mielőtt kiteljesedne, érvényét veszti. (Ha az abszurd mégis megtörténik, mint a Ionesco-darabok némelyikében, akkor nagyon fontos a fokozatosság, s hogy a következő történés szellemességben és váratlanságban sohase múlja alul az előzőeket.)

A *Butasági Mesterképző Intézet* is hasonló logikával dolgozik. Két barát véletlen utcai találkozása, majd egy cukrászdában való tereferencia elszabadítja az *abszurd-darálót*. Szellemes és kevésbé szellemes dolgok történnek velük. Hol a pincérnő hímfaló sáskává való metamorfózisáig fokozódik a dolog, hol ártatlan sütiévésbe süllyed vissza az abszurd. Néhány oldal, és már mindenki csillagtávolságra van eddigi életétől, mígnem a végén a cukrászda maga is a hősökkel együtt nyomtalanul eltűnik. Zavaró az is, hogy lényegében három novellát gyúr egybe Vörös. Szép és igazán filozofikus a zsebtolvaj-epizód, amely így csak megzavarja, eltakarja a főszál eseményeit. (Mennyivel más eszközökkel dolgozik Cortázar az *Egyesülés a vörös körrel* című elbeszélésében, amely ugyancsak egy vendéglátóipari helyiségben játszódik, de ott a sejtetésen kívül semmi sem történik, csak furcsa fényeit mutatja egy lehetséges.)

A számomra legérvényesebb úgynevezett abszurd írók műveiben (Kafka, Beckett, Ionesco, O' Brien) a dolgok igazából nem történnek meg, sosem futnak túl egy bizonyos valószínűségi szinten, hogy mindez csak pillanatnyi félreértés, káprázat, hogy csak lehetséges dolgok, víziók közé hatolunk be, azt az írói nyelv örök sokértelműsége, a helyzetek illékonyasága, finom visszafogottsága jelzi. Kafka azért érezhette *Az átváltozás* megírása után, hogy valamit elvett, vagy még inkább *elkövetett*, mert bizonyos szempontból túlírtta a művet. Olyan dolgokat is elmesél, amelyek már a történés abszurdításának erejét gyengítik. Visszaemeli a történetet a dolgok menetének hétköznapiságába.

Szerencsére Vörös István kötetében találunk értékesebb darabokat is. A *Nagymama utolsó három mondata a kórházi ágyon* vagy *A szentlélek fényképalbumából* című írások talán a legfrissebb, legszellemesebb és legkevésbé túlterhelt írások. Az első novellában az élmény személyessége (az elbeszélő a kórterembe lépve nem ismeri fel a három haldokló idős ember közül a nagymamáját) hitelesíti az eseményeket. A képzeletbeli párbeszéd a haldokló és szerettei között a kórház sivatagában igazi mélységet és a vigasz emelkedettségének érzését nyújtja. „Nem is levél volt, észre kellett vennem, hogy csak betűk tartják egybe, nincs is alattuk papír. Az üzenet, mintha lemorzsolts rongyra lenne vésve, saját magán, vagy a semmin nyugodott.” (23. o.) Az ilyen mondatok után újra megjön az olvasó kedve, megnyílik figyelme, és szeretne bebocsáttatást az író világának ilyen mélységű titkaiba.

A *szentlélek fényképalbumából* szintén rejtelmekkel és visszafogott szelídységgel teljes. Itt a túlzások is helyükre kerülnek végül (a nem kívánt csecsemőt disznó eszi meg), mert jó-

tékony tündérek munkálkodnak szüntelen. „Aki láthatatlanná változik, nem tűnik el teljesen. Ha egyáltalán nem látszana, akkor egyáltalán nem is látna” (74. o.) Egy szerencsétlenség megtörténeése épp azáltal lesz mélyebb valósággá, hogy lebegteti az igazságot, bizonytalanná lesz a kisfiú sorsa, a rázúduló gabonát gyors kezek hanyják le róla. A légnymástól falubolondjává lett hős is ott segédkezik, a mentésről fénykép készül. „Jól néz-zék meg ezt a képet, aztán csukják be a szemüket. Lökjék szét a maguk elé toluló puha, fekete falakat, és induljanak el befelé, ahol az a gyerek bujkál.”(78.o.) A gabona alatt ugyanis nem találnak senkit.

A kötet további írásaival kapcsolatban mélyen egyet értek Márton Lászlóval, aki ver-sei kapcsán azt írja a szerzőről: „Mindezt világosan kell látnunk ahhoz, hogy értelmezni tudjuk Vörös legfőbb leleményét, azt, hogy a költői hagyományt (...) ugyanúgy külvilág-ként kezeli, mint az erdőt, a körfolyosót és a saját személyiségét...”, „...az intertextualitás kötelez.” („Csigák és angyalok”, *Élet és Irodalom*, 2005. 12. 2.)

A Szindbád-novellákban nem érzek elég erőt, jobbára utánérzéseknek tűnnek, jól sikerült stílusgyakorlatnak; hiába támad föl a többévtizedes halálból a hős, megfelelő miliő nélkül esetenül csellengő báb marad a mai világban. Már Krúdy is a hiányzó, széthullott, sosemvolt régmúlt utáni nosztalgiából teremtette meg, olyan díszleteket álmodva köré, ahol az óraszerkezetek nem hajlandók az elmúlást szolgálni, feleselnek az idővel. Bele-szötte ifjúságát, hogy a századforduló korát halhatatlanná tegye, de mikor írta, már az álom anyagával dolgozott, és a testetlen vágyakozás tette örökéletűvé. (Aki pedig örök-életű, az hogyan is támadhatja fel?) Ahogy kilép az újlaki templomból, egy autó fellöki, de Szindbád lebegni kezd, mert semmi súlya nincs. Hiába van kedvesének hét (harminc-két?) virágneve, mégiscsak egy lepusztult lakótelepi lakásban él, és minél többet időzik e „mai világban”, percről percre veszít színéből, szürke kisember lesz, mire a harmadik novellán is túljutottunk.

Sokkal bonyolultabb íróilag mindaz, amit Vörös a Kafka-szövegekkel (*A per*, *Az átvál-tozás*) csinál. A fűszöveg nyilatkozata szerint: „olyan mértékben engedtem be a világom-ba, hogy saját, jól felfújt írói énem szétrobbanni volt kénytelen, hogy tizenöt darabban új-rakezdje.” Nos, úgy érezzük, éppen ellenkezőleg, fogta magát, és ő költözött be ezekben a művekbe. Az első kísérlet még kevesebb problémával jár. *A per* világa, töredékessége folytán nyitott. Josef K. előrehaladása a regény teremtette közegben olyan, mintha valami roppant sűrű masszában járna, mozgásának nincs térszerűsége, mert alig lát tovább az orra hegyénél, ahogy megmozdul, újra és újra kétértelműségekre ütközik. Mintha az író örökösen csak párbeszédet folytatna a mű megírásának a lehetőségéről, és végső soron *A per* magának a fikció világának, mint alkotói folyamatnak a kudarcáról szól. Vörös beha-tol ebbe a világba, azonosul Kafkával, mint egyik novellájában írja: „de én nem a déduno-kája vagyok, hanem ő maga.” (20. o.) Egyszerűen hozzáír néhány fejezetet *A per*hez, és látszólag olyan, minden tekintetben, mintha Kafka írta volna, a regény világának első rangú utánzatai. Mindenesetre rendkívüli beleélőképességgel teremt a regény kész részei-hez illeszkedő, azokhoz képest némileg többletet is nyújtó jeleneteket, megőrzi Kafka lo-gikáját: néha mintha közös agyuk lenne a szereplőknek, annyira egymás gondolataiba látnak, máskor egy képtelenségről állítja valaki, hogy ez a világ legtermészetesebb, min-denki által közönségesen tudott dolga. Hogy valami nincs itt rendjén, azt Vörös is érzi. „A nők még mindig csak egy lépéssel visznek közelebb a szerelemhez. De inkább csak el-takarják” (159. o.). Lényegében rokonszenves ez az eltökéltség, és olvasható az eredmény is, ha nem is visz közelebb Kafka rejtélyéhez, és inkább eltakarja, mint bevilágítja a mű-vet, ám rajta tartja a szemét, és rezignáció helyett keresztülöson ezen a világon, és valami-ért ez a világ nem marad tőle érintetlenül.

Sokkal nagyobb problémát jelent *Az átváltozás* terébe való behatolás.

A magázás művészete című novellában ugyanis nincs hely idegenek számára. Vörös sa-

játos logikával mégis hozzáépít egy egész bérházat *Az átváltozás* teréhez. Behozza Švejk figuráját, Gregor munkatársait, és még egy bábkészítőt is betoloncol ebbe az elbeszélésbe. A bábos szerepe az eseményekben teljesen zavaros, érthetetlen és fölösleges. Épp elég bajuk van szegény Samsáéknak, mért kellett még tetézni ezzel is? Itt megtörténik az az *abszurd* dolog, hogy az olvasó megsajnálja a szereplőket a szerző szándéka ellenére.

És ha Vörös fantáziája beindul, akkor rettenetes dolgok történhetnek, írásművészetére pedig végzetesek. Működésbe lép a néha sziporkázó, máskor kevésbé szellemes ötletgyár, megfojtja a figurákat, és a történet elevenségét megfagyaszttja. Poengyilkos is lesz, hiszen Gregor bogárrá történő átváltozására már a szerencsétlen aktus előtt is legalább tizenöt-ször hivatkozik a tizenöt felé hasadt író. Igaz, így minden szerzőre csak egyszeri hivatkozás jut, de ez az egy/fő is sok.

Švejknek mint Samsáné szeretőjének benyomulása ebbe a világba, a várandós cseléd-lány, aki Gregor menyasszonyává tolja elő magát, majd egy vasgolyót szül, amit a már bogárrá változott Gregor atyai féltéssel gondoz, nos ezek az események végleg fölemész-tik az olvasó tűrőképességét.

Wittgenstein nevezetes mondata a hallgatásról négyszer „intertextualizálódik”, hollott még sok egyéb mást is mondott a derék bécsi. Ha abszurdról van szó, akkor talán ezt: „Ha valaki álmában azt mondja, hogy 'Álmodom', még ha közben hallhatóan is beszél, éppoly kevésbé van igaza, mintha álmában azt mondaná, hogy 'Esik az eső', miközben tényleg esik. Még ha álma ténylegesen összefügg is az eső neszével.” (*A bizonyosságról*, Európa Kiadó, 1989. 179. o.)

Épp ez a szürreális elmosódottság, tárgyaltalan sejtelen hiányzik ebből a műből. Valószínűleg jól tudja Vörös is, hogy utcákat nem azért neveznek el híres emberekről, hogy kifejezzék irántuk való megbecsülésüket, hanem hogy az utcanevék segítségével el tudjanak igazodni a városban.

Vörös műve zavart támaszt, és semmiféle eligazodást nem ígér.

EMLÉKEK ÉS MŰVEK

A terek jelentésalkotása, a hétköznapi emlékezet
és a normatív emlékezetpolitika konfliktusáról

György Péter: A hely szelleme

Vári Györgynek

A köztéren álló emlékművek – legyenek akár Európa nyugati vagy keleti felén, vagy a világ bármely pontján – mindennapjai nem éppen egyhangúak: a körülöttük áramló vagy csak éppen lézengő emberek, már akik egyáltalán tudomásul veszik létezésüket, a legkülönbözőbb módon viszonyulnak hozzájuk.

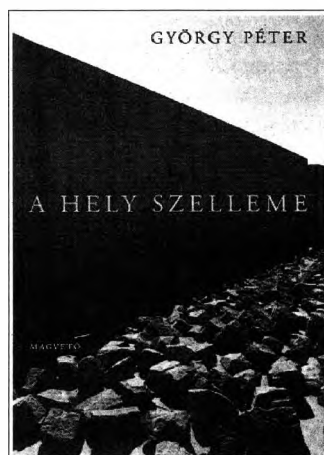
Vannak, akik személyes érintettségük okán visszatérő zarándokai egy-egy emlékműnek, vannak, akik csak a pillanatnyi hatás miatt állnak meg mellettük egy percre, hogy később soha többé ne térjenek vissza, vannak, akik gondosan bekenik a megfelelő magasságú peremeket, hogy a gördeszkával a lehető legsimábban lehessen siklani az éleken, és vannak, akik ezt meglátva hatósági felhatalmazással vagy anélkül, de mielőbbi távozásra szólítják fel a mű használóit.

És vannak, akik ha akad erre elegendő felület, tagekkel látják el az emlékművet, mások néhány matricát ragasztanak csak fel, néhányan pedig több éjszakát rászánva, színes graffitiket festenek fel rájuk, és vannak, akik alszanak alattuk, rajtuk vagy mellettük. Vannak továbbá, akik lángvágóval érkeznek, hogy a fémalkatrészeket mielőbb értékesítsék a legközelebbi gyűjtőnél, és vannak, akiknek egy forradalom ad fűrészt és kalapácsot a kezükbe, hogy azzal rombolják le a gyűlölt rendszer által emelt emlékművet.

Az, hogy az emberek ezerféleképp gondolkodnak az emlékművekről, és viselkednek az emlékművekkel, számtalanszor átélt, mindennapi tapasztalat. Ez a sokféleség „itt és most” is szinte áttekinthetetlen mennyiségűvé duzzasztja azt a vélekedés- és gesztushalmazt, aminek teljes feldolgozása, értelmezése hiányában több mint valószínű, hogy nem lehet megmondani, mitől *van helyén* egy műemlék és mikor nincsen, mikor *sikerült* vagy nem *sikerült* megoldani egy tér be- vagy átrendezését, mint ahogy azt sem, hogy mennyiben jár egy ilyen kísérlet bármilyen kollektív trauma feloldásával vagy éppen elmélyítésével.

A probléma pedig egy újabb – de valójában mindvégig jelenlévő – dimenziót kap azzal, ha megnyílik nem csak az emlékművek, hanem az emlékművekkel együtt élő emberek múltja: az olyan vélemények és élmények tömege, amelyeket már senki nem mondhat el, senki nem

Magvető Kiadó
Budapest, 2007
326 oldal, 2990 Ft

adhat tovább, és amelyekről esetleg már senki sem tud. Vajon lehetséges mégis feltárni ezeket a vélekedéseket? És ha nem, pótolni tudja ezt a terek és emlékművek archeológiája? Egyáltalán: szükség van-e így a tér archeológiájára?

Emlékezetek és emlékművek

György Péter kötetének, *A hely szellemének* egyik fő üzenete szerint igen, mert csak az egyes terek korábbi jelentéseinek feltérképezésén, megértésén keresztül lehet megérteni a jelen emlékműveit és emlékhelyeit, és egyben feldolgozni az esetlegesen hozzájuk kapcsolódó traumákat. A továbbiakban főként ezzel az első olvasatra akár triviálisan igaznak látszó tézissel szeretnék vitatkozni, leginkább a hozzá kapcsolódó előfeltevések és következtetések okán.

Mindezt a kötet két, hosszabb esszéjére koncentrálni szeretném tenni, mert bár elvileg van közös tematikája a kötet írásainak – a „hely” és annak különböző használatai, jelentései és hagyományai – mégis úgy érzem, nem lehet és nem is érdemes az összes esszé által felvetett kérdésre egyetlen reflexió keretein belül reagálni. Ezért a kötetnek az emlékezet fogalmát középpontba állító szövegeinek egyes állításaival foglalkoznék, és főleg azért, mert úgy vélem, ezek a nagy ívű és gondolatébresztő írások vetik fel a legtöbb olyan provokatív gondolatot, melyek a leginkább vitára készítenek.

Az emlékezet topográfiája és *Az emlékezet szétesése – az olvashatatlan város* címet viselő esszék részben hasonló, részben eltérő módon közelítik meg az emlékezet helyeinek kérdését. A hasonlóságot a totalitáriánus rendszerek térkezelésének és emlékezetpolitikájának a mai gyakorlatokra rávetülő(?) árnyéka adja: *Az emlékezet topográfiája* a koncentrációs táborok és környezetük emlékhellyé változ(tat)ásáról és ennek a folyamatnak a problémáiról, *Az emlékezet szétesése* pedig a budapesti '56-osok terének volt és jelenlegi emlékműveiről (illetve azoknak hiányáról) szól.

A szükségszerű különbség pedig az emlékezet helyeinek eltérő alakulástörténetéből következik: míg a koncentrációs táborok az elkövetett szörnyűségek eredeti, közvetlenül az emberiség elleni bűntettek végrehajtására emelt épületei, addig például az '56-os emlékmű – mint jellemzően a legtöbb, akár a megőrzendő emlékü helyen álló emlékmű – egy a már megtörténtre emlékező, azt esztétizáló alkotás.

Emlékezők és emlékeztetők

Amikor György Péter az '56-osok terén 2006-ban felavatott központi forradalmi emlékművet kritizálja kíméletlenül, leginkább azért teszi, mert egyrészt úgy véli, hogy az nem biztosít megfelelő helyszínt a gyászmunka elvégzésére az emlékezőknek, másrészt pedig a városlakók, a mindennapok járókelői számára „olvashatatlan” az emlékmű. És bár alapvetően csak egyetérteni tudok György Péter szándékával, miszerint a mindennapi használat és megélés alapján kell és lehet minősíteni egy emlékművet, *Az emlékezet szétesésének* elemzését mégis ellentmondásosnak érzem.

Az esztétikai minősítések talaja mindig is ingoványos, ezért arról nem is szeretnék vitatkozni a szerzővel, hogy az '56-os emlékmű esztétikai szempontból megfelel-e az egzisztenciális értelemben mindig is tagadott, de valahogy mégis mindig működő *mércének*, most csupán érvelésének értelmezésére koncentrálnék. György Péter szerint a fő esztétikai probléma a műemlék kompozíciójával az, hogy architekturális metaforarendszere – tudniillik a sűrűsödő-növekvő, előbb rozsdás, majd fényes acél oszlopok ékké összeolvadása – „riasztóan világos” (147), magyarán szólva didaktikus, ezért nem megfelelő. A ta-

lán túlságosan is érthető érthetőség kritikája azonban némileg szembehelyezkedik a szerzőnek azon elvárásával, miszerint az emlékmű viszont legyen mindenki számára világosan értelmezhető, és fizikailag is át- és bejárható, ezzel is megkönnyítve a befogadást. A szöveg itt több olyan méltán világhírű emlékművet idéz fel – mint ahogy egyébként maga az emlékmű is – a washingtoni *Vietnam Memorialt* és a berlini *Holocaust Mahmmalt*, melyek akár nagyobb hatással is lehettek volna a budapesti '56-os emlékműre. Mindazonáltal nem világos, hogy a bejárhatóság egy más típusú, de szintén közhelye miéért ne lehetne ugyanolyan elrettentő, mint az egyszerű forradalomreprezentációt sugalló acélék architektúrális üressége?

Különösen úgy, hogy a bejárhatóság funkcionális szerepe, a gyászmunka, ami volta-képpen legitimálja a hasonló elvek mentén berendezett terek, emlékművek koncepcióit – mint azt György Péter is többször hangsúlyozza – teljes mértékben elévült és érvénytelené vált '56 kapcsán. „1956-ot ma már nem gyászolja szinte senki” (162) – fogalmazza meg diagnózisát, amely kétségkívül helytálló, de arra nem ad választ, hogy akkor miért is kellett volna egy olyan emlékműnek a gyászolók számára megépülnie, amely valójában már nem is épülhetne a gyászolóknak.

A szerző a kérdést annak a kulturális és emlékezetpolitikai zűrzavarnak a kritikájában oldja fel, amelynek egyaránt részei a forradalmat követő, majd a rendszerváltás utáni politikai csatározások párhuzamos emlékezetei, valamint ennek az '56-osok terén fellelhető – vagy éppen már nem látható – architektúrális nyomai: ez utóbbiakra kéne utalnia az újonnan elkészült emlékműnek, enélkül „olvashatatlan” marad az alkotás György Péter szerint.

Ennél a pontnál azonban hasonló ellentmondás lép fel, mint az előbbieken: az '56-os emlékműnek ezek szerint olyan építészeti nyomokra – mint például Pátzay Leninszobrának hűlt helye, vagy Kiss Istvánnak a Regnum Marianum-templom helyére állított Tanácsköztársasági emlékműve helyére állított kereszt – kéne emlékeztetnie a mai utca emberét, amelyek nagy része mellett, még a szerző szerint is, „fennállásuk” idején közönyösen mentek el az akkori járókelők. (152) Az '56-os emlékmű mivel nem utal – többek között – ezeknek a mindig is közönnnyel övezett térplasztikáknak a nyomaira, maga is közönyre van ítéltetve. De miért tenne élővé bármely emlékművet az, ha más elfeledett szobrokra, építményekre utal? (Túl azon a kérdésen, hogy mégis hogyan tehetné?)

Arra, hogy értelmezésem szerint milyen más problémái vannak ennek a „térolvasásnak”, és hogy szerintem milyen közös alapfeltevés rejlik az eddigi – és az alábbiakban elemzésre kerülő – gondolatmenetek, érvek mögött, arra a következő szakasz után térnék vissza. Addig is a György Péter által is idézett Alois Riegl gondolatmenetét hívnám segítségül a másik esszé, *Az emlékezet topográfiaja* szorosabb olvasatára való áthangolódáshoz: Riegl szerint a „hagyományos” értelemben vett emlékműveknél sokszor legitimebb módon tudnak megnyilvánulni az úgynevezett „akaratlan emlékművek”, melyek nem egy artisztikus gesztus, hanem magának a helynek az emlékezetkultúrában betöltött szerepe miatt válnak emlékművekké. Ilyen akaratlan emlékművek lehetnek akár kiemeltté váló épületek, helyszínek is – mint például a koncentrációs táborok.

Akaratlan emlékművek, céltalan zarándokok

György Péter fontos és gondolatébresztő esszéjének, *Az emlékezet topográfiajának* érvelése alapvetően két párhuzamos, néhol jobban, néhol kevésbé összetekeredő szálon fut: az egyik a náci koncentrációs táboroknak mint az emlékezet helyeinek empirikus, történeti genealógiájához, analizéséhez kapcsolódik, a másik pedig megpróbálja elhelyezni a –

részben az elemzés mentén kialakított – „hely szelleme” koncepcióját a mai, a koncentrációs táborok emlékezetpolitikáját tematizáló globális médiatérben.

A koncentrációs táborok jelentés-örökségének topográfiája, ahogy György Péter nevezi, a terek archeológiája kiváló példa arra, hogy egy érzékeny és kiemelkedően tájékozott kutató milyen mélyre tud hatolni az emlékezetkultúra egyes történeti rétegei között, néhol mikrotörténeti, néhol inkább antropológiai vagy történeti szemantikai megközelítés segítségével, és mindezt érzékletesen és világosan is tudja tolmácsolni az olvasó felé. Így egyaránt revelatív és megrendítő György Péter áttekintése Auschwitz és Buchenwald táborainak jelentéstörténetéről – ahogy a haláltáborokból a háború után funkcionális épületegységek, majd később emlékhelyek, majd még később nemritkán stilizált emlékművek lettek – és az egyes helységek, földrajzi kontextusok, nevek történetéről, valamint a táborok traumáját részben a tragédia társadalmi elfelejtése, halványulása miatt feldolgozni képtelen részlélők sorsáról szóló kitérője is.

Nem kis részben éppen ez az olvasmányélmény győzött meg arról, hogy *Az emlékezet topográfiájának* az a bizonyos másik szála, érvelése egyáltalán nem elfogadható számomra. György Péter ugyanis nem áll meg a helyek archeológiájának elemzésénél, hanem olyan normatív állításokat tesz a „hely szellemére” vonatkozóan, melyek a helyek szerepét totalizálják, használatukat előírják és egyben szembehelyezik egy nem megfelelőnek posztulált kommunikációs folyamattal, mechanizmussal is; mindezt úgy, hogy – hasonlóan *Az emlékezet szétesése* normatív intenciójú érveléséhez, retorikájához – a kiindulópontként használt megállapítások végül nem támogatják a konklúziót, hanem ellentmondanak annak.

Miről is van szó? Mindenekelőtt arról, hogy a helyek archeológiájának György Péter szerint az a szerepe, hogy rámutasson: a helyek szellemének átélése, megismerése, megértése nélkül nem lehet megfelelően kezelni a múlt – a koncentrációs táborok esetében a holocaust – borzalmaikat.

A hely szellemének közvetlen megtapasztalásával áll szemben a valóban ijesztően hangzó „globális médiatér virtuális kulturális tere”, mely mindent úgymond „másodlagosan” mutat be a nézőnek, aki így a helyek közvetlen megélése helyett csak üres, a valóságot csak ígérő audiovizuális információdömpinget kap. Ami bár némely vonatkozásában akár hasznos is lehet, de „ugyanakkor van némi okunk arra, hogy elbizonytalanodjunk a mediális technikák által teremtett virtuális térrendszerek kulturális használatát illetően. Ha nem akarjuk, hogy az univerzális morális dráma tétele elveszítse félreismerhetetlen egyediségét, akkor lépéseket kell tennünk annak érdekében, hogy a globális médiatér reprezentációs technikái ne váljanak kizárólagossá. A globális emlékezetstílházak és a kollektív rítusok fenyegetően üres formalizáltságával szemben áll az a tanulság és tudás, amely a *hely szellemének a megértéséből ered.*” (18)

Különösen olyan szakembertől zavarba ejtőek ezek a szavak, aki tudvalevőleg sokat foglalkozott a globalizáció korának különféle információs rendszereivel, így nagyon jól tudhatja, hogy nem csak bizonyos reprezentációs, információs technológiák használatának egyes céljait, de főleg *magát egy megismerési technológiát* minősíteni több mint aggályos dolog. Egy ilyen álláspont, gesztus mintha nem venné tudomásul, hogy a mindenkor új kognitív módszerek – legyen szó akár a látásról vagy az emlékezésről (lásd Jonathan Crary: *A megismerő módszeret*, Osiris, 2002. és Douwe Draaisma: *A metaforamasina*, Typotex, 2002.) – eleve újrakonstruálják tárgyaikat, a hozzájuk kapcsolódó emóciókat, affektív viszonyulásokat és így tovább; az egyes módszerek viszonylatában tehát bármilyen *minőségi* különbségről beszélni értelmetlen.

Az emlékezés és értelmezés mindennapi praxisának problémáira rávetítve György Péter ítéletét, további gondok merülnek fel. Szerinte ugyanis az fajta audiovizuális technológia, közvetítés, melyet akár a holocaustról készült filmek – mint például a *Schindler*

listája – használnak, már eleve hamisak, hiszen azt a „látszatot” keltik, mintha megmutatnának valamit, gyakran olyan nézőpontból, amit egy „igazi” túlélő, átélő nem is láthatott; szemben a hely szellemének élő megtapasztalásával. Bár ez így bizonyos esztétikai, ismeretelméleti szempontokból igaz is lehet, korántsem az a mindennapi megismerésben, két okból.

Egyrészt a holocaust reprezentációi (ahogy egyébként bármilyen más reprezentáció) a globalizált virtuális térben nyilván nem az autenticitás, hanem a demonstráció igényével, céljával születnek meg és terjednek tova – és nem hiszem, hogy vitatható volna az ily módon terjedő információ minden eddiginél hatékonyabb pedagógiája, diskurzusa, mellyel minden eddiginél több emberhez lehet eljuttatni a borzalmak értelmezésének fő üzenetét, a „nem történhet meg többé” gondolatát. (Ugyanakkor sajnos – bármilyen bizarr is, de – semmi sem szavatolja, hogy azok, akik a globális virtuális reprezentációkban az erőszak, pusztítás és halál fétiseit keresik – neonácik, gyűlölködésen alapuló erőszak-szervezetek és más szubkultúrák tagjai –, azok a haláltáborok meglátogatásakor sem *úgy* fogják átélni és *azt* a szellemet, ahogy / amit *kéne*.)

Másrészt pedig mintha György Péter meglepedezne arról, hogy az éppen a helyek archeológiájához hasonló, feltáró tevékenységek azok, amelyek egyre pontosabbá, jobbbá, ha úgy tetszik, „élethűbbé” tehetik a globális médiatérbe áramló reprezentációkat. A helyek szellemének analízise így szervesen összekapcsolódik azzal a kivételesen nagyon is *helyes* virtuális propagandával, ami a holocaust emlékezete fenntartásának, ugyanakkor a tragédia megismételhetetlenségének üzenetével célozza meg az embereket; azaz csak összekapcsolódhatna, mert György Péter élesen elkülönülők látja a „két” reprezentációs formát.

Az esszét olvasva egy pontig tehát úgy tűnik, György Péter azon az állásponton van, hogy a leghelyesebb az volna, ha a személyes megismerés érdekében mindenki, aki eddig csak filmen, interneten látott, vagy a rádióban hallott a holocausthoz kapcsolódó visszaemlékezést, művet vagy bármilyen más információt, mielőbb felkerekedne, és elzarándokolna valamelyik helyszínre – különben nem érthet meg semmit. Bármilyen furcsa és sok szempontból vitatható is volna ez a javaslat, de ha ez volna az üzenet, mindenképp összhangban állna a szöveg kiindulópontjaival és végkövetkeztetéseivel – azonban nincs így, mert nem ez az üzenet.

A gondolatmenet továbbfűzése során ugyanis kiderül, a helyek meglátogatásának hozadéka korántsem ilyen problémamentes: „Az egykori emlékmű mára *műemlék* lett” – írja György Péter buchenwaldi látogatásáról –, „az emlékezés-történet eredeti kontextusa megszűnt, a művészet- és építészettörténeti absztrakt kontextus még érzékelhetetlen. (...) Ez az állandóan változó, az aktuális szemlélet függvényében alakuló jelentés a koncentrációs táborok politikai esztétikájának egyik fontos tapasztalata: a különböző építészeti és konceptuális formák metamorfózisa is arra mutat, hogy azoknak nincs egy végső állapotuk. (...) A koncentrációs táborból maradt romok, a mai építészeti és földrajzi környezet nem más, mint az emlékezet állapotának és használatának akaratlanul is hű tükré.” (43)

A hely *eredeti* szellemét tehát mintegy eltakarják a későbbi módosítások, rombolások, hozzáépítések foltjai, így arra a(z újabb) következtetésre kell jutnia az emlékezőnek – amivel egyébként ezen a ponton maradéktalanul egyet is értek –, hogy a hely szelleme *magá a folyamat*, ahogy az akkoriból mai lett, és ahogy átlényegültek és még mindig átlényegülnek az egykor „eredeti” helyszínek az ilyen-olyan emlékművek terepeivé.

Ezt a megengedő értelmezést azonban érvényteleníti a fenti idézetet egy pár oldallal megelőző megjegyzés: „A mai látogató körbejárhatja a [buchenwaldi – T. T.] tábor területét: romok és nyomok, az elmúlt években újraépített épületek, a szovjet lágér múzeuma között keresheti a *hely hűlt szellemét*.” (40. kiem. tőlem – T. T.)

A zarándok tehát, miután útra kelt, hogy tapasztaljon – mert korábban determinisztikus módon nem érthetett meg semmit a globális média virtuális tere által közvetített információkból –, tanácstalanul megáll, megfordul és elmegy. Nem ismert meg semmit, mert nem ismerhetett meg semmit.

Emlékek és emberek: emlékművek a hétköznapokban

Mielőtt – ígéretemhez híven – megpróbálnám összefűzni és összegezni a két szöveghez kapcsolódó észrevételeimet, meg kell jegyeznem, hogy valóban rengeteg olyan dolgról szó sem eshetett, amivel *A hely szellemének* egésze alaposan és felkészülten foglalkozik. Az eddig elemzett esszéken kívül a kötetben még egy monumentális szöveg is helyet kapott, a *Klinika és templom: A második múzeumkor*, amely főként a New York-i MoMA és a Guggenheim Múzeum történetének elemzésére alapozva vázolja fel szuggesztíven egy nagy posztmodern múzeumparadigma alakulástörténetét.

Továbbá – finoman jelezve és lehorgonyozva a szerző társadalomlélektani hatásait – három cizellált és érzékeny esszét – *Oidipusz Kolonoszban: Freud (múzeum) száműzetésben; Az üres dívány; Frederik Ruysh Sigmund Freud, Oszip Mandelstam* – is olvashatunk a freudi gondolat, hagyomány és kultusz legkülönbözőbb aspektusairól, valamint ismét hármat a múzeumi és városi terek kapcsolatáról (*Pinakothek der Moderne, München; Ara Pacis múzeum, Róma; Ceci tuera cela (Ez elpusztítja amazt)*).

Mindez azért fontos, mert bár úgy vélem, több jellemző érvelési és retorikai eszköz átível az egész kötetben, az eddigiekben – és így a továbbiakban is – csak a két kiemelt esszé érveléseire, megállapításaira vonatkoztak és vonatkoznak az észrevételeim, melyeket befejezésképp két fő gondolatmenetben szeretnék röviden összefoglalni.

Az egyik pont, amiben nem tudtam György Péterrel egyetérteni a szövegek olvasása közben – hogy ezzel visszautaljak írásom elejére –, az a már ismertetett elképzelés, miszerint az egyes terek korábbi jelentéseinek feltérképezésén, megértésén keresztül lehet megérteni a jelen emlékműveit és emlékhelyeit, és egyben feldolgozni az esetlegesen hozzájuk kapcsolódó traumákat. Azért írtam korábban, hogy a tézis első olvasatra akár triviálisan igaznak látszik, mert formája több értelmezést is megenged: azzal az interpretációval például, hogy a helyek archeológiája hozzájárulhat a globális médiatérben való jobb reprezentációhoz, egyetértenék, de György Péter kapcsolódó okfejtései arra engednek következtetni, hogy ő nem így értelmezi és használja a mondat fogalmait, és ez úgy vélem több félreértéshez vezethet és vezetett.

Az esszé olvasása során egyre inkább az volt a benyomásom, hogy a szerző valójában csak terekről beszél, még akkor is, amikor emberekre hivatkozik: mert bár a közösség által használható '56-os emlékművet tart szükségesnek, és az „értelmiségi tudat” termékének nevezi – egyébként jogosan – a téren álló Időkereket, de mégsem veszi figyelembe a tér hétköznapi használatának mintázatait, melyben szinte semmilyen szerepet nem játszanak az általa kiemelt történeti utalások és „olvasási” mechanizmusok. Ez a térolvasási módszer pedig ugyanúgy az értelmiségi tudat terméke, ami egyébként egyáltalán nem probléma – de szinte egyáltalán nem érintkezik a valós közösségi térhasználattal.

Úgyszintén, amikor a szobor felállítása körüli konszenzusról beszélt, csak és kizárólag a politikatörténeti motívumok kerültek említésre: pártközi egyeztetések, '56-os szövetségek. Pedig a mindennapok történelmében – hogy egy ilyen történetelméleti közhellyel jöjjenek – ezek a momentumok egészen más súllyal szerepelnek, sokszor talán nem is léteznek. Emellett a szobrok felállítása, kánonba helyezése még ma is élesen elkülönül az úgynevezett közvélemény ítéletétől, a tér használatától, a „nagy emberek” és az egyszerű polgárok történelme egymásnak feszül: egy szobrot, emlékművet ma is szinte kizá-

rólág a hatalom – vagy egy érdekszövetség, a hatalom közreműködésével – állít fel, legtöbbször egy a nagyközönség által átláthatatlan, mechanikus, homályos bürokratikus gépezet segítségével. Társadalmi konszenzusnak, elfogadásnak pedig legtöbbször az minősül, ha az alkotás elmerül az általában megérdemelt közösségi hallgatásba.

Bár nyilvánvaló, hogy az emlékművek, emlékhelyek és az emberek véleményének kapcsolata hasonlóan formálódik, mint a média tartalma és a fogyasztók társadalmának viszonya; mindkettő előfeltételezi a másikat, és mindenképpen megtudunk *valamit*, ha a „nagy események” történelmére helyezzük a hangsúlyt: a térhasználat esetén mégis többet kéne beszélni a tér hétköznapi használóiról.

Mint ahogy az például meg is történik *Az emlékezet topográfiájának* abban a szakaszában, amely a koncentrációs táborokhoz kapcsolódó, azokat kiszolgáló épületekben a háború után lakó embereknek a házakhoz való viszonyulását, az elfogadás és a felejtés mechanizmusait írja le.

De mindez a közelség megint eltávolodik a másik, az előzővel szorosan szükségszerűen összefüggő pont, a szerző normatív hozzáállása miatt. György Péter elemzéseiben nagyon ritkán marad a háttérben mint véleményalkotó, és ez a szerep alkalmanként erőteljes és néhol egyben ellentmondásosan megnyilvánuló kánonképző gesztusokban artikulálódik. Ilyenekkel találkozhat az olvasó például az '56-os emlékmű pozicionálásakor vagy éppen *Az emlékezet topográfiájában* a mindennapok történelméhez való közel kerülést követően, a „helyes” (végül mégis megkérdőjelezhető) emlékezési módszer meghatározásával szembesülve.

György Péter normatív emlékezetpolitikája végül szinte természetes módon kapcsolódik össze a mindennapok embere véleményformálásának és történelmének kerülésével, hiszen a kánonállítás mindvégig meglévő szándéka és gyakorlása nehezen fér össze a kánonok szükségszerű heterogeneitásával, a hétköznapi történelmének megélt valóságával, melyben minden igaznak megvan a hamis párja, és minden helyesnek a helytelen pandanja. A viszonylag lassabban változó és homogénebb szerkezetű politikai hatalom bár kétségkívül kereteket ad a terek fizikai megalkotásának koordinálásával, de a terek *jelentéseinek* megalkotása, valamint a terek és jelentések párhuzamos *használata*, formálása többnyire ugyanazon a helyen dől el: az utcán.

Kortársunk, Schiller

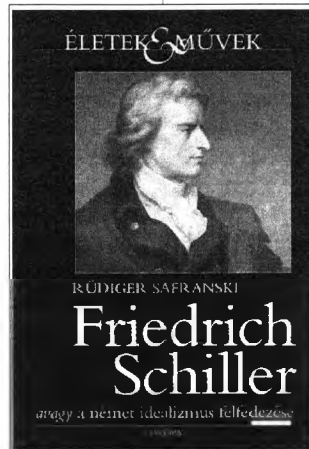
*Rüdiger Safranski: Friedrich Schiller
avagy a német idealizmus felfedezése*

A Schopenhauerrel, Heideggerrel és Nietzschevel foglalkozó biográfiák megjelenését követően az Európa Kiadó példás gyorsasággal, három évvel az eredeti kötet kiadása után Györffy Miklós kiváló fordításában hozzáférhetővé tette a magyar olvasó számára Rüdiger Safranski mind méretében, mind célkitűzésében nagyszabású Schiller-könyvét. Safranski a korábbi életrajzokhoz hasonlóan kitűnő érzékkel egyesíti a szellemtörténeti monográfiák érdemeit a nálunk meglehetősen mostoha sorsú tudományos ismeretterjesztés előnyeivel. A nagyon kedvező németországi fogadtatás után a kötet itthon is joggal tarthat számot a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére. Annyi legalábbis túlzás nélkül kijelenthető, hogy a Schiller iránt érdeklődők keresve sem találhatnak jobb bevezetést Safranski könyvével.

A monográfia elsődleges szándéka, hogy nyilvánvalóvá tegye Schiller életművének elevenségét. Különösen jól megjelenik ez a törekvés a könyv prologusában, amely egyúttal előrebocsátja az életrajz vezérfonalául szolgáló elgondolást: Safranski szerint Schiller esetében kivételes módon szövéődött össze az élet és a gondolkodás. Az életet és a gondolkodást egyaránt átható elv a szabadság, amely képes átformálni mindazt, ami pusztán adott az ember szá-

mára, amit nem választhatott. A könyv elkötelezetten kiáll amellett, hogy a szabadság eszméje hallatlanul jelenvalóvá teszi Schiller életművét. Safranski egyenesen „a kései XVIII. század Sartre-jának” nevezi Schillert, ami az úgynevezett problémátörténettel szemben megfogalmazott kritikák alapján problematikus kijelentés, ugyanis a filozófiai problémák értelmét az alapjukul szolgáló kérdésfeltevés határozza meg, és ennyiben egyáltalán nem magától értetődő a szabadság időtlen kérdéséről beszélni –

ugyanakkor a párhuzam mégiscsak a schilleri gondolkodás aktualitásának kíván hatásosan hangot adni, és a későbbiekben Safranski tartózkodik is az ilyesfajta mérész azonosításoktól. A könyv sokkal inkább összefüggésekbe ágyazza, és alakulásában mutatja be a szabadság schilleri értelmezését, amely a drámáktól az orvosi értekezéseken át a filozófiai írásokig valóban mintha aranyfonálként húzódna végig Schiller művein. A tét pedig nem csekély, hiszen az újraértelmezés felülírhatja a fellengző és felületes, az esztétikumot a didaktikus morálnak alárendelő idealizmus képzetét, amelyet a 19. század közepe óta gyakran társítanak Schillerhez, még olyan, a művészetéről lenyűgöző erővel szóló gondolkodók is, mint Nietzsche.

Életek és Művek sorozat
Fordította Györffy Miklós
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2007
604 oldal, 4500 Ft

A közvetlenül Schiller életére vonatkozó fejtegetések egy részét meglehetősen pátozhatja át. Így rögtön a könyv felütését is, amely Schiller boncolóorvosának szavait idézi fel, aki az elhunyt szervezetének előrehaladott felbomlását látva elcsodálkozott, hogy „szegény ember hogyan húzhatta ilyen sokáig”. A lelkesítő szabadság a könyv értelmezésében a testi funkciókon való felülkerekedésre, a rendi kötöttségek lerázására, a bensőséges családi szeretetre egyaránt kiterjed. A magasztalás beszédmódja jelenik meg akkor is, amikor Safranski arról ír, milyen elementáris sikereket ért el Schiller némely színműve (különösen a *Haramiák* és a kései mű, *Az orleans-i szűz*), és milyen megilletődöttséget, örömet vagy lelkesültséget váltott ki Schiller az őt körülvevőkből. Az utóbbi szakaszok a könyv pompás részei, különösen azok, amelyek a kora romantika nagy alakjainak valósággal forrongó rajongásáról számolnak be: a Jénában tanító Schiller betegágya mellett virrasztó Novalis és a szégyenkező, Schiller közelében szinte megsemmisülő Hölderlin csodálattáról. Természetesen bőséggel olvashatni a Goethehez fűződő, hosszas távolságtartás után bensővé váló, a kor szellemi életét nagyban meghatározó barátságáról is. Safranski kitűnő és ügyes stilszta: nemcsak a fejezetek erőteljes felütésével vagy hatásos lezárásával kelti fel vagy tartja ébren az olvasó kíváncsiságát, hanem bámulatos forráskutatással szakadás nélkül szövi össze saját leírását a kortársak beszámolóival. Safranski érezhető csodálattal viseltetik Schiller iránt, de a lelkes szavakat a tanúskodók szájába adva elkerüli, hogy szövege túlzottan érzelmessé váljon. A pátoz eluralkodását ellensúlyozzák a Schiller mindennapjairól, szokásairól, sétáiról beszámoló leírások is, és azok a helyenként parodisztikus leírások, amelyek Schiller alakjának esetlenségét ecsetelik: hírhedten rossz orvosi diagnózisait és kúráit, amelyeket titokban rendre valamelyik kollégájának kellett korrigálnia, pocsek színészi képességét, érthetetlen sváb dialektusát vagy szerelmi levelezé-

sének időnként infantilizmusba hajló affektáltságát.

Az életrajz fejlődéstörténetet ír le, amely során Schiller az anyagi kényelmetlenséget és a kegyvesztett vállalva szakít a számára munkát adó, de irodalmi próbálkozásait rossz szemmel néző Károly Jenő herceggel, és komoly hányattatások után rendkívül sikeres drámaíróvá, történésszé, költővé, filozófussá és folyóiratkiadóvá válik, akit korának szinte minden nagysága és a nagyközönség tisztelettel övez. A biográfia sehol sem válik lapossá, köszönhetően annak, hogy Safranski gazdagon értekezik a kor legkülönfélébb jelenségeiről: az olvasó sok mindent megtudhat a korabeli német szellemi életről. Olvashat a városok fejlődéséről, a hercegi iskolák napirendjéről, a rablóbandák garázdálkodásáról, a fiatal költők megjelenési lehetőségeiről, a titkozatosság és a csodálatosság iránti érdeklődés felélénküléséről, a görögséghez való viszony sokféleségéről, a francia forradalom megítéléséről, Velence irodalmi ábrázolásairól, az egyiptológiáról, a reformpedagógiáról, a titkos szövetségeket középpontba állító regényekről és a zsenielméletekről. A gazdag társadalom- és eszmetörténeti fejtegetéseket a filozófus-életrajzokat jegyző Safranski bőséges filozófiatörténeti összefoglalásokkal egészíti ki. Ezek a gondolatmenetek világosak, lényegre törőek és a szakértői pedantériát éppúgy nélkülözik, mint a leegyszerűsítéseket vagy a publicisztikusságot.

A kor filozófiai áramlatának bemutatása korántsem öncélú foglalatosság Safranski számára, épp ellenkezőleg, a szerző úgy véli, Schiller műveit elsősorban a Jakob Friedrich Abel tanító tevékenysége révén megismert gondolatok feszültsége, összeütköztetése határozza meg. Az orvosi tanulmányokat folytató ifjú Schiller nemcsak az empirizmus, a szenzualizmus és a materializmus immanens, a mechanika alapján elgondolt testiségen alapuló antropológiáját tanulmányozta alaposan, hanem azokat a bár szintén empirikus indíttatású, de az Én egységére és levezethetlenségére támaszkodó kezdeményezéseket is, amelye-

ket mindenekelőtt Shaftesbury, Rousseau és Herder neve fémjelez. Schiller fő kérdése az volt, hogy miként gondolható el a testtel rendelkező lényként felfogott ember szabadsága, milyen kapcsolat feltételezhető test és lélek között. Schiller megoldása a szeretetfilozófia: a test gépezetét a szeretet lelkesíti át, közvetít anyag és szellem között, valamint egyben tartja a különböző létezőket összekapcsoló nagy láncolatot. Safranski meggyőzően érvel amellett, hogy a schilleri gondolat különféle változatai nemcsak a disszertációkban jelennek meg, hanem a valóban olvasott művekben is, így a *Haramiák*-ban. A könyv rendkívül alapos és invenciózus drámaértelmezéseket nyújt, különösen igaz ez az első dráma interpretációjára. Safranski az előzmények, a források és a lehetséges párhuzamok mellett aprólékosan elemzi a mű orvosi, filozófiai, irodalmi és hatásesztétikai vonatkozásait. Az elemzést megelőzően felvázolt eszmétörténeti háttér előtt igazi elevenséggel tűnik fel a dráma, amelynek végletes jellemei joggal foghatók fel filozófiai kísérletekként. A két főszereplő testvér, Ferenc és Károly Dosztojevszkij hőseihez hasonlóan egy-egy eszme alá rendelik egész életüket. Az életrajzba illesztett értelmezés ugyanakkor arra is frappáns és kézenfekvő választ ad, hogy a *Haramiák* miért tűnhet mégis jóval erőtlenebb és könnyebb műnek az orosz regényíró alkotásainál: az ifjú Schiller még igencsak híján volt az élettapasztalatnak és emberismeretnek, ahogy gondolatai sem tekinthetők kiforrottnak. Safranski elemzése mindazonáltal rávilágít arra, hogy a „fordított orvos”, a korabeli tudományos eredményeket céljaira felhasználó, az apai-társadalmi világrendet természeti szükségletekre visszavezető Ferenc és a testvére intrikáját át nem látó, a látszólagos apai kitagadást a lét nagy láncolatának elszakadásaként megélt Károly alakjában micsoda vehemenciával csapnak össze a Schillert foglalkoztató kérdések, amelyektől az emberi élet megértését remélte.

Az *Ármány és szerelem* elemzése szintén példamutató. Safranski a filozófiai kérdésfeltevés alapján nagyon erős olvasatot kí-

nál, miközben egyáltalán nem feledkezik meg arról, hogy drámát értelmez, amely nem szállítható le bölcséleti tézisek pusztá illusztrációjává. Safranski a jelenkori filozófiában kiéleződő problémára, a Másik kérdésére hagyatkozva olyan szempontot talál, amely a mű valamennyi rétegét értelmezhetővé teszi. Ha elfogadjuk azt a filozófiai önértelmezést, amely szerint először a fenomenológia tette igazi problémává az Én és a Másik kérdését, amennyiben a mindenkire kötelező érvényű imperatívuszokat előíró etikai és a társadalmi-nyelvi-kulturális közösségből kiinduló megközelítésekkel szakítva az érző-észlelő test alapján kívánta megmutatni a Másik radikális, ugyanakkor az Én-re köteleességet rovó különbözőségét, akkor azt mondhatjuk, Safranski újszerű belátást alkalmaz, amikor azt állítja, a dráma azt ábrázolja, hogy a Másikat helytelenül látó szerelem szükségszerűen járul hozzá annak a romlott világnak a céljaihoz, amelytől látszólag éppenséggel megóv. Safranski a dráma érzékeny olvasójaként arra mutat rá, hogy Ferdinánd szerelmes szavai nem egyszerű udvarló metaforák, hanem a Lujza iránt érzett szerelmének rejtett nárcisztikusságáról árulkodnak. Lujza „gyémánttisztá”, „átlátszó”, víztükörhöz hasonló lelke Ferdinánd szemében a tökéletes transzparencia veszélyét hordozza: paradox módon elfedi a Másik másságát, irrálissá teszi a személyét, olyannyira, hogy Ferdinánd nem képes átlátni a Lujzát érő rágalmon, és maga válik a szeretett, de nem ismert lány gyilkosává.

Az életrajzi megközelítés egyik nagy előnye, hogy keletkezésük folyamatában képes nyomon követni az egyes műveket, és ily módon azok megoldatlanságait is képes értelmezni. Így például Safranski rávilágít arra, hogy *A szellemlátó* című, talán kevésbé érdekfeszítő regény lényeges adalékokkal szolgál az egyik legjelentősebb dráma, a *Don Carlos* cselekményszövevényéhez. A regény nem zárja le a főszereplő történetét, gyaníthatóan azért, mert Schiller az egy időben keletkezett dráma számára használta fel a politikai hatalmak játékszerévé vált herceg alakját. A biográfiái

kontextualizálás nemcsak egyes Schiller-írások sikerületlenségére szolgál magyarázattal, hanem fényt derít a retorika indítóokaira vagy az ellentmondások forrására is. Az egyetemes történelemről értekező tanulmány alighanem azért élezi ki a kenyérkereső tudós és a filozófus elme közötti különbséget, mert Schiller az alapjául szolgáló előadással mutatkozott be a pezsgő életű jénai egyetemen, hatalmas diáksereg előtt, amelyet ellenállhatatlanul meg is nyert a gondolkodás ügyének. Az ugyancsak szóbeli előadásból kinövő poétikai értekezés, *A színház mint morális intézmény* széttartó gondolatmenete pedig nem tűnik olyan meglepőnek, ha figyelembe vesszük, hogy Schiller a nagyrészt a színházban leginkább szórakozási lehetőséget látó tagokat tömörítő Választófjedelmi Német Társaság előtt minél több muníciót gyűjtve kívánt szólni a színház jelentőségéről, ezért újító és a későbbi esztétikai írásokban kifejtett meglátásai mellett a színház olyan funkcióit is megemlítette, amelyek közhe-lyek a kor esztétikai irodalmában, és nem egykönnyen egyeztethetők össze Schiller sajátos nézeteivel.

Az esztétikai tárgyú műveket egyébként is komoly figyelemben részesíti Safranski. Ami azért sem meglepő, mert az utóbbi években több olyan színvonalas tanulmánykötet látott napvilágot, amely Schiller esztétikai gondolkodásának újraértelmezésére tesz kísérletet, és maga Safranski is összeállított és kísérőtanulmánnyal látott el egy főként az esztétikai írásokat előtérbe állító gyűjteményt Schiller filozófiai szövegeiből. A magyar olvasó bár nincs kényelmes helyzetben, rendelkezésre áll egy új fordításban megjelentetett válogatás, amely a korábban is olvasható írások mellé felvette a jelentős *Kallias avagy a szépségről* című értekezést és a történelemfilozófiai írások közül is válogat (a *Művészet- és történelemfilozófiai írások* című kötet 2005-ben jelent meg az Atlantisz Kiadó gondozásában). E szövegek esztétikatörténeti hatása rendkívül jelentős, és Safranski nagyszerűen foglalja össze kérdésfeltevésük jelentőségét és a válaszok kifejtését. Az

esztétikai írások egyik pikantériája, hogy bár Kantnak köszönhetően szakítanak a szeretetfilozófia ismeretkritikailag tarthatatlanná váló koncepciójával, ugyanakkor kanti fogalmakkal erősen bírálják Kant nézeteit. Az említett *Kallias* például azzal a kanti elgondolással száll szembe, amely szerint az ízlésítéletnek nincs objektív elve, hiszen a szép fogalom nélkül tetszik, vagyis nem adhatók meg ismérvek a szépség tapasztalatát nyújtó tárgyról, ennyiben pedig nem adható meghatározás arról, hogy valami szép-e vagy sem. Schiller ezzel szemben úgy véli, hogy a szépségnek objektív elve van: mindaz, amit úgy tűnik fel, mintha önmagát határozná meg, vagyis függetlenséget élvezne más erők befolyásától, szépeknek kell neveznünk: a szép nem más, mint szabadság a jelenségben. A gondolat jelentősége nagyrészt abban áll, hogy az ily módon felfogott szépség az egész világot áthathatja: a kecsesen megformált, ennyiben a tárolás pusztán kényszerén felülemelkedő vázától a könnyed mozgású paripán át a tanuló gondolatait ügyesen előcsalogató tanítási módszerig minden szép lehet – anélkül, hogy e jelenségek a semmitmondó káprázat ürességébe hanyatlanának. Ennyiben a talán leghíresebb esztétikai tárgyú Schiller-szöveg, az esztétikai neveléssel foglalkozó levélsorozat sem a látszólag minden külsődleges érdektől megvédelmezett, valójában azonban minden jelentőségétől megfosztott artisztikus esztétikum elméletét dolgozza ki, hanem a szépség és a művészet alapján az értelmes emberi élet kereteit dolgozza ki. S bár egy a Safranskiéhoz hasonló monumentális művel szemben meglehetősen kicsinyes fontoskodás adósságokat számon kérni, a fenséges nagyszabású schilleri elméletének ismertetése szintén hozzájárulhatott volna a könyv céljához, a schilleri életmű aktualitásának megvilágításához, tekintve, hogy elsősorban Lyotard vizsgálódásai óta többen a fenséges kidolgozásában vélik felfedezni Schiller esztétikájának legizgalmasabb eredményeit.

Safranski könyvétől bizvást remélhető,

hogy kedvet teremt a schilleri életmű újraelvételéhez és felértékeléséhez. Az aktualizálás sokat hangoztatott követelménye mellett igazi revelációval hathat az a felismerés, hogy Schiller egymáshoz vezető,

egymással összeszövődő művei olvastán saját kétségbevonhatatlannak hitt problémáink egy része mutatkozik menthetetlenül avíttnak. Ennél többet egyetlen kortársunktól sem várhatunk.

CSEHY ZOLTÁN

Megcselekedtük, amit...?

*Ponori Thewrewk Emil műfordításai
ókori görög és római költészetből*

*„Itt feksziünk, vándor, vidd hírud a spártaiaknak:
/ Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.”*
Van-e valaki, aki e sorokat ne ismerné kívülről? De ha azt kérdeznénk, ki fordította azokat, már alighanem sokan haboznának. Mi tagadás, a műfordítókkal szemben meglehetősen hálátlan az utókor: egy adott mű még ki sem kopik a használatból, s máris feledik a magyarító nevét. A fordítás legalábbis az általános nézet szerint egyébként is gyorsabban elhasználódik, mint esetlegesen az ugyanabból a korból származó szépirodalmi alkotás. Pedig ez nincs mindig így: a jó műfordítás keletkezése idején együtt lélegzik kora irodalmával, s később is képes megőrizni ezt a történeti együttlélegzést, hiszen csak annyira avul, amennyire a kor egyéb irodalmi termékei. Ma is öröm Arany vagy Vörösmarty fordításaiban gyönyörködni, s régi bibliafordításainkról is elmondható ugyanez. S nagy ritkán az is előfordul, mint a fenti vers esetében, hogy egy mű nem versélményként él elsősorban tovább, hanem valóságos szállóigeként lesz kortalan.

Ponori Thewrewk Emil (1838–1917) kimagasló műfordító volt: a görög és latin költészet nagyszerű átlényegítője, akit kétszeresen is kiiktattak a műfordítás-történet fontosabb alakjai közül. Először a nyugatosok „szipolyozták” ki: nem egy Babits, Radnóti és Szabó Lőrinc kezéből kikerült görög epigrammafordítás ugyanis az ő ihletésében, nyomán (minek szépítsünk: szinte az ő fordításának kreatív átírásával) keletkezett. Másodszor a Devecseri Gábor nevével fémjelzett műfordításeszmeny diadalra jutása és régiségellenessége tette zárójelbe Ponori Thewrewk munkásságát: *Íliász*-átültetéséből és epigrammafordítási ötleteiből kölcsönzött ugyan Devecseri is, de az általa hirdetett kizárólagosság elv – miszerint a modern kor fordítói bátran szemezgethetnek elődeik remekebb megoldásaiból, miközben tudatosítják, hogy a műfordítás immáron új korszakát szolgálják a régi, meghaladott ellenében – igyekezett eltörölni mind a jelenkori, mind a történeti fordítói többszólamúságot. Magyarán: Ponori Thewrewk magyarításai több-

---

*Válogatta és szerkesztette Szepes Erika
Szerzői kiadás
Budapest, 2006
304 oldal, 1138 Ft*

nyire az alapananyag kategóriájába kerültek: bárki csipegethetett belőle anélkül, hogy erről említést tett volna. Ponori Thewrewk munkásságának tiszteletreméltóan objektív értékelését Ritoók Zsigmond végezte el 2003-ban, noha az értelmiségi köztudatban azóta sem történt nagyobb váltás.

2006-ban aztán végre-valahára Szepes Erika válogatásában és szerkesztésében megjelentek a neves fordító szövegei is. A kötet, melynek címéből (*Ponori Thewrewk Emil műfordításai ókori görög és római költészetből*) a fantázia mellett a névelő is hiányzik, azonban nem szerencsés hiánypótlás, hanem egyenesen filológiai botrány. A könyv döntő hányada gyakorlatilag korábbi Ponori Thewrewk-műfordításkötetek fénymásolt egybefűzése (Homeros *Iliasa*, Anakreón). Ezzel nincs is nagyobb baj, legfeljebb esztétikai kételyek merülhetnek fel. Amit viszont nehezményezni kell, az első sorban a begépelte szövegek elképesztően hanyag minősége, másodsorban a kaotikus, tudománytalan szerkesztés. Félregépelések tömkelege jelzi az avatatlant, hozzá nem értő szöveggondozást (ráadásul a szerkesztő köszönetet mond a nyelvi szerkesztőnek „odaadó és figyelmes szerkesztői munkájáért.”). Egy-két elírást nem illik szóvá tenni, de a kiadott szövegen kétségbeesett korrektorok gyakorlatozhatnak kitartóan. A találmányra kiválasztott 173. oldalon például első olvasásra nyolc hibát számoltam össze. De ami még ennél is súlyosabb, látható, hogy aki e szövegeket gépelte, nem is igazán értette, mit ír le, vagy egyszerűen érzéketlen technikai tudásában vakon bízva vitte gépbe a számára csak betűhalmazként funkcionáló szövegeket. Ponori Thewrewk epigrammafordításai közt nem egy egyenesen értelmét veszti a hibás szövegközlés eredményeképpen, például Aszklépiadész híres verse, melyet egyesek a spleen első megjelenésének tartanak a világirodalomban, így kezdődik: „Hűsz meg két éves se vagyok s már éltemet írnom. / Mért vagy, Erosok, e baj? mért van a szívbeli tűz?” (Kiem. tőlem – Cs. Z.) Csak az 1891-es kiadást felütve sikerül korrigálni a sorokat: „Hűsz meg két éves se va-

gyok s már éltemet írnom. / Mért van, Erosok, e baj? mért van a szívbeli tűz?” Glaukosz versében sem a „járadékot” kapnak a fiúk, hanem szeretőik ajándékain (172. o.). Egy Meleagros-versből idézek: „Ismerem íjadat is. Csak szórd lelkembe a lángot. / Nem nyújtod többé: mert hamu már az egész.” Természetesen, nem valamiféle léleknyújtásról van itt szó, hanem: „Ismerem íjadat is. Csak szórd lelkembe a lángot. / Nem gyújtod többé: mert hamu már az egész.” (173. o.) Egy másik Meleagrosz-epigrammában a „Lépre került a minap ma’ a szárnyas Erós” helyett a helyes verzió: „Lépre került a minap mag’ a (értsd: maga a) szárnyas Erós” (174. o.) A mitológiai alakok nevei vagy egyéb görög nevek külön hibacsoportot jelentettek a gépiró számára: Kiypris Kypris helyett (174. o.), Myskos Myiskos helyett stb. (173.). A kyprises vers szerencsére (!?) duplán szerepel a kötetben: a 282–283. oldalon is megtalálható, s ott helyesen szerepel Aphrodité mellékneve. Különösen bizarr e duplumok felesleges jelenléte a kötetben: a Martialis-versek esetében a 291. oldal szövegei megismétlődnek a 292. oldalon, Meleagros verseiből egy csokor pedig szakasztott mása a korábbiaknak. Ez azért is bizarr, mert az előszóban a szerkesztő arra hivatkozik, hogy az „adott anyagi és időbeli korlátok között” nem volt lehetőség a fordító valamennyi művét közzétenni. A folyóiratokban, antológiákban fellelhető szövegek kapcsán viszont azt állítja, hogy igyekeztek „teljességre törekedni”, de „biztosra vehetjük, hogy nem sikerült.” Ez így is van. De akkor miért nem lehetett volna a duplikátumok helyére beiktatnia az 1891-es epigrammás kötet legalább tucatnyi, kihagyott, kiténő szövegét? Aligha az anyagiakkal magyarázható, hogy például Platón egyik epigrammáját minden indoklás nélkül csak félig közölte az összeállító (142. o.). A Decimus Laberis (helyesen: Laberius) prologusa után következő két szöveg csonknak tetszik. Némely vers tördelése is hibás: disztichonként tüntet fel hexameterben írt szöveget (142 o.) vagy fordítva (291. o.). A szerkesztő a (konkrétan meg nem nevezett)

Ponori Thewrewk-forrás helyesírását kívánta látható igyekezettel megtartani, de ebben sem következetes minden ponton.

A könyv előszava inkább csak a kötet születését kísérő körülményrajz, a szerzője Ritoók könyvéhez irányítja az olvasót. Nem mulasztja el viszont közölni saját fordítását a Szimonidésznek tulajdonított thermopülai hősök emlékére írt epigramma esetében, s nem marad adós az öndicsérettel sem, mondván, az ő fordításkísérlete „az eredetihez jobban ragaszkodó, kevésbé emelkedett, hívebb”. Helyénvalóbb lett volna, ha más, akár korabeli fordításokkal méri össze Ponori Thewrewkét. Filológiai munkáról azonban itt sincs szó. A függelék pedig valóságos paródia: nem Kicsi Sándor András hibájából, hanem a szerkesztőjéből. Hogy kerülhet egy a cigányzenéről szóló kisdolgozat egy antik műfordításokat tartalmazó verskötet végére, melyben Ponori Thewrewk a túldi-

menzionált címen kívül csupán egy bekezdésben szerepel? Kétségtelenül jelentős Ponori Thewrewk zenei és zeneelméleti munkássága is, de miért épp itt kap teret, s ha már elkerülhetetlennek érezte is a szerkesztő e tárgy feszegetését is, miért nem arról szól az írás, ami a címe (*Ponori Thewrewk Emil a cigányzenéről*)?

A szerkesztő vétke az is, hogy egyszerűen mellőzte a fordító kitűnő előszavait, jegyzeteit, kommentárjait, melyek az olvasó segítségére és okulására szolgálnának. hanyagságra vall az is, hogy a könyvben még csak válogatott bibliográfia sem szerepel, s végképp nincs indokolva az sem, hogy miért épp ebben a sorrendben közlik az egyes fordításokat, illetve hogy sok esetben tulajdonképpen honnan is származnak. *Iam debuisset et pridem* – valóban régen tartozunk Ponori Thewrewk Emilnek, de már itt lenne az ideje a tisztességes, szakmailag megalapozott törlesztésnek is.

Határeset

*Rudaš Jutka: A szellem finom játéka –
a kortárs magyar irodalom intertextuális
aspektusai*

2003-ban indította „Kritikai Zsebkönyvtár” sorozatát a Kijárat Kiadó, melynek hetedik darabjaként jelent meg Rudaš Jutka szlovéniai magyar műfordító és irodalmár munkája. A sorozatban eddig monográfiák, egy-egy alkotó műveit elemző tanulmánygyűjtemények, valamint a hazai irodalmi életben kiemelkedő szerepet játszó művekről megjelent kritikákat összefoglaló kötetek követték egymást. A napvilágot látott munkák tanúsága szerint a szerkesztők kiemelt jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a határon túli magyar irodalom kritikai fogadtatása is helyet kapjon. E szerkesztési koncepció mintegy „másik oldalaként” lett része a sorozatnak jelen értekezés, mely a kortárs magyar regény szlovéniai recepciójáról nyújt átfogó képet.

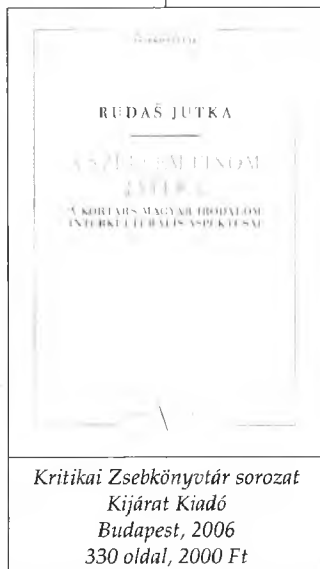
Fontos munkát végez el az a tudós, aki arra vállalkozik, hogy különböző országok, kultúrák, nyelvek, irodalmak kölcsönhatását megvizsgálja, és megmutassa, hogy az egymás mellett élés mennyire jelenti a saját identitás kialakításának és megőrzésének folyamatában az egymásból élést is. A kölcsönösség bonyolult hálójából akár egyetlen apró szálát is megragadni, s ezzel még szorosabbra szőni azt, felesleges hangsúlyozni, korunk legfontosabb intellektuális feladatai közé

tartozik. Ezért különösen üdvözlendő minden olyan munka, amely a kulturális csere valamely aspektusát, a magyar szellemi teljesítmények „idegen” hatását – annak bármely irányú értelmében – teszi vizsgálatá tárgyává. És Rudaš Jutka könyve ilyen.

Napjaink egyik jellegzetességének is mondhatnánk a hangsúlyozott interkulturalitást, hogy ezzel az utóbbi években oly divatos lett terminussal éljek, annak felismerését, hogy bármely ország,

kultúra, nyelv, irodalom önmegértése elképzelhetetlen izolációban, a „másik” fel- és elismerése, hatásainak megértése nélkül. Így – a fenti felsorolást követve – mind a közéletben, mind a kultúrakutatás és a nyelvészet különböző diszciplínáiban, valamint az irodalomtudományban is igen népszerű téma lett a „saját” és „idegen” viszonyának feltárása. Az ezzel foglalkozó munkák előszeretettel élnek a fordítás fogalmával, például Zygmunt Bauman tolmácsként működő posztmodern szociológusától Wolfgang

Iser fordítás-felfogásáig, mely az értelmezés fogalmát hivatott megvilágítani. A fordítás vagy tolmácsolás fogalmakat persze nagyrészt mint kultúraközi beszédmódot, mint a különböző kultúrák érintkezésének paradigmáját értik, a tényleges fordítói-

nyelvi tevékenységet metaforaként használják. Ezért is különösen érdekes, ha olyan munka jelenik meg, amely a fordítás nyelvi teljesítményén keresztül mutatja be a kulturális dialógust.

„Akinek nyelve van, annak 'világa van'”, idézi Gadamer e mondatát több ízben is Rudaš Jutka, s így, eredeti kontextus nélkül, akár az egész értekezés mottójául is választhatta volna e mondatot, mivel a könyv szinte minden fejezete azt támasztja alá, hogy az irodalmi mű nyelve úgy képes saját világot teremteni, hogy közben nem tagadja meg a nyelvben hagyományozottak állandó jelenlétét, valamint megmutatja, hogy az irodalom átültetése idegen nyelvre mindig új kontextust teremt azáltal, hogy az eltérő világok saját igazságai kölcsönös vonatkozásokkal telítődnek. Ennek példákon keresztüli felmutatása és elméleti alátámasztása a könyv jelentős érdeme.

Az *Előszóban* a szerző megfogalmazza az értekezés irányadó kérdését, hogy „a kortárs magyar szépirodalmi alkotások hogyan helyezkednek, helyezhetők el a szlovén kultúra-modell általános keretei között?” (9.), s ezen kérdés megválaszolásának sokfelé ágazó útját itt az irodalmi nyelv idegen nyelvre való átültethetőségének problémája fogja össze.

Ez az a szál, amely elméleti és gyakorlati vonatkozásaival a kötet három, egymástól meglehetősen elkülönülő részét kapcsolatba hozza. Az első rész – *Szöveg – recepció – fordítás* – hivatott elméletileg tisztázni azt a hatalmas kérdéskört, hogy a szöveg, a jelentés, a referencia vagy az identitás kérdése hogyan válnak problematikussá a fordítás által, ha azt nem mint egyszerű reprodukciót fogjuk fel. Ehhez a legtágabban értett fordításelméletek legkülönbözőbb irányából válogat a szerző, miközben nem hagy kétséget afelől, hogy számára a gadameri hermeneutika jelenti azt az elméleti igazodási pontot, ahonnan a fordítás problémája a megértés és értelmezés hermeneutikai problémájává széle-

sedik. Természetesen ez nem vezet – nagyon helyesen – a fordítás valamiféle preskriptív elméletéhez, de még csak módszertanhoz sem (hiszen a gadameri hermeneutikai reflexió is a megértés feltételeit akarja feltárni és nem módszertánát adni), így szükség lenne az elmélet és az elemzett irodalmi szövegek közti kapcsolat mélyebb tisztázására, mert enélkül inkább üres tiszteletkör marad a „megkerülhetetlennek” vélt szerzők felületes ismeretése, ahol valójában nagyon eltérő álláspontok (például Jakobson, W. Benjamin, Barthes, Even-Zohar, Ricoeur, de Man vagy Schleiermacher szerepelnek néhány bekezdés erejéig, s a sor még folytatódik) kiragadott, hasonló mondatainak összecsengetése történik. Talán nem véletlen, hogy az elmaradt hivatkozások, a jelöletlen parafrázisok tekintetében a kötetnek ez a része bőven hagy kívánnivalókat maga után. A kötet egésze szempontjából fontosabb lett volna a fejezet vége felé feltejt kérdésekre összpontosítani: „Hogyan fordíthatók a kultúrák vagy kulturális szintek? Meg kell-e engedni bizonyos kölcsönhatást az idegen és az ismerős között? Felszínre kell-e hozni a rejtett alkotóelemeket?” (61.) E kérdésekkel összhangban állítja a szerző, hogy: „A fordításelmélet korszerű megközelítése elválaszthatatlan a kultúra fogalmának értelmezésétől.” (61.) A fordítás mint megértés hermeneutikai megalapozása után most *A fordítás mint kulturális praxis* kerül előtérbe az elemzésben, az ezzel a címmel megjelent könyv tanulmányainak rövid ismertetése révén.* Kétségtelen, izgalmas dolog együttlátni antropológia, szociológia, kultúrakutatás, irodalomelmélet hasonló tárgyú elméleteit, s megfigyelni, hogy mind ezen területeken hogyan válik egyre hangsúlyosabbá a jelentés kulturális megképződése, azonban kevésbé teszi világossá a szerző, hogy a fenti könyv recenziója mennyiben szolgál keretként vagy értelmezési háttérként a kortárs magyar irodalom külföldi recepciójához.

* *A fordítás mint kulturális praxis*, N. Kovács Tímea (szerk.), Pécs, Jelenkor, 2004.

Az értekezés második része – *Hagyománytudat és párbeszédképesség* – Esterházy Péter *Harmonia caelestis* és *Javított kiadás* című műveinek recepcióesztétikai és komparatistikai elemzését nyújtja, ezzel járva körül a két mű idegen nyelvi és kulturális térben keletkező új olvasatainak feltételeit. A négy alfejezet négy, Esterházy prózája kapcsán valóban megkerülhetetlen kérdéskört vizsgál: referencialitás, nyelviség, ironia és intertextualitás kerülnek terítékre, s e fejezet minden elemzése egyenes ágon torkollik a művek fordíthatósági problémájának bemutatásába. A kérdésünk itt az lehetne, hogy milyen implicit fordításfelfogás munkál ezen elemzésekben, hogyan köthetőek ezek a fordítás hermeneutikai és kulturális gyakorlatként való felfogásához? Válaszhoz nehezen jutunk, a szövegre irányuló immansens elemzések túlsúlya nehezíti az indukciót, viszont egyértelműen bizonyítja, hogy Rudaš Jutka az Esterházy-irodalom és -kritika alapos, ismerője.

A fordítási nehézségek bemutatása fontos mikroelemzésekhez vezethet, melyek olyan prózapoétikai szempontokat mutathatnak fel, amelyek az így kialakuló intertextuális tartomány nélkül talán nem is lennének érzékelhetőek. Pontosan ez lehet az egyik fontos irodalompolitikán kívüli hozadéka a fordítások és a külföldi recepció szisztematikus elemzésének, hogy végül is képesek legyenek visszacsatolódni a magyar irodalmi térbe. Ilyennek látom például az „édesapám” szó horvát fordításának nehézségeit, ami, ahogy a szerző kiválóan bemutatja, indokolatlan stílusfokozáshoz, a szöveg „nagyképűségéhez” vezet, amire természetesen reagál is a horvát kritika. (86.) Szintén fontos annak a dilemmának a bemutatása, hogy a két mű külföldi kiadásaiban dönteni kell a tekintetben, hogy lábjegyzetekkel vagy glosszáriummal, avagy ezek nélkül jelenjenek-e meg. Az eltérő stratégiák mögött természetesen eltérő olvasási módok vannak, ezek pedig szorosan összefüggenek a referencialitás kérdésében elfoglalt állásponttal. A szerző meggyőzően érvel saját

egyértelmű álláspontja mellett: „...nem látom a lábjegyzet alkalmazásában a mű esztétikai értékének csökkenését, hanem ellenkezőleg: a jegyzeteken keresztül feltáruló idegen történelmi világ varázsa az, ami magával ragadó.” (91.) Egyik fontos kérdése az Esterházy-fordításoknak, hogyan őrizhető meg az írárok nyelvi sokszínűsége, a magyar nyelv minden rétegének és változatos történelmi alakjainak használata. Olvashatunk példát arra, hogy mit kezd a német fordítás a magyar szövegben németül szereplő mondatokkal, vagy hogy miképpen sikerül a horvát fordításnak az argó stílusértékét megőriznie. Esterházy nyelve valóban „edzésben tartja a nyelvet mint közös örökséget” – idézi Ecót a szerző (111.), s a példák közül kitérnék, hogy időnként nemcsak egyszerű torna-, hanem akrobatikus gyakorlatokra szorítja a fordítókat. Az ironia-fogalom Paul de Manre támaszkodó elemzése is fordítási példákhoz vezet, s ezeken keresztül annak működését sikerül jobban megértenünk.

Esterházy intertextusainak feltérképezésekor egy másik értelemben is a címben jelzett „interkulturális aspektusoknál” vagyunk, mivel itt nemcsak az a kérdés, hogy mi irányítsa az ilyen szöveghelyek fordítására vonatkozó stratégiát, hanem számos „idegen” elem beépülésével is számot kell vetni. S e téren Rudaš kiváló megfigyelőnek mutatkozik, éppen ezért lett volna gyümölcsöző jobban kifejteni azon meglátását, hogy a *Javított kiadás* formája Danilo Kiš *Anatómiai leckéjéből* eredeztethető, míg a *Harmonia caelestis* Wittgenstein *Filozófiai vizsgálódások* formájára vezethető vissza. (106.) A szövegköziséget tárgyalja a könyv legegységesebb és leggazdagabb elemzése, amely Végel László *Egy makró emlékiratai* művének Esterházy *Függőjében* való jelenlétét tárgyalja. Kiváló megfigyeléseket kapunk Esterházy „szöveg univerzumának” jobb megértéséhez, azonban a fejezet témája kevésbé magyarázza a nyilvánvalóan önálló tanulmánynak az értekezésbe való integrálását.

A harmadik rész – *A kortárs magyar irodalom szlovéniai recepciója* – jelenti szá-

momra a kötet legértékesebb részét, mivel rendszerező igénnyel és meglehetősen részletességgel számol be erről a nagy anyagról. Teszi ezt egyrészt a Vilenicai Nemzetközi Írótalálkozó kontextusában, ahol, mint írja, „a kortárs magyar irodalom recepciója megfogant Szlovéniában” (155.), másrészt számos kritikát, interjút, beszámolót ismertet, valamint a magyar művek fordításainak megjelenéseit is dokumentálja. Itt is Esterházy a főszereplő, ám feldolgozza Nádas és Kertész fogadtatását is, valamint az elmúlt években megjelent két irodalmi antológia és a *Folyóirat a folyóiratban* elnevezésű nemzetközi kezdeményezés révén – melynek keretében a *Jelenkor* mutatkozott be a ljubljanoi *Apokalipsa* folyóiratban – bemutatja, hogy számos fontos magyar szerző talál visszhangra idegen nyelvi térben.

Az értékezésnek ez a része lett volna a legalkalmasabb arra, hogy áttekintse és válaszoljon mindazokra a fontos problémákra, melyek valóban választ adhatnak a fentebb az előszóból idézett fő kérdésre. S a kötet számos helyén meg is jelennek ezek a kérdések, de kidolgozatlanul maradnak. Mivel a fordítás leginkább arra törekszik, hogy a szöveget elfogadtassa, beilleszkedését a célnyelvi irodalmi közegbe segítse, ezért mindig tükröz poétikai meghatározottságok mellett ideológiai elemeket is, amelyek politikai, hatalmi, piaci, legitimitációs kérdésekhez kapcsolódnak. Ezt a szerző világosan látja, hiszen már a kötet első részében megfogalmazza, hogy a „mit fordítani, 'ki fordít', 'mik a fordítás céljai' kérdések szorosan kapcsolódnak olyan kérdésekhez, melyek a kánonképződést általában befolyásolják”. (67.) Majd az írás végén Mészáros Sándort idézve mondja el, hogy az irodalmi értékek cseréje nem csupán „az esztétikai ítélet autonóm kommunikációja alapján alakul”. (186.) Azért is különösen kár, hogy Rudaš

nem foglalkozik többit a művek megjelenésének intézményi aspektusával, s az ezek mögött működő erőkkal, mert ehhez minden anyag a rendelkezésére áll. Saját fordítására hivatkozva (*Harmonia caelestis* 327. számozott mondat) mondja el a szerző, hogy különösen jelentős fordítás esetében mi az a szövegrész, amivel az adott szerző, mű bevezetődik a célkultúrába (87.), kár, hogy ennek mechanizmusára nem tér ki. „Mi az irodalom, a fordítás szerepe a kultúra rendszerében?” – kérdezi Rudaš. (95.) A kérdés szűkebb, és itt talán relevánsabb változata az lehetne, hogy mi a fordítások funkciója, mennyire marginális a szerepük, avagy mennyire képezik aktív és innovatív szegmensét az adott irodalomnak? S a szerzőnek, úgy sejtem, lennének is erre válaszai, hiszen az utolsó részben beszámol a magyar művek fordításainak mennyiségi alakulásáról a nyolcvanas évektől kezdődően. (155.) Fontos kérdés, hogy a célnyelvi irodalom milyen elvárási horizontokkal olvassa a fordításokat, s ennek feltérképezésekor elengedhetetlen, hogy ne a magyar kritika előfeltevéseivel közeledjünk hozzá. Erre is van példa a műben: a *Harmonia Caelestis* erős bírálatot kapott egy horvát kritikustól, melyet idéz is Rudaš (82.83.), de sajnos e szöveghelyen leegyszerűsítően intézi el, pedig megint csak a tanulmány más kontextusában igen érzékenyen szól arról, hogy „a 'múltról' való 'irodalmi' beszéd a két (a magyar és a szlovén) kultúrában nagyon eltér egymástól. A szlovén irodalomban másként alakult a hagyományhoz, a történelmi múlthoz fűződő viszony.” (172.) A sort még lehetne folytatni jó néhány olyan fontos kérdéssel, amelyre a válasz lehetősége ott van e könyv lapjain. Rudaš Jutka olyan érzékeny fordítóként és irodalmárként mutatkozik meg e munkájában, akitől minden bizsonnyal várhatjuk majd ezek megválaszolását is.

Helyreigazítás

Márciusi számunkban Nyáry István, a *Körülrások* című kritika szerzőjének nevét tévesen írtuk. Elnézést kérünk a szerzőtől és olvasóinktól. (A szerk.)